

**TURUN
YLIOPISTO**
Oikeustieteellinen
tiedekunta

Ihmiskauppasäännöksen soveltaminen pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa

Rikosoikeus, vastuu ja vastuuseen asettaminen
OTM-tutkielma

Laatija:
Leona Puranen

17.5.2023

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Tutkielma

Oppiaine: Rikosoikeus

Tekijä: Leona Puranen

Otsikko: Ihmiskauppasäännöksen soveltaminen pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa

Ohjaaja: Lauri Luoto

Sivumäärä: 63 sivua

Päivämäärä: 17.5.2023

Tutkielman tarkoituksena on tutkia, millaisissa tilanteissa ja millä edellytyksin rikoslain ihmiskaupan tunnusmerkistö soveltuu erilaisiin pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin. Avoliiton solmimiseen pakottamisen lisäksi pakkoavioliiton piirteitä sisältyy myös tilanteeseen, jossa avoliitto on alun perin solmittu täysin vapaaehtoisesti, mutta olosuhteet myöhemmin muuttuvat sellaisiksi, ettei liitosta irtautuminen enää olekaan toiselle puolisoista mahdollista. Tällaista tilannetta voivat muistuttaa myös erilaiset parisuhdetyyppiset hyväksikäyttötilanteet, joista toinen puolisoista ei halutessaan pääse irtautumaan. Tutkielmassa tarkastellaan kaikkia näitä jollakin tavoin pakkoavioliittoa muistuttavia tilanteita ihmiskauppasäännöksen näkökulmasta.

Tarkastelun apuna tutkielmassa käytetään kahta pakkoavioliiton piirteitä omaavien tilanteiden tyyppitapausta. Ensimmäinen tyyppitapausta on sellainen, jossa toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avoliitto, ja toisessa tyyppitapauksessa taas alun perin täysin vapaaehtoisesti aloitettu avoliitto tai parisuhde sen kestäessä muuttuu sellaiseksi, ettei toinen puolisoista pystykään enää irtautumaan tilanteesta halutessaan. Tutkimusmenetelmänä hyödynnetään lainoppia, jonka keinoin pyritään tulkitsemaan ihmiskauppasäännöksen sisältöä. Tärkeimpinä oikeuslähteinä hyödynnetään lain esitöitä, oikeuskäytäntöä ja -kirjallisuutta.

Tutkielmassa havaitaan, että rikoslain ihmiskauppasäännöksen mukaiset ihmiskaupan keinot ja tekotavat sopivat melko hyvin sekä avoliiton solmimisvaiheeseen liittyvän pakottamisen että avoliiton tai parisuhteen kestäessä alkaneen pakottamisen tilanteisiin. Haaste pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa vaikuttaakin olevan ihmiskaupateon tarkoituksen, ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamisen, täytyminen. Tutkielmassa argumentoidaan sen puolesta, että avoliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu, on itsessään ihmisarvoa loukkaava olosuhde ja ensimmäisen tyyppitapausten pitäisi näin ollen tulla ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltamisalaan. Toisen tyyppitapausten kohdalla tilanne on monimutkaisempi, sillä siinä ei voida katsoa olevan kyse itsessään ihmisarvoa loukkaavasta olosuhteesta. Tällöin olosuhteiden avoliiton tai parisuhteen sisällä tulisi olla ihmiskauppasäännöksen tarkoittamalla tavalla ihmisarvoa loukkaavat.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että tutkimustulosten kaltainen oikeustila voi tehdä ihmiskauppasäännöksen soveltamisesta ristiriitaista erityisesti tapauksissa, joissa osapuolten välille on solmittu avoliitto. Ihmiskauppa voi kaikkien muiden hyväksikäyttötarkoitusten, kuten seksuaalisen hyväksikäytön ja pakkotyön, tapauksissa täytyä myös tilanteessa, jossa teon kohdetta painostetaan jatkamaan tiettyä toimintaa. On ristiriitaista, että avoliittoon pakottamisen tapauksessa tosiseikoiltaan muuten täysin samanlaisia tilanteita voidaan tuomioistuimessa arvioida eri tavoin riippuen siitä, onko kyse avoliiton solmimiseen pakottamisesta vai avioeron estämisestä. Pakkoavioliiton tarkempi määrittely kansallisessa lainsäädännössä olisikin tutkimuksen perusteella tarpeen.

Avainsanat: rikosoikeus, ihmiskauppa, pakkoavioliitto, avoliittoon pakottaminen

Sisällys

Ihmiskauppasäännöksen soveltaminen pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa	I
Lähteet.....	V
Lyhenteet.....	XII
1 Johdanto.....	1
1.1 Tutkielman aihe	1
1.2 Tutkimuskysymys	4
1.3 Tutkielman rakenne ja tutkimusaineisto.....	5
1.4 Aiheen rajaukset ja keskeisiä käsitteitä.....	6
1.5 Tutkimusmetodi	10
2 Pakkoavioliiton määrittelyä	13
2.1 Ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoa sääntelevät kansainväliset sopimukset.....	13
2.2 Ihmiskauppa ja pakkoavioliitto kansallisessa lainsäädännössä	17
2.3 Millaisia tilanteita on olemassa?	20
2.3.1 Yleistä	20
2.3.2 Solmimisvaiheeseen liittyvä pakko	21
2.3.3 Erovaiheeseen liittyvä pakko	22
2.3.4 Suostumuksen käsite ja rajanveto solmimis- ja erovaiheeseen liittyvän pakon välillä.....	24
2.4 Valitut tyyppitapaukset ja niiden perustelut.....	26
3 Ihmiskaupan tunnusmerkistöön vertaaminen.....	30
3.1 Avioliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu.....	30
3.1.1 Teossa käytetyt keinot	30
3.1.2 Tekotavat	37
3.1.3 Ihmisarvoa loukkaava olosuhde teon tarkoituksena.....	41
3.2 Vapaaehtoisesti alkanut avioliitto tai parisuhde	47
3.2.1 Teossa käytetyt keinot	47
3.2.2 Tekotavat	51
3.2.3 Ihmisarvoa loukkaava olosuhde	53
4 Johtopäätökset	60

Lähteet

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis, Tulkinnan taito – ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta. WSOY 2006.
- Attila, Henna – Keski-Petäjä, Miina – Lipasti, Laura - Pietiläinen, Marjut, Parisuhdeväkivallan kokemukset yleisiä Suomessa – Sukupuolistunut väkivalta ja lähisuhdeväkivalta Suomessa 2021 – tutkimuksen ennakkotuloksia. Tilastokeskus 2022.
- Autio, Tiina-Liisa – Karjala, Anna, Ihmiskauppa ja ihmisoikeudet, s. 175–215 teoksessa Ervo, Laura – Lahti, Raimo – Siro, Jukka, Perus- ja ihmisoikeudet rikosprosessissa. Helsingin hovioikeuden julkaisuja. Helsinki 2012.
- Chantler, Khatidja - Gangoli, Geetanjali - Hester, Marianne – Singleton, Ann, Understanding forced marriage: definitions and realities, s. 25–47 teoksessa Erturk, Yakin – Sapnara, Khantun – Bredal, Anja – Gupta, Teertha – Bano, Samia – Balzani, Marzia – Hossain, Sara – Gangoli, Geetanjali – Choudhry, Shazia – Singleton, Ann, Forced Marriage: Introducing a Social Justice and Human Rights Perspective. Bloomsbury Academic & Professional 2011.
- Danielsson, Petri – Salmi, Venla, Suomalaisten kokema parisuhdeväkivalta 2012. Kansallisen rikosuhritutkimuksen tuloksia. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2013.
- Frände, Dan – Korkka-Knuts, Heli – Helenius, Dan, Yleinen rikosoikeus. Edita Publishing Oy, Helsinki 2020.
- Frände, Dan – Wahlberg, Markus – Matikkala, Jussi, Yksityisyys, rauha, kunnia ja vapaus. Teoksessa Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus, Keskeiset rikokset. Edita Publishing Oy, Keuruu 2018.
- Gallagher, Anne, The International Law of Human Trafficking. Cambridge University Press 2010.
- Gekht, Anna, Shared but Differentiated Responsibility: Integration of International Obligations in Fight against Trafficking in Human Beings. Denv. J. Int'l L. & Pol'y, vol. 37:1, 2008–2009, s. 29–62. HeinOnline Law Journal Library (viitattu 1.3.2023)

- Global Estimates of Modern Slavery: Forced labour and forced marriage.
International Labour Organization and Walk Free Foundation 2017.
- Global Report on Trafficking in Persons 2020. UNDOC 2020.
- Hansen, Saana – Sams, Anni – Jäppinen, Maija – Latvala, Johanna,
Kunniakäsitykset ja väkivalta – selvitys kunniaan liittyvästä väkivallasta ja
siihen puuttumisesta Suomessa. Ihmisoikeusliiton julkaisu, Helsinki 2016.
- Hirvonen, Ari, Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Yleisen
oikeustieteen julkaisuja 17, Helsinki 2011.
- Hong, Tuuli – Lidman, Satu, “Collective violence” and honour in Finland: a survey for
professionals. Journal of aggression, conflict and peace research, 2018,
Vol.10 (4), p.261–271.
- Hong, Tuuli, Kohtaako lainsäädäntö pakkoavioliiton uhrin? Lakimies 1/2020, s. 3–27.
- Hong, Tuuli, Kunniaan liittyvän väkivallan uhrin oikeudellinen asema. Turun yliopiston
julkaisuja 2019. Väitöskirja.
- Hong, Tuuli, Yhteisö, kontrolli ja oikeuden konteksti – suojaako rikoslaki yhteisöllisen
väkivallan uhria? Lakimies 3-4/2017, s. 362–286.
- Interlinkages between Trafficking in Persons and Marriage: Issue paper. United
Nations Office on Drugs and Crime. UNODC Vienna 2020.
- Jyrkkiö-Shamsi, Terhi: Rangaistuksen määrääminen ihmiskaupparikoksissa, s. 77–
103 teoksessa Koponen, Pekka – Lahti, Raimo – Elo, Elina (toim.), Valittuja
kysymyksiä rikos- ja prosessioikeudesta. Helsingin hovioikeus, Helsinki 2018.
- Kervinen, Elina – Ollus, Natalia, Lapsiin ja nuoriin kohdistuva ihmiskauppa
Suomessa. Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti (HEUNI), Helsinki 2019.
- Kimpimäki, Minna, Kansainvälinen rikosoikeus. Kauppakamari 2015.
- Kimpimäki, Minna, Positiiviset ihmisoikeusveloitteet, lähisuhdeväkivalta ja
rikosoikeus. Lakimies 3-4/2020, s. 324–347.
- Koivukari, Kristiina – Korkka-Knuts, Heli – Mahmood, Venus – Melander, Sakari,
Ihmiskauppa ja sen lähirikokset: Säännösten soveltamiskäytäntö.
Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:18.
Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2022.
- Koskenoja, Maija – Roth, Venla – Viuhko, Minna – Turkia, Laura, Tuntematon
tulevaisuus – selvitys ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön
toimivuudesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja
24/2018.

- Koskenoja, Maija, Ihmiskauppa rikosprosessissa: Seksuaalisen itsemääräämisoikeuden loukkaus jää paitsioon. Haaste 2/2016. s. 20–22.
- Lehti, Martti, Henkirikoskatsaus 2018. Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti, katsauksia 34/2019.
- Leskinen, Minni, De lege ferenda -tutkimuksesta metodina ja tieteenä. Lakimies 7–8/2022, s. 1158–1185.
- Melander, Sakari, Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja rikosoikeudellinen tulkinta. Defensor Legis 4/2015, s. 644–661.
- Melander, Sakari, RL 25: Vapauteen kohdistuvat rikokset, s. 836–876 teoksessa Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Lappi-Seppälä, Tapio – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka (toim.), Rikosoikeus. 5., uudistettu painos. Alma Talent Oy 2022.
- Mikkola, Tuulikki, Islamilaisesta perheoikeudesta Suomen kansainvälisen avioliitto-oikeuden valossa: Erityisesti ehdottomuusperiaatteen (ordre public) soveltamisen kannalta. Defensor Legis N:o 2/2007.
- Mikkola, Tuulikki, Ulkomaisten avioliittojen tunnustaminen Suomessa: kansainvälisen yksityisoikeuden ja oikeusvertailun näkökulmia. Lakimies 5/2013, s. 844–861.
- Minkkinen, Panu, Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus – suuntaus, tarkastelutapa, menetelmä? Lakimies 7–8/2017.
- Mustasaari, Sanna, Islamilainen perheoikeus Suomen oikeusjärjestelmässä. Oikeustiede – Jurisprudentia XLI:2008 s. 187–266, Referee-artikkeli.
- Niemi, Johanna, Keskustelua sukupuolittuneesta väkivallasta. Oikeus 2/2013, s. 237–242.
- Niemi, Matti Ilmari, Lainopillisen tiedon objektiivisuudesta. Lakimies 7–8/2017.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Rikosoikeuspolitiikka ja sukupuoli. Oikeus 2005 (34); 3: 225–240.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. Talentum 2004.
- Olsson, Nanni, Pakkoavioliiton kriminalisointi Suomessa. Helsinki Law Review 1/2019, s. 92–121.
- Pellonpää, Matti, Euroopan ihmisoikeussopimus. 6., uudistettu painos. Alma Talent Oy 2018.
- Piispa, Minna – Heiskanen, Markku, Sukupuoli ja väkivalta tilastoissa, s. 69–86 teoksessa Niemi, Johanna – Kainulainen, Heini – Honkatukia, Päivi (toim.),

- Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Vastapaino 2017.
- Piispa, Minna, Väkivalta ja parisuhde – Nuorten naisten kokeman parisuhdeväkivallan määrittely surveytutkimuksessa. Tilastokeskus 2004.
- Recommendations for action against child and forced marriages. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner.
- Ronkainen, Suvi, Mitä väkivalta on? s. 19–35 teoksessa Niemi, Johanna – Kainulainen, Heini – Honkatukia, Päivi (toim.), Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Vastapaino 2017.
- Roth, Venla, Ihmiskaupasta suomalaisessa työelämässä. Oikeus 2010 (39); 3: 278–287.
- Siltala, Raimo, Oikeustieteen tieteenteoria. Suomalainen lakimiesyhdistys 2003.
- Toivonen, Virve, Pakkoavioliittojen esiintyminen ja ilmitulo Suomessa. Selvitysmuistio. Helsingin yliopisto, kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti 2017.
- Törmä, Sinikka – Pentikäinen, Merja, Tavoitteena naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja perheväkivallasta vapaa Suomi. Naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämisen ohjelmasta Istanbulin sopimuksen toimeenpanoon. Sosiaali- ja terveysministeriö 2016.
- Viuhko, Minna – Lietonen, Anni – Jokinen, Anniina – Joutsen, Matti (eds), Exploitative Sham Marriages: Exploring the Links between Human Trafficking and Sham Marriages in Estonia, Ireland, Latvia, Lithuania and Slovakia. Heuni 2016.
- Welchman, Lynn - Hossain, Sara - Coomaraswamy, Radhika, Preface: Violence against women and 'crimes of honour'. Teoksessa Welchman, Lynn – Hossain, Sara, "Honour": Crimes, Paradigms and violence against women. NBN International 2008.

Virallislähteet

- CEDAW General Recommendation No. 19. Violence against women. United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women. A/47/38, 1992.
- Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen päätöslauselma Forced marriage in Europe (2233), 2018.

Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence Istanbul, 11.V.2011.

GREVIO Baseline Evaluation Report Finland. GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Finland. GREVIO/Inf(2019)9.

GREVIO Baseline Evaluation Report Montenegro. GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). GREVIO/Inf(2018)5.

HE 103/2014 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 155/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta, rikoslain 1 luvun 11 §:n muuttamisesta ja ulkomaalaislain 54 §:n muuttamisesta.

HE 34/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Human Rights Committee, Concluding observations on the seventh periodic report of Finland. CCPR/C/FIN/ CO/7, United Nations 2021.

Human Rights Council resolution A/HRC/RES/29/8. United Nations General Assembly 2015.

Lakivaliokunnan mietintö 15/2014 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Lakivaliokunnan mietintö 4/2004 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Naisten syrjinnän poistamista käsittelevän komitean ja lapsen oikeuksien komitean yhteinen yleissuositus/yleiskommentti nro 18 haitallisista käytännöistä, CRC/C/GC/18, Lapsiasiavaltuutetun toimisto 2014 (suomenkielinen käännös 2017).

Oikeusministeriö, arviomuistio avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta.

Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2021:29, 2021.

Internetlähteet

Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

https://www.ihmiskauppa.fi/tietoa_auttajille/ihmiskaupan_uhrien_auttamisjarjestelma (Luettu 7.2.2023)

Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän puolivuotiskatsaus 2022.

https://www.ihmiskauppa.fi/materiaalipankki/tilastot_ja_tilannekatsaukset/ihmiskaupan_uhrien_auttamisjarjestelman_puolivuotiskatsaus_2022 (Luettu 5.1.2023)

Ihmiskaupan vastaista työtä koskevat kansainväliset velvoitteet ja sopimukset.

Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

https://www.ihmiskauppa.fi/ihmiskauppa/ihmiskauppa_maailmalla/kansainvaliset_velvoitteet (Luettu 16.12.2022)

Mitä ihmiskauppa on? Yhdenvertaisuusvaltuutettu. <https://syrjinta.fi/ihmiskauppa>

(Luettu 7.2.2023)

Mitä on ihmiskauppa? Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

<https://www.ihmiskauppa.fi/ihmiskauppa> (Luettu 14.12.2022)

Pakkoavioliitot ja rikosoikeudelliset seuraamukset. Oikeusministeriö 2020.

<https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/5047355/OM-Pakkoavioliitot-ja-rikosoikeudelliset-seuraamukset-fi.pdf/15a19c64-9cfd-61e0-0662-e2b1c61590b1/OM-Pakkoavioliitot-ja-rikosoikeudelliset-seuraamukset-fi.pdf?t=1584700654000> (Luettu 1.10.2022)

Pakkoavioliitto. Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

https://www.ihmiskauppa.fi/ihmiskauppa/ihmiskaupan_muodot/pakkoavioliitto (Luettu 4.10.2022)

Treaty Bodies: Committee on the Elimination of Discrimination against Women.

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner.

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw> (Luettu 7.2.2023)

Oikeustapaukset

Korkein oikeus

KKO 2015:89

KKO 2017:60

Hovioikeudet

Turun hovioikeus 30.9.2013, R 12/1529

Turun hovioikeus 23.5.2016, R 15/783

Helsingin hovioikeus 24.10.2018, R 17/1626

Rovaniemen hovioikeus 20.9.2019, R 19/262

Käräjäoikeudet

Pirkanmaan käräjäoikeus 29.6.2012, R 12/2271

Pirkanmaan käräjäoikeus 20.3.2015, R 15/1067

Vantaan käräjäoikeus 2.6.2017, R 16/2931

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Rantsev v. Cyprus and Russia, App. 25965/04, Strasbourg, 7.1.2010

S.M. v. Croatia, App. 60561/14, Grand Chamber, Strasbourg, 25.6.2020

Lyhenteet

AL – Avioliittolaki (234/1929)

CEDAW – Committee on the Elimination of Discrimination against Women

EIT – Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

EU – Euroopan unioni

HE – Hallituksen esitys Eduskunnalle

HO – hovioikeus

ILO – International Labour Organization

KKO – korkein oikeus

KO – kärjäoikeus

LaVM – Lakivaliokunnan mietintö

RL – Rikoslaki (39/1889)

UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime

YK – Yhdistyneet kansakunnat

1 Johdanto

1.1 Tutkielman aihe

Ihmiskauppa on vakava yksilön vapautteen kohdistuva rikollisuuden muoto ja ihmisoikeusrikkomus, jossa rikoksentehtyjä saattaa uhrinsa alisteiseen asemaan ja hyväksikäytön kohteeksi saadakseen uhrista taloudellista tai muuta hyötyä.¹ Ihmiskaupan ilmenemismuotoja ovat muun muassa seksuaalinen hyväksikäyttö, työvoiman hyväksikäyttö, lapsikauppa tai adoptioon pakottaminen, kerjäämiseen tai rikollisuuteen pakottaminen, ihmiselimillä ja -kudoksilla käytävä kauppa sekä pakkoavioliitto.² Yhdistyneiden kansakuntien alaisen työjärjestö ILO:n raportissa on arvioitu, että koko maailmassa ihmiskaupan uhriksi joutuneita ihmisiä on vuonna 2016 ollut yli 40 miljoonaa, joista 15,4 miljoonaa on joutunut pakotetuksi avioliittoon.³

Useat kansainväliset instrumentit ja Suomea sitovat sopimukset velvoittavat säätämään ihmiskaupan kansallisella tasolla rangaistavaksi.⁴ Suomen rikoslaki (RL 39/1889) sisältääkin sekä ihmiskauppaa (RL 25:3) että törkeää ihmiskauppaa (RL 25:3a) koskevat säännökset, joissa ihmiskaupan teon tarkoituksina mainitaan seksuaalinen hyväksikäyttö, pakkotyö, muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattaminen sekä elimien tai kudosten poistaminen. Ihmiskaupan muodoista pakkoavioliittoa ei siis ole mainittu säännöksessä erikseen, vaan sen on katsottu sisältyvän muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.⁵

Pakkoavioliitto on vakava uhrin ihmisoikeuksien loukkaus, ja se on määritelty naisiin kohdistuvan ja sukupuolittuneen väkivallan muodoksi useissa ihmisoikeussopimuksissa.⁶ Pakkoavioliiton uhrit ovat suuremmassa vaarassa joutua myös muunlaisen hyväksikäytön,

¹ Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä: Mitä on ihmiskauppa?

² Yhdenvertaisuusvaltuutettu: Mitä ihmiskauppa on?

³ International Labour Organization and Walk Free Foundation 2017, s. 15–23.

⁴ Tällaisia ovat mm. jäljempänä tutkielmassa tarkemmin käsitellyt Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskeva lisäpöytäkirja ja EU:n ihmiskauppadirektiivi.

⁵ Ks. esim. HE 34/2004 vp, s. 97.

⁶ Ks. esim. Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (nk. Istanbulin sopimus), Convention 210 Finnish, s. 3–4. Pakkoavioliitto on määritelty ihmisoikeusloukkaukseksi myös useissa YK:n piirissä annetuissa ratkaisuisissa ja asiakirjoissa. UNODC 2020, s. 16.

kuten seksuaalisen hyväksikäytön, kotiorjuuden ja muiden pakkotyön muotojen uhriksi.⁷ Ilman toisen tai molempien puolisoitten suostumusta solmitut avioliitot eivät ole ongelma pelkästään muualla maailmassa, vaan avioliittoon pakottamisen uhriksi joutuneita ihmisiä on myös Suomessa.⁸ Esimerkiksi ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän puolivuotiskatsaus 2022 osoittaa, että pelkästään ajanjaksolla 1.1. – 30.6.2022 auttamisjärjestelmän asiakkaaksi otettiin 37 henkilöä, joiden arvioitiin voineen joutua pakkoavioliiton uhriksi.⁹

Suomen rikoslainsäädännön mukaan avioliittoon pakottaminen voi tulla rangaistavaksi ihmiskauppana, törkeänä ihmiskauppana tai pakottamisena. Pakottaminen on kuitenkin asianomistajarikos, mikä vaikeuttaa tapausten etenemistä oikeusprosessissa.¹⁰ Lisäksi pakottamisen tunnusmerkistöä on kritisoitu muun muassa siitä, ettei se ota riittäväällä tavalla huomioon pakkoavioliittotilanteissa esiintyvää, usein hienovaraista ja huomaamatonta pakottamista. Ihmiskaupan tunnusmerkistö mahdollistaa avioliittoon pakottamisen tekojen huomioimisen laajemmin, mutta pykälän soveltamisen kynnyks on asetettu Suomessa korkealle, eivätkä pakkoavioliitot juurikaan näykään poliisin tai tuomioistuinten tilastoissa.¹¹

Kansainvälisellä tasolla avioliittoon pakottamista sääntelee erityisesti Euroopan neuvoston naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskeva yleissopimus eli niin kutsuttu Istanbulin sopimus (SopS 53/2015). Istanbulin sopimuksen toimeenpanoa valvova asiantuntijaelin GREVIO on Suomea koskevassa maaraportissaan vuonna 2019 todennut, että ihmiskauppa ei rikosnimikkeenä kata kaikkia pakkoavioliiton muotoja ja kehottanut voimakkaasti Suomea säätämään pakkoavioliittojen kriminalisoinnista

⁷ International Labour Organization and Walk Free Foundation 2017, s. 43.

⁸ Ks. esim. Toivonen 2017. Vaikka pakkoavioliittojen määrästä ei ole olemassa tarkkaa tietoa, ilmiö on olemassa yhtä lailla Suomessa kuin muuallakin Euroopassa.

⁹ Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän puolivuotiskatsaus 2022. Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä on viranomainen, jonka tehtävä on auttaa mahdollisesti ihmiskaupan uhriksi joutuneita henkilöitä, heidän alaikäisiä lapsiaan ja ihmiskaupparikoksen tutkinnassa avustavia henkilöitä. Auttamisjärjestelmään ottamisen edellytyksenä on, että asiakas oleskelee Suomessa. Rikos, jonka uhriksi asiakkaan arvioidaan voineen joutua, on kuitenkin voinut tapahtua myös Suomen ulkopuolella. Ks. Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

¹⁰ Hansen ym. 2016, s. 81. Pakkoavioliittojen uhrien kynnyks nostaa syyte läheistään vastaan on usein korkea. Pakottamisrikoksen kohdalla syyttäjä saa nostaa syytteen vastoin asianomistajan tahtoa vain, kun pakottamisessa on käytetty hengenvaarallista välinettä tai erittäin tärkeä yleinen etu vaatii syytteen nostamista. Asianomistajalla on siis useimmissa tapauksissa velvollisuus nostaa syyte.

¹¹ Ks. Hong 2020, s. 14–18.

erillissäännöksellä.¹² Avioliittoon pakottamisen rangaistavuus onkin herättänyt Suomessa viime vuosina keskustelua, ja esimerkiksi oikeusministeriössä on laadittu asiasta arviomuistio vuonna 2021.¹³

Haasteensa pakkoavioliittokeskusteluun tuo se, että pakkoavioliittoa tai avioliittoon pakottamista ei ole Suomen voimassa olevassa lainsäädännössä määritelty. Pakkoavioliitolle ei ole myöskään olemassa kansainvälisesti täysin yhdenmukaista määritelmää.¹⁴ Suomen voimassa olevan avioliittolain (AL 234/1929) lähtökohta on se, että avioliitto perustuu kahden ihmisen vapaaehtoiseen tahdonilmaukseen. Usein pakkoavioliitto määritelläänkin avioliitoksi, joka on solmittu vastoin joko toisen tai molempien puolisoitten suostumusta.¹⁵ Määritelmän voidaan kuitenkin katsoa olevan suppea, sillä sen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi tilanteet, joissa avioliittoon on alun perin suostuttu, mutta myöhemmin toinen puolisoista ei halutessaan pääsekään irtautumaan avioliitosta. Määritelmän ulkopuolelle voivat jäädä myös esimerkiksi avioliiton kaltaiset parisuhdetilanteet, jotka eivät kuitenkaan ole Suomen lain mukaan virallisesti solmittuja tai tunnustettuja avioliittoja.

Myös ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoja koskeva oikeuskäytäntö todistaa, että pakkoavioliiton piirteiden määrittely on monissa tilanteissa haastavaa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarjassa on tehty laaja selvitys ihmiskauppasäännöksen soveltamisesta Suomen tuomioistuimissa. Selvityksen mukaan ihmiskauppana tuomioistuimissa käsitellyt teot, joissa on joitain pakkoavioliiton piirteitä, vahvistavat käsitystä, että näiltä osin ei ole täysin selvää, miten ihmiskauppasäännöksiä tulisi soveltaa ja tulkita. Säännöksen mukaisiin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin liittyä ainakin jonkin verran epäselvyyttä erityisesti tilanteissa, joissa tekijä on parisuhteessa tai parisuhteen

¹² GREVIO Baseline evaluation Report Finland. GREVIO's (Baseline) evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Finland. GREVIO/Inf(2019)9, kohta 175.

¹³ Arviomuistio avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta. Oikeusministeriön julkaisu, Mietintöjä ja lausuntoja 2021:29, Oikeusministeriö Helsinki 2021 (jatkossa Oikeusministeriö 2021). Myös esim. Sosiaali- ja terveysministeriön teettämässä, Istanbulin sopimuksen toimeenpanoa tutkivassa asiantuntija-arvioinnissa todetaan, ettei olemassa olevilla rikosoikeuden keinoilla välttämättä pystytä tunnistamaan pakkoavioliittoja ja puuttumaan niihin. Yleisestikään kunniaan liittyvän väkivallan kysymyksiä ei ole huomioitu lainsäädännössä riittävällä tavalla. Pentikäinen – Törmä 2016, s. 59.

¹⁴ Ks. esim. Toivonen 2017.

¹⁵ Hong 2020, s. 10.

kaltaisessa tilanteessa alistanut ja kontrolloinut uhria eri tavoin ja käyttänyt tätä seksuaalisesti hyväksi tai raiskannut tämän.¹⁶

Parisuhdetyyppisissä tilanteissa, joissa ei kuitenkaan ole kyse avioliitosta ja joissa teon kohteena oleva henkilö on saattanut alun perin suostua tilanteeseen ilman, että ihmiskaupan keinoja on käytetty, ajaututaan kieltämättä melko kauas pakkoavioliiton käsitteestä. Näissä tilanteissa vaikuttaa kuitenkin olevan jokseenkin epäselvää, tulisiko niitä arvioida pakkoavioliiton piirteitä omaavina tilanteina vai ihmisarvoa loukkaavina olosuhteina muutoin.¹⁷

Voidaankin todeta, että oikeuskäytännössä pitäisi pystyä arvioimaan ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen alaan kuuluvia tekoja tarkemmin. Sen määrittelemisen, millä edellytyksillä ihmiskaupan tunnusmerkistö täyttyy pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tapauksissa, voisi selkeyttää oikeustilaa. Pakkoavioliitoissa ja muissa parisuhdetyyppisissä hyväksikäyttötilanteissa rikoksen tekijä on usein uhrille läheinen henkilö, ja kynnys tehdä rikosilmoitusta lähiomaisesta voi jo lähtökohtaisesti olla suuri.¹⁸ Uhrin näkökulmasta olisikin olennaista, että hänen tilannettaan koskevat rikoslain säännökset olisivat mahdollisimman selkeät.¹⁹

1.2 Tutkimuskysymys

Tutkielmani tavoitteena on tutkia, millaisissa tilanteissa ja millä edellytyksin rikoslain ihmiskauppasäännös soveltuu pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin. Pakkoavioliiton piirteitä omaaviksi tilanteiksi määrittelen paitsi avioliitot, joiden solmimiseen vähintään toinen puolisoista on pakotettu, myös sellaiset avioliitot ja parisuhteet, jotka vasta niiden kestäessä muuttuvat sellaisiksi, ettei toinen puolisoista pystykään enää irtautumaan tilanteesta halutessaan. Tutkielman tarkoituksena on selvittää ihmiskauppasäännöksen soveltamisen

¹⁶ Koivukari ym. 2022, s. 100–106.

¹⁷ Ks. esim. THO R 15/783. Käräjäoikeus oli katsonut, että tapauksessa on pakkoavioliiton piirteitä, mutta hovioikeus totesi, ettei tapaus muistuttanut mitään lain esitöissä mainittua tilannetta.

¹⁸ Kynnys tehdä rikosilmoitusta lähiomaisesta on yksi seikka, mikä voi estää uhria hakeutumasta omaaloitteisesti viranomaisten tai tukipalveluiden pariin. Ks. esim. Toivonen 2017.

¹⁹ Uhrin kannalta ei myöskään ole yhdentekevää, määritelläänkö hänen kohtaamansa hyväksikäyttö ihmiskaupaksi vai muuksi hyväksikäytöksi. Ihmiskaupan uhreilla on erityisasema suhteessa muihin hyväksikäytön uhreihin: Ihmiskaupan uhreilla on mahdollisuus saada apua ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmästä ja hakea esimerkiksi ulkomaalaislain mukaista ihmiskaupan uhrin oleskelulupaa. Ks. Roth 2010, s. 282.

rajoja, joten pakkoavioliiton piirteitä omaavien tilanteiden määrittely melko laajaksi joukoksi erilaisia tapauksia on mielestäni perusteltua.

Olen jaotellut pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet kahteen tyyppitapaukseen, joiden avulla selvitän, miten ihmiskaupan tunnusmerkistöä tulisi erilaisissa tilanteissa tulkita. Ensimmäinen tyyppitapaus on avioliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu. Toinen tyyppitapaus taas on avioliitto tai parisuhde, jonka solmimiseen tai aloittamiseen molemmat puolisot ovat antaneet vapaan ja täyden suostumuksensa, mutta myöhemmin toinen puolisoista ei pääsekään irtautumaan tilanteesta halutessaan.

Olen valinnut tyyppitapaukset jäljempänä luvussa 2 tekemäni pakkoavioliittoja koskevan tarkastelun perusteella siten, että ne kattaisivat mahdollisimman laajan joukon erilaisia, Suomessa esiintyviä pakkoavioliiton piirteitä omaavia tilanteita. Tällä tavoin voidaan tuottaa mahdollisimman hyvä kokonaiskuva siitä, millaisiin tosielämän tilanteisiin ihmiskaupan tunnusmerkistö soveltuu. Tekemäni kansainvälistä lainsäädäntöä koskevan tarkastelun perusteella on lisäksi havaittavissa, että kansainvälisissä sopimuksissa keskeinen pakkoavioliittoja määrittelevä tekijä on usein juuri liiton solmimisvaiheeseen liittyvä tahdonvastaisuus. Tämänkin vuoksi rajanveto avioliiton solmimisvaiheeseen liittyvän ja vasta liiton kestäessä alkaneen pakottamisen välillä on perusteltu, kun halutaan tutkia ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltamisen rajoja.

1.3 Tutkielman rakenne ja tutkimusaineisto

Tutkielmani ensimmäinen luku on johdanto, joka sisältää johdatuksen tutkielman aiheeseen ja sisältöön. Toisessa luvussa selvitän ihmiskaupan ja pakkoavioliiton kansainvälistä ja kansallista sääntelyä saadakseni oikeudelliset raamit sille, mistä ilmiössä on kyse ja millainen oikeustila on tällä hetkellä. Käyn läpi ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoa koskevat tärkeimmät kansainväliset sopimukset, minkä jälkeen esittelen kansallisen sääntelyn osalta ihmiskaupan rikostunnusmerkistöt. Näin pyrin antamaan kuvan siitä, miten ihmiskaupan tunnusmerkistöt vastaavat Suomea sitoviin kansainvälisiin velvoitteisiin.

”Pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet” on käsitteenä laaja, joten sitä on tarpeen rajata. Mahdollisimman onnistuneeseen rajaukseen päästäkseni tarkastelen toisessa luvussa kansallisen ja kansainvälisen lainsäädännön lisäksi sitä, millaisia tilanteita Suomessa esiintyy. Tarkastelun avulla pyrin luomaan tutkimukselleni sellaiset raamit, joiden avulla mahdollisimman useat tosielämän tilanteet tulisivat tutkimukseni piiriin. Käytän tarkasteluni

pohjana Suomessa viime vuosina tehtyjä tutkimuksia ja selvityksiä, joissa tutkitaan pakkoavioliittojen ja erilaisten parisuhdeväkivaltatilanteiden esiintyvyyttä Suomessa. Pakkoavioliittojen esiintyvyyttä ei ole Suomessa tutkittu kovin paljon, joten aineistoni on rajallinen.²⁰ Voidaan kuitenkin esittää, että Suomessa tehdyt selvitykset tavoittavat ainakin yleisimmät pakkoavioliiton muodot, vaikkei niiden pohjalta voidakaan välttämättä tehdä johtopäätöksiä pakkoavioliittojen yleisyydestä kokonaisuudessaan. Tarkastelun jälkeen esittelen tarkemmin tutkielmaani valitsemani tyyppitapaukset ja niiden perustelut.

Kolmannessa luvussa vertaan kahta valitsemaani tyyppitapausta ihmiskaupan tunnusmerkistöön. Noudatan vertailussani tunnusmerkistön jäljempänä tarkemmin käsiteltyä kolmijakoisuutta eli käsittelen erikseen tunnusmerkistön mukaisten keinojen, tekotapojen ja teon tarkoitusten täyttymistä tyyppitapauksissani. Teon tarkoituksen osalta tarkastelen vain ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita, sillä muut teon tarkoitukset eivät ainakaan yksinään ole sovellettavissa pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin.

Kolmannessa luvussa käytän lähteenäni kansainvälisiä sopimuksia, lain esitöitä, oikeuskirjallisuutta sekä oikeuskäytäntöä. Oikeuskäytäntö ihmiskauppa- tai varsinkaan pakkoavioliittotapauksissa ei ole kovin vakiintunutta ja sitä on vähän. Korkeimmassa oikeudessa on tähän mennessä ollut vain yksi ihmiskauppatapaus, jossa on ollut kyse parisuhdetyyppisestä tilanteesta, eikä tässä tapauksessa KKO:ssa enää arvioitu ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymistä.²¹ Pyysin kuitenkin kyseisen tapauksen osalta tuomion Turun hovioikeudesta. Oikeuskäytännön vakiintumattomuuden ja vähäisyyden vuoksi en ole tehnyt laajempaa aineistohakupyynnöä käräjä- tai hovioikeuksiin, vaan tyytynyt tarvittaessa pyytämään yksittäisiä tuomioita.

1.4 Aiheen rajaukset ja keskeisiä käsitteitä

Käsittelen tutkielmassani ihmiskaupan perusmuotoista tekotapaa. Käyn kuitenkin läpi myös törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisia teon keinoja saadakseni todellisen kuvan

²⁰ Ihmiskauppa yleisesti ottaen on rikos, josta tiedon hankkimista haittaa paitsi rikoksen luonne tyyppillisesti piiloon jäävänä rikollisuutena, myös sovellettavien määritelmien ja käsitteiden laaja kirjo. Tämän vuoksi ihmiskauppaan liittyvien ilmiöiden tutkimisessa on perusteltua nojautua oikeuskäytännön ja viranomaisten tietoon tulleiden tapausten lisäksi myös tietoon siitä, millaisia tapauksia eri järjestöjen tietoon on tullut. Ks. esim. Viuhko ym. 2016, s. 14.

²¹ KKO 2017:60. Korkeimmassa oikeudessa arvioitiin tapauksessa vain vieraassa valtiossa annetun tuomion huomioon ottamista ja rangaistuksen mittaamista.

siitä, milloin tietyyntyyppiseen tapaukseen voidaan soveltaa ihmiskaupan tunnusmerkistöjä.²² Tutkimuskohteenani ovat ihmiskaupan tunnusmerkistön objektiiviset elementit ja tarkastelen sitä, minkälaiset teot täyttävät tunnusmerkistön. Tunnusmerkistön subjektiivinen puoli, kuten tahallisuuden näyttämiseen liittyvät ongelmat, jäävät suurimmaksi osaksi tutkielmani ulkopuolelle ja sivuan niitä vain tarpeellisilta osin.²³

Tutkin tilankäytöllisistä syistä vain täysi-ikäisiin henkilöihin kohdistuvia ihmiskaupparikoksia. Perustelen tätä valintaa myös sillä, että täysi-ikäisen uhrin kohdalla soveltamiskynnyksen voidaan olettaa olevan korkeammalla kuin alaikäisen uhrin ollessa kyseessä.²⁴ Mikäli tyyppitapaukseni siis täyttää tunnusmerkistön täysi-ikäisen uhrin kohdalla, täytyy tunnusmerkistö mitä luultavimmin myös silloin, kun uhri on alaikäinen. Arvioin kuitenkin täysi-ikäisen uhrin iän merkitystä siltä osin, kuin se voi muutoin vaikuttaa ihmiskaupparikoksen täyttymiseen.

Joissain tilanteissa puolisoiden välille solmittu avioliitto ei välttämättä ole Suomessa tai muussa valtiossa oikeudellisesti pätevä, mutta sen vaikutukset puolisoille voivat olla samankaltaiset kuin oikeudellisesti pätevänkin avioliiton vaikutukset.²⁵ Se, pidetäänkö tällaisia liittoja avioliittoina siinä määrin, että niissä voidaan katsoa olevan kyse pakkoavioliitosta, on puolisoiden kannalta merkittävä kysymys ja oikeudellisesti haastava ongelma, joka vaatisi enemmän tilaa kuin tutkielmassani on sille mahdollista jättää.²⁶ Tämän vuoksi olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle pohdinnan siitä, mikä merkitys avioliiton oikeudellisella pätevyydellä tai pätemättömyydellä on ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymisen arvioinnissa. Kun käytän tutkielmassani termiä avioliitto, tarkoitan joko Suomessa tai muussa valtiossa oikeudellisesti pätevää avioliittoa. Termi parisuhde taas viittaa kaikkiin muihin parisuhdetilanteisiin, joten se voi pitää sisällään myös niin sanottuja

²² Muut kvalifointiperusteet ovat sellaisia, että ne joka tapauksessa edellyttävät ihmiskaupan perusmuotoisen tekemuodon täyttymistä sekä keinojen, tekotapojen että teon tarkoituksen osalta, joten niitä en käy tarkemmin läpi.

²³ Ks. lisää rikostunnusmerkistön objektiivisista ja subjektiivisista elementeistä Frände ym. 2020, s. 4–5.

²⁴ Alaikäisen uhrin kohdalla ihmiskaupan keinon käyttäminen ei ole teon rangaistavuuden edellytys (RL 25 luvun 3 §:n 3 mom.), joten tunnusmerkistö täyttyy tämänkin vuoksi helpommin uhrin ollessa alaikäinen.

²⁵ Hong 2020, s. 12.

²⁶ Tilanteeseen, jossa avioliiton käsitteen katsottaisiin kattavan myös muut kuin oikeudellisesti pätevät avioliitot, voisi liittyä tuomioistuimissa huomattavia todistelu- ja näyttöongelmia, joita tutkielmassani ei ole mahdollista käsitellä niiden edellyttämässä laajuudessa. Ks. lisää aiheesta esim. Oikeusministeriö 2021, s. 82.

uskonnollisia tai kulttuurisia avioliittoja, jotka eivät ole missään valtiossa oikeudellisesti päteviä.²⁷ Näiden käsitteiden käyttö on johdonmukaista myös Suomea sitovien kansainvälisten sopimusten kanssa, joissa yleensä viitataan pakkoavioliittojen yhteydessä pelkästään oikeudellisesti päteviin avioliittoihin.²⁸

Vaikka myös miehet ja sukupuolivähemmistöt voivat joutua pakkoavioliiton uhriksi, kohdistuu avioliittoon pakottaminen kuitenkin erityisesti tyttöihin ja naisiin, ollen siten sukupuolistuneen väkivallan muoto.²⁹ Sukupuolistuneella väkivallalla tarkoitetaan väkivaltaa, jonka muodot, käytännöt ja merkitykset ovat yhteydessä väkivallan osapuolten sukupuoleen.³⁰ Sukupuolistunut väkivalta voi siis kohdistua mihin sukupuoleen tahansa, vaikka se usein määritelläänkin juuri naisiin kohdistuvaksi väkivallaksi.³¹ Pyrin tutkielmassani huomioimaan avioliittoon pakottamisen luonteen erityisesti naisiin kohdistuvana, sukupuolistuneena väkivaltana. Tämä käy ilmi erityisesti luvussa 2.3, jossa selvitetään, millaisia pakkoavioliiton piirteitä omaavia tilanteita Suomessa esiintyy.

Avioliittoon pakottamisen yhteydessä nousee keskustelussa esille myös se, että pakkoavioliitot liittyvät usein niin kutsuttuun kunniaan liittyvään väkivaltaan. Kunniaan liittyvä väkivalta on sukupuolistunutta väkivaltaa, joka kohdistuu useimmiten tyttöihin ja naisiin tilanteissa, joissa heidän käyttäytymisensä tulkitaan vaarantavan perheen tai yhteisön

²⁷Näiden käsitteiden käyttäminen on johdonmukaista siinäkin mielessä, että valtiolla ei nykyisen lainsäädännön mukaan ole velvollisuutta antaa avioliiton oikeusvaikutuksia parisuhteelle, joka on solmittu niin kutsuttuna uskonnollisena avioliittona, jos liittoa ei ole rekisteröity viralliseksi avioliitoksi. Oikeusministeriö 2021, s. 82.

²⁸ Ks. esim. Istanbulin sopimuksen 37 artikla, jossa ei ole mainintaa ns. uskonnollisista tai kulttuurisista avioliitoista, vaan siinä pelkästään käytetään englanninkielistä avioliittoa tarkoittavaa sanaa ”marriage”. Kansainvälisiä sopimuksia käsitellään tarkemmin tutkielman luvussa 2.1.

²⁹ Ks. esim. UNODC 2020, s. 17–23. Naisiin kohdistuva syrjintä ja väkivalta ovat myös ihmiskaupan pohjimmaisista syistä, minkä vuoksi ihmiskaupan vastaisessa toiminnassa on kiinnitettävä huomiota miesten ja naisten tasa-arvoisiin oikeuksiin. Ks. esim. Gekht 2008–2009, s. 52.

³⁰ Hansen ym. 2016, s. 16. Sukupuolistuneen ja sukupuolittuneen väkivallan käsitteet eroavat toisistaan siinä, että sukupuolistuminen viittaa dynamiikkaan ja prosessiin, kun taas sukupuolittunut -termi kuvaa enemmän lopputulemaa. Ks. Ronkainen 2017, s. 29.

³¹ Esimerkiksi CEDAW-sopimuksen täytäntöönpanon kansainvälistä valvontaa varten perustetun naisten syrjinnän poistamista koskevan komitean mukaan sukupuolittunut väkivalta (gender-based violence) määritellään väkivallaksi, joka kohdistuu naiseen koska hän on nainen tai joka vaikuttaa epäsuhtaisesti naiseen. CEDAW General Recommendation No. 19, kohdat 1 ja 6. Naisiin kohdistuvan väkivallan näkökulma sukupuolistuneesta tai sukupuolittuneesta väkivallasta puhuttaessa on ymmärrettävä, kun otetaan huomioon, että yksi suurimmista ihmisoikeusjärjestelmän haasteista on ollut naisten ja tyttöjen mahdollisuus saada ihmisoikeuksien määrittelemää suojaa tasa-arvoisesti ja ilman syrjintää. Ks. esim. Pentikäinen – Törmä 2016, s. 12.

kunnian.³² Usein kunniaan liittyvän väkivallan määrittelyssä korostuu väkivallan kulttuurisiin, traditionaalisiin ja patriarkaalisiin arvoihin pohjautuva perusta. Tällöin kunniaan liittyvä väkivalta myös ymmärretään pääasiassa maahanmuuttajayhteisöjen ongelmaksi ja esitetään esimerkkinä perus- ja ihmisoikeuksien puutteellisesta toteutumisesta näissä yhteisöissä.³³

Pakkoavioliittoihin liittyvää problematiikkaa ei kuitenkaan poista sen leimaaminen tietyn tai tiettyjen ihmisryhmien ongelmaksi. Päinvastoin, jos pakkoavioliitot yhdistetään kulttuuriin tekijöihin tai uskontoon, vieraat kulttuurit voidaan nähdä entistä enemmän uhkana länsimaisille arvoille.³⁴ Kunniaan liittyvän väkivallan kulttuuristaminen ja tiettyihin uskonlahkoihin ja maantieteellisiin alueisiin liittäminen on tuonut mukanaan kysymyksen siitä, miten tämän kaltaisesta väkivallasta puhutaan ja tulisiko siitä ylipäänsä puhua nimenomaan kunniaan liittyvänä väkivaltana.³⁵ Suomalaisessa oikeustieteellisessä keskustelussa esimerkiksi Tuuli Hong onkin esittänyt yhteisöllisen väkivallan käsitteen, jonka avulla kunniaan liittyvää väkivaltaa voidaan lähestyä sen yhteisöllisyyteen liittyvät erityispiirteet paremmin huomioiden.³⁶

Viittaan tutkimuksessani yhteisöllisen väkivallan käsitteeseen puhuessani pakkoavioliitoista, jotka solmitaan tietyssä yhteisössä harjoitetun kontrollin seurauksena. Tutkimuksen pääpaino ei kuitenkaan ole kunniaan liittyvän tai yhteisöllisen väkivallan tutkimuksessa, vaan pyrin luomaan pakkoavioliittoihiin tätä laajemmin kuvan ottamalla huomioon myös avioliiton erovaiheeseen liittyvän pakottamisen ja tarkastelemalla ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden täyttymistä myös esimerkiksi erilaisissa parisuhdeväkivaltatilanteissa.

³² Hansen ym. 2016, s. 15.

³³ Hong 2017, s. 365.

³⁴ Toivonen 2017.

³⁵ Hong 2019, s. 15. Kunniaan liittyvän väkivallan käsite on kyseenalainen: Sillä viitataan usein tietyissä kulttuureissa ilmeneviin kunniasäskyksiin, vaikka todellisuudessa kaikki yhteiskunnat toimivat kunniasääntöjen mukaisesti – kunniasäännöt vain vaihtelevat eri puolilla maailmaa. Vaikka pakkoavioliitot usein liittyvätkin kunniasäskyksiin, se ei tarkoita, että kunniasäskyksiä olisi olemassa vain tietyissä kulttuureissa. Ks. Chantler ym. 2011, s. 33.

³⁶ Yhteisöllisyyden väkivallan mekanismit eivät Hongin mukaan määrittele pelkästään kunniaan liittyvän väkivallan käyttöä, vaan myös kotimaisten vähemmistöjen, kuten lestadiolaisten ja Jehovan todistajien käytäntöjä. Hong 2019, s. 15. Yhteisöllinen väkivalta ja kunniaan liittyvä väkivalta eivät siten käsitteinä ole synonyymeja, vaikka ovatkin osittain päällekkäisiä; Ks. lisää näistä käsitteistä esim. Hong - Lidman 2018, s. 262.

En halua tarkoituksellisesti korostaa eroa perinteisesti Suomessa ”meidän” väkivallaksi määritellyn lähisuhdeväkivallan ja ”muiden” väkivallaksi määritellyn kunniaan liittyvän väkivallan välillä, vaan nimenomaan tuoda esille näiden väkivaltatekojen välisiä yhteneväisyyksiä suhteessa ihmiskaupan tunnusmerkistöön.³⁷ Pyrkimykseni ei ole vähätellä esimerkiksi yhteisöllisyyden merkitystä väkivaltatekojen taustalla tai ilmaista, ettei yhteisöllisyydellä olisi näiden tilanteiden arvioinnissa merkitystä. Päinvastoin haluan korostaa jokaisen tilanteen yksityiskohtaista arviointia, jossa on mahdollista ottaa huomioon myös esimerkiksi väkivallanteiden yhteisöllisyyteen liittyvät merkitykset. Haluan kuitenkin osoittaa ne liittymäkohdat, joissa ”tyypilliseen suomalaiseen lähisuhdeväkivaltaan” ja yhteisölliseen väkivaltaan liittyvät väkivallanteet risteävät ja havainnollistaa, millä perusteilla molempiin voitaisiin joissain tilanteissa soveltaa ihmiskaupan tunnusmerkistöä.

Tutkielmassa käytetään rinnakkain käsitteitä pakkoavioliitto ja avioliittoon pakottaminen. Näistä ensimmäinen viittaa yleisemmin ilmiöön ja toinen konkreettiseen tekoon. Molemmilla käsitteillä kuitenkin tarkoitetaan tilannetta, jossa pakottamisen seurauksena on solmittu avioliitto. Termi ”pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet” sen sijaan edellä todetun mukaisesti käsittää laajemman joukon tilanteita, jotka jollain tavoin muistuttavat pakkoavioliittoa.

1.5 Tutkimusmetodi

Tutkimusmetodini on oikeusdogmaattinen eli lainopillinen. Lainoppi tutkii oikeusnormeja ja pyrkii selvittämään, mikä on voimassa olevaa oikeutta ja mikä merkitys laista ja muista oikeuslähteistä (esimerkiksi lainvalmisteluasiakirjat ja Euroopan Unionin tuomioistuimen tai KKO:n päätöstekstit) löytyvällä materiaalilla on. Lainopilla on perinteisesti ollut kaksi tehtävää: tulkinta ja systematisointi.³⁸ Oikeudellinen tulkinta tarkoittaa tulkinnallisen merkityssisällön antamista institutionaalisista oikeuslähteistä asianmukaisesti johdetuille oikeussäännöille, kun taas oikeudellisesta systematisoinnista on kyse silloin, kun määritetään voimassa olevan oikeuden sääntöjen keskinäisiä suhteita.³⁹

³⁷ Kunniaan liittyvän väkivallan erityispiirteitä on usein yksinkertaista hahmottaa ”tavallisen” väkivallan kanssa tehtävän vastakkainasettelun kautta: Lähisuhdeväkivalta on yksilöiden välistä väkivaltaa, kun taas kunniaan liittyvä väkivalta kietoutuu yhteisöön, kuten perheeseen tai sukuun. Hong 2019, s. 14.

³⁸ Hirvonen 2011, s. 21–23.

³⁹ Siltala 2003, s. 328–329. Myös Aarnio on pohtinut oikeudellista tulkintaa ja määritellyt sitä siten, että se on merkitysvaihtoehtojen valintaa. Mahdollisista merkityksistä poimitaan – erityisellä perusteella – jokin vaihtoehto

Tutkimuskohteenani ovat voimassa olevat rikoslain säännökset, joita pyrin lainopin keinoin tulkitsemaan ja systematisoimaan. Selvitän rikoslain ihmiskauppasäännöksen sisältöä ja sovellettavuutta erilaisiin pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin hyödyntäen oikeuslähteinä muun muassa kansainvälisiä sopimuksia, lainvalmisteluasiakirjoja, oikeuskäytäntöä ja oikeuskirjallisuutta. Lain esityöt ovat suuressa osassa tutkimustani, sillä ihmiskauppasäännös sisältää useita avoimia käsitteitä, joiden merkityssisältöä lainsäätäjä on esitöissä avannut osin hyvinkin seikkaperäisesti.⁴⁰ Lain esityöt myös kuuluvat velvoittaviin oikeuslähteisiin, joita tuomioistuimen on ratkaisutoiminnassaan lähtökohtaisesti sovellettava. Hyödyntämieni sallittujen oikeuslähteiden, kuten pakkoavioliittoja ja ihmiskauppaa koskevan oikeuskirjallisuuden, tarkoitus on vahvistaa ja tukea argumentaatiotani.⁴¹

Selvittäessään voimassa olevien oikeusnormien sisältöä lainoppi esittää kahdenlaisia väitteitä oikeusnormeista: normikannanottoja ja tulkintakannanottoja. Normikannanotto on väite siitä, mitkä oikeusnormit kuuluvat voimassa olevaan oikeuteen, kun taas tulkintakannanotto etenee pidemmälle ja väittää jotain kyseisen oikeusnormin sisällöstä.⁴² Tutkielmani pääpaino on rikoslain sisällön tulkinnassa ja käytetyn lähdeaineiston avulla pyrin selvittämään, minkälaisiin tapauksiin ihmiskaupan tunnusmerkistöä voidaan soveltaa, ja minkälaisia tapauksia laki toisaalta ei tunnista. Toisin sanoen pyrin esittämään tulkintakannanottoja rikoslain ihmiskauppasäännösten sisällöstä.

Lainopillisen tiedon objektiivisuus edellyttää sidonnaisuutta oikeuden virallislähteisiin. Objektiivisen päättelyn on oltava yleisellä tasolla, ja sen on oltava vapaa subjektiivisista vaikutteista sekä yksilö- tai ryhmäkohtaisista intresseistä. Tulkintojen on oltava uskottavia kenen tahansa esittäminä.⁴³ Objektiivisen laintulkinnan haasteena on pakkoavioliittoja koskevassa keskustelussa erityisesti se, että pakkoavioliittotilanteista ei ole saatavilla kovin paljon lähdeaineistoa. Lisäksi saatavilla olevassa aineistossa esitetään usein kirjoittajasta

ilmaisun ”oikeaksi”, ”parhaaksi” tai ”parhaiten perustelluksi” tulkinnaksi. Tulkintalauseen muodostaminen ja perustelemine on yksi oikeudellisen harkinnan muoto, joka on luonteenomaista tuomarin työn lisäksi myös oikeusdogmatiikalle. Aarnio 2006, s. 247–248.

⁴⁰ Ks. HE 34/2004 vp ja HE 103/2014 vp.

⁴¹ Ks. lisää tulkinta-argumenttien etusijajärjestyksestä rikosoikeudellisessa tulkintaopissa Frände ym. 2020, s. 75–76.

⁴² Hirvonen 2011, s. 22. Nämä käsitteet ovat kuitenkin osittain päällekkäisiä, koska usein normikannanotto edellyttää jo oikeusnormin tulkintaa, ja toisaalta tulkintakannanottoon sisältyy myös normikannanotto.

⁴³ Niemi 2017, s. 965–966.

riippuen hyvinkin erilaisia näkemyksiä. Tämä johtuu varmasti ainakin osittain siitä, että virallislähteissä, kuten lain esitöissä, ei ole annettu selkeitä ohjeita ihmiskauppasäännösten soveltuvuudesta pakkoavioliittotapauksiin. Objektiivisuuden turvaamiseksi hyödynnän tulkintani pohjana paljon myös kansainvälisiä sopimuksia, sillä ne ovat kansallisen ihmiskauppasääntelyn taustalla ja tunnusmerkistöjen soveltamisen rajojen tutkiminen niiden avulla on näin ollen perusteltua.

Lainopillisen tutkimuksen tarkoituksena on pääsääntöisesti tuottaa materiaalia, joka avustaa tuomioistuimia ja muita käytännön oikeuselämän toimijoita työssään.⁴⁴ Tutkielmani tarkoituksena on tuottaa lainopillista tietoa siitä, minkälaisia tilanteita rikoslain ihmiskauppasäännös pitää sisällään ja millaisiin pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin sitä voidaan soveltaa. Tämä tieto voi olla hyödyllistä käytännön oikeuselämän toimijoille, kuten tuomareille ja syyttäjille, jotka kohtaavat työssään kiperiäkin ihmiskauppa- ja pakkoavioliittotapauksia.

Oikeustieteellistä tutkimusta, jonka kohteena on tuleva laki, kutsutaan de lege ferenda -tutkimukseksi erotuksena lainopille, joka tutkii oikeutta voimassa olevan oikeuden (de lege lata) näkökulmasta.⁴⁵ Tutkielmani lopussa pyrin esittämään myös de lege ferenda -kannanoton siitä, millaisia tapauksia ihmiskauppasäännöksen tulisi tunnistaa nykyistä paremmin. Pakkoavioliittoja koskevassa keskustelussa on edellä todetun mukaisesti pohdittu viime vuosina paljon nykyisten kriminalisointien riittävyttä. Tutkielmallani pyrin osallistumaan tähän keskusteluun erityisesti siitä näkökulmasta, missä ihmiskauppasäännöksen soveltamisalan rajat menevät erilaisissa pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tapauksissa, ja missä niiden toisaalta ehkä pitäisi mennä.

⁴⁴ Ks. esim. Minkkinen 2017, s. 911.

⁴⁵ De lege ferenda -tutkimuksesta puhutaan myös oikeuspoliittisena tutkimuksena, joskin osa oikeustieteilijöistä haluaa erottaa nämä käsitteellisesti toisistaan. Leskinen 2022, s. 1158.

2 Pakkoavioliiton määrittelyä

2.1 Ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoa sääntelevät kansainväliset sopimukset

Kansainvälisesti ihmiskauppa ymmärretään ihmisoikeusloukkaukseksi, ja ihmiskauppa ja avioliittoon pakottaminen on kriminalisoitu useissa Suomea sitovissa kansainvälisissä sopimuksissa.⁴⁶ Kansallisen ihmiskauppasääntelymme taustalla onkin useita kansainvälisiä velvoitteita.⁴⁷ Kansainvälisten sopimuksien tarkoituksena on ollut sekä sisällyttää sopimusvaltioiden lainsäädäntöön uusia tärkeitä koettuja säännöksiä, että harmonisoida sopimusvaltioiden lainsäädäntöä.⁴⁸ Ihmiskaupan tehokkaan torjunnan on katsottu edellyttävän, että ihmiskaupan lähtö-, kauttakulku- ja kohdemaat lähestyvät ongelmaa kokonaisvaltaisesta kansainvälisestä näkökulmasta. Kansainvälisillä sopimuksilla on haluttu luoda sopimusvaltioille velvoitteita säätää tarvittavat toimenpiteet ihmiskaupan ehkäisemiseksi, sen harjoittajien rankaisemiseksi ja uhrien suojelemiseksi.⁴⁹

Yksi keskeisimpiä kansainvälisesti sitovia ihmiskaupan vastaisia sopimuksia on Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskeva lisäpöytäkirja⁵⁰, jonka tarkoituksena oli luoda kaikkia ihmiskauppaan liittyviä näkökohtia koskeva, maailmanlaajuisesti sovellettava asiakirja. Useat kansainväliset asiakirjat sisälsivät jo hyväksikäytön vastaisia sääntöjä ja toimenpiteitä, mutta kansainvälisestä sääntelystä puuttui erityisesti ihmiskauppaa koskeva sopimus.⁵¹

Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan 3 artiklan a kohta sisältää ihmiskaupan määritelmän: ”’Ihmiskauppa’ tarkoittaa hyväksikäyttötarkoituksessa tapahtuvaa henkilöiden värväystä, kuljettamista, siirtämistä, kätkemistä tai vastaanottamista voimankäytöllä uhkaamisen tai voimankäytön tai muun pakottamisen, sieppauksen, petoksen,

⁴⁶ Melander 2022, s. 844.

⁴⁷ Ks. HE 34/2004 vp, s. 6.

⁴⁸ Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä: Ihmiskaupan vastaista työtä koskevat kansainväliset velvoitteet ja sopimukset.

⁴⁹ Ks. esim. Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen lisäpöytäkirja ihmiskaupan, erityisesti naisten ja lasten kaupan ehkäisemisestä, torjumisesta ja rankaisemisesta, johdanto-osa.

⁵⁰ Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen lisäpöytäkirja ihmiskaupan, erityisesti naisten ja lasten kaupan ehkäisemisestä, torjumisesta ja rankaisemisesta. Asetus 71/2006.

⁵¹ Ks. Palermon sopimuksen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan johdanto-osa.

harhaanjohtamisen, vallan väärinkäytön tai haavoittuvan aseman hyödyntämisen avulla, taikka toista henkilöä vallassaan pitävän henkilön suostumuksen saamiseksi annetun tai vastaanotetun maksun tai edun avulla. Hyväksikäyttöksi katsotaan vähintään toisen hyväksikäyttö prostituutiotarkoituksessa tai muut seksuaalisen hyväksikäytön muodot, pakkotyö tai pakollinen palvelu, orjuus tai muu orjuuden kaltainen käytäntö, orjuuden kaltaiset olot tai elinten poistaminen.” Samanmuotoinen ihmiskaupan määritelmä löytyy myös Euroopan neuvoston ihmiskauppaa koskevan yleissopimuksen⁵² 4 artiklan a kohdasta.⁵³

Valtioiden vastuusta puuttua ihmiskauppaan säädetään myös ihmisoikeussopimuksissa.⁵⁴ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisuisaan käsitellyt ihmiskauppaa ja todennut, että ihmiskauppa on Euroopan ihmisoikeussopimuksen⁵⁵ 4 artiklan (orjuuden ja pakkotyön kieltö) kieltämää, vaikka sitä ei artiklassa nimenomaisesti mainita.⁵⁶ Se on ratkaisuisaan korostanut ihmiskaupan luonnetta ihmisarvoa ja sen uhrien perustavanlaatuisia oikeuksia loukkaavana tekona, jota ei voida pitää demokraattisen yhteiskunnan ja sopimuksen ilmentävien arvojen mukaisena.⁵⁷ EIT on lisäksi katsonut, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 4 artiklasta seuraa aineellinen ja prosessuaalinen toimintavelvoite ihmiskaupan estämiseen ja torjumiseen.⁵⁸

Euroopan unionin piirissä ihmiskauppaa koskevia kriminalisointivelvoitteita jäsenvaltioille asettaa erityisesti ihmiskauppadirektiivi.⁵⁹ Direktiivin 2 artiklan 1 kohdan mukaan rangaistavaa on oltava hyväksikäyttötarkoituksessa tapahtuva henkilöiden värvääminen, kuljettaminen, siirtäminen, kätkeminen tai vastaanottaminen, mukaan lukien näihin

⁵² Euroopan neuvoston yleissopimus ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta. Asetus 44/2012.

⁵³ Vaikka yleissopimuksen sisältämä ihmiskaupan määritelmä on samanmuotoinen kuin lisäsopimuksen määritelmä, yleissopimus ottaa kuitenkin lisäpöytäkirjaa paremmin huomioon ihmisoikeudet ja sen katsotaan olleen merkittävä parannus uhrien oikeuksien tunnustamisen näkökulmasta. Ks. Gallagher 2010, s. 126.

⁵⁴ Kimpimäki 2015, s. 396.

⁵⁵ Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (SopS 63/1999).

⁵⁶ Ihmisoikeussopimuksen määräysten todellinen sisältö on määräytynyt ja määräytyy erityisesti EIT:n ratkaisujen välityksellä. Sopimuksen ihmisoikeusystävällinen tulkinta edellyttää myös EIT:n tulkintakäytännön huomioimista. Pellonpää 2018, s. 69.

⁵⁷ Ks. esim. EIT Rantsev v. Kypros ja Venäjä, 7.1.2010, kohta 282.

⁵⁸ EIT S. M. v. Kroatia [GC], 25.10.2020, kohta 306.

⁵⁹ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/36/EU, annettu 5 päivänä huhtikuuta 2011, ihmiskaupan ehkäisemisestä ja torjumisesta sekä ihmiskaupan uhrien suojelemisesta ja neuvoston puitepäätöksen 2002/629/YOS korvaamisesta.

henkilöihin kohdistuvan määräysvallan vaihtaminen tai siirtäminen. Myös ihmiskauppadirektiivi siis noudattaa hyvin pitkälti Palermon yleissopimuksen mukaista ihmiskaupan määritelmää.

Lisäksi ihmiskauppadirektiivin johdanto-osan kappale 11 laajentaa aiemmin omaksuttua määritelmää kattamaan myös mm. avioliittoon pakottamisen tekoja. Direktiivin johdanto-osan mukaan ihmiskaupan määritelmä kattaa ”—myös muut teot, kuten laittoman lapseksiottamisen tai avioliittoon pakottamisen siltä osin, kuin ne täyttävät ihmiskaupan tunnusmerkistön”. Ihmiskauppadirektiivi on annettu vuonna 2011, ja sen voidaan viimeistään katsoa laajentaneen ihmiskaupan määritelmää myös avioliittoon pakottamisen osalta.

Avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta sääntelevistä kansainvälisistä sopimuksista tärkeimpiä on niin sanottu Istanbulin sopimus eli Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta, joka on tullut Suomen osalta voimaan elokuussa 2015. Yleissopimuksen tavoitteena on edistää kaikkien naisiin kohdistuvien syrjinnän muotojen poistamista sekä tosiasiallista tasa-arvoa naisten ja miesten välillä, ja se on Euroopassa ensimmäinen oikeudellisesti sitova sopimus naisten suojelemiseksi väkivallalta.⁶⁰ Istanbulin sopimuksen 37 artiklan mukaan sopimusosapuolten tulee varmistaa, että kansallisen lainsäädännön mukaan rangaistavaa on aikuisen tai lapsen tahallinen pakottaminen avioliittoon, sekä aikuisen tai lapsen tahallinen houkutteleva muun kuin sen osapuolen tai valtion alueelle, jossa hän asuu, tarkoituksena pakottaa hänet avioliittoon.

Myös YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus eli CEDAW-sopimus (SopS 68/1986) sääntelee avioliittoon pakottamista. Sopimuksen 16 artiklan 1 kohdan mukaan sopimusvaltioiden tulee ryhtyä kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin poistaakseen naisten syrjinnän kaikissa avioliittoon ja perhesuhteisiin liittyvissä asioissa ja erityisesti turvata miesten ja naisten tasa-arvon pohjalta a) sama oikeus solmia avioliitto; ja b) sama oikeus vapaasti valita aviopuolisonsa ja mennä avioliittoon vain omasta vapaasta tahdostaan. Sopimuksen täytäntöönpanoa valvoo naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea (CEDAW-komitea).⁶¹

⁶⁰ HE 155/2014 vp, s. 1.

⁶¹ Ks. lisää komiteasta YK:n nettisivuilta: Committee on the Elimination of Discrimination against Women.

Lisäksi lisäsopimus orjuuden, orjakaupan ja orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamisesta (SopS 17/1959) sisältää määräyksen pakkoavioliitoista. Lisäsopimus on tämän tutkielman näkökulmasta siinä mielessä merkittävä, että se mainitaan ihmiskauppaa koskevan rikoslainsäädännön esitoissa esimerkkinä niistä orjuuteen verrattavista järjestelmistä ja käytännöistä, joita voidaan pitää ihmiskauppasäännöksen mukaisina ihmisarvoa loukkaavina olosuhteina.⁶² Sopimuksessa orjuuteen rinnastetaan myös alla tarkemmin kuvatut pakkoavioliiton muodot.

Lisäsopimuksen 1 artiklan c kohdan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat ryhtymään kaikkiin toteutettavissa oleviin ja tarpeellisiin lainsäädäntö- ja muihin toimenpiteisiin saadakseen aikaan sellaisten järjestelmien tai käytäntöjen lopettamisen tai niistä luopumisen, joiden nojalla 1) Nainen, ilman että hänellä on oikeus kieltäytyä, luvataan tai annetaan avioliittoon hänen vanhemmilleen, holhoojalleen, perheelleen tai mille muulle henkilölle tai henkilöryhmälle tahansa suoritettavaa raha- tai luontaisuuoritusta vastaan; tai 2) naisen aviomiehellä, tämän perheellä tai suvulla on oikeus luovuttaa hänet kolmannelle vastikkeellisesti tai muulla tavalla; tai 3) nainen voidaan hänen aviomiehensä kuoltua luovuttaa perintönä toiselle henkilölle. Tätä lisäsopimuksen sisältämää pakkoavioliittoja koskevaa määräystä voidaan kritisoida siitä, että se on hyvin suppea. Määritelmä koskee vain naisia ja sen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi tilanteet, joissa avioliitto on alkanut jossain määrin vapaaehtoisesti.⁶³

Ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoja säänteleviä kansainvälisiä instrumentteja on useita. Tutkielman laajuus huomioon ottaen kansainvälisen sääntelyn systemaattinen ja tarkempi läpikäynti ei ole tässä kohtaa perusteltua, vaan riittävää on yleiskuvan tarjoaminen tärkeimmistä ihmiskauppaa ja avioliittoon pakottamista koskevista sääntelyinstrumenteista. Tämän tarkastelun perusteella voidaan havaita, että kansainväliset instrumentit korostavat puolisoiden oikeutta solmia avioliitto vain omasta vapaasta tahdostaan, ja velvoittavat sopimusvaltioita säätämään rangaistavaksi nimenomaan avioliiton solmimiseen

⁶² HE 34/2004 vp, s. 97.

⁶³ Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä: Pakkoavioliitto.

pakottamisen.⁶⁴ Kansainvälisissä sopimuksissa sen sijaan ei mainita velvoitetta kriminalisoida avioliiton kestäessä alkaneen pakottamisen tekoja.

2.2 Ihmiskauppa ja pakkoavioliitto kansallisessa lainsäädännössä

Suomen voimassa olevan avioliittolain (AL 234/1929) lähtökohta on se, että avioliitto perustuu kahden ihmisen vapaaehtoiseen tahdonilmaukseen (AL 1 §) ja että puoliset ovat tasa-arvoisia niin avioliittoa solmittaessa kuin sen aikanakin (AL 2 §). Mikäli näin ei jostain syystä ole, voi avioliittoon pakottaminen tulla Suomen rikoslain mukaisesti rangaistavaksi ihmiskauppana, törkeänä ihmiskauppana tai pakottamisena. Näistä tunnusmerkistöistä keskityn tutkielmassani ihmiskaupan perusmuotoiseen tekomuotoon, mutta käsitelen myös törkeää tekomuotoa siltä osin, kuin se on tutkielmani näkökulmasta tarpeen.

Rikoslain 25 luvun 3 §:ssä säädetään ihmiskaupasta seuraavasti:

Joka

- 1) käyttämällä hyväksi toisen riippuvaista asemaa tai turvatonta tilaa taikka toista painostamalla,
- 2) erehdyttämällä toista tai tämän erehdystä hyväksi käyttämällä,
- 3) maksamalla korvauksen toista määräysvallassaan pitävälle henkilölle tai
- 4) ottamalla vastaan sellaisen korvauksen

ottaa toisen määräysvaltaansa, värvää toisen taikka luovuttaa, kuljettaa, vastaanottaa tai majoittaa toisen hänen saattamiseksi 20 luvun 10 §:n 1 momentin 1 kohdassa tarkoitetun tai siihen rinnastettavan seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi, pakkotyöhön tai muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin taikka elimien tai kudoksien poistamiseksi, on tuomittava ihmiskaupasta vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään kuudeksi vuodeksi.

Ihmiskaupasta tuomitaan myös se, joka ottaa määräysvaltaansa kahdeksatoista vuotta nuoremman henkilön taikka värvää, luovuttaa, kuljettaa, vastaanottaa tai majoittaa tämän 1 momentissa mainitussa tarkoituksessa, vaikka mitään 1 momentin 1–4 kohdassa tarkoitettua keinoa ei olisi käytetty.

Yritys on rangaistava.

⁶⁴ Edellä käsiteltyjen sopimusten lisäksi tällainen kanta on otettu myös esim. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 16 artiklassa sekä suostumusta avioliittoon, vähimmäisavioliittoikää ja avioliittojen kirjaamista koskevan yleissopimuksen (SopS 50/1964) 1 artiklassa.

Ihmiskaupan rikostunnusmerkistö on siis kolmiosainen ja koostuu teossa käytettävistä keinoista, tekotavoista ja hyväksikäyttötarkoituksesta. Jonkin tunnusmerkistön mukaisista tekotavoista ja jonkin teossa käytettävistä keinoista on täytyttävä, jotta teko voidaan katsoa ihmiskaupaksi. Teon tarkoituksen on lisäksi oltava olemassa, jotta kyseessä voi olla ihmiskauppa.⁶⁵ Ihmiskaupan keinoja ei tarvitse käyttää teon alusta asti, vaan teko voi muodostua ihmiskaupaksi vasta myöhemmin esimerkiksi toimintaan alun perin vapaaehtoisesti suostuneen halutessa lopettaa sen.⁶⁶ Tunnusmerkistö ei myöskään edellytä, että uhri on tosiasiallisesti joutunut esimerkiksi ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin, vaan rangaistavuuteen riittää tekijän tarkoitus.⁶⁷ Osatekijöiden välillä on kuitenkin oltava yhteys, eli juuri säännöksessä tarkoitettujen keinojen on tullut johtaa tunnusmerkistön mukaisten tekotapojen käyttämiseen. Lisäksi ihmiskaupparikokset edellyttävät tahallisuutta.⁶⁸ Rikoslain ihmiskaupan tunnusmerkistön kolmijakoisuus noudattaa kansainvälisissä sopimuksissa omaksuttua linjaa.⁶⁹

Ihmiskaupakkriminalisoinnit säädettiin lailla 650/2004 ja ne tulivat voimaan 1.8.2004. Säännöstä täsmennettiin paritusrikoksen ja ihmiskaupparikoksen välistä rajanvetoa koskevilta osin vuonna 2014 (1177/2014).⁷⁰ Ihmiskauppatunnusmerkistön säätämisen yhteydessä vuonna 2004 lakiin otettiin myös törkeää ihmiskauppaa koskeva säännös, johon sisällytettiin myös aiemman ihmisryöstöä koskevan säännöksen mukaiset ihmiskaupan tekotavat.⁷¹ Rikoslain 3 a §:ssä säädetään törkeästä ihmiskaupasta seuraavasti:

Jos ihmiskaupassa

⁶⁵ Poikkeuksen muodostavat alaikäisiin kohdistuvat teot, joiden kohdalla ihmiskaupan keinon käyttämistä ei edellytetä. Ks. esim. Melander 2022, s. 849.

⁶⁶ HE 103/2014 vp, s. 50.

⁶⁷ Ks. Melander 2022, s. 849. Oikeuskirjallisuudessa puhutaan myös henkilön rikollisesta mielestä tai aikomuksesta (mens rea) pakottaa uhri esim. pakkotyöhön tai ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin; Mens rea on ihmiskaupparikoksen rangaistavuuden edellytys, ei se, että teko olisi toteutunut. Ks. esim. Gekht 2008–2009, s. 35-36.

⁶⁸ Frände ym. 2018, s. 475–481.

⁶⁹ Ks. esim. HE 103/2014 vp, s. 23. Hallituksen esityksessä arvioidaan ihmiskaupparangaistussäännöksen suhdetta ihmiskauppadirektiivin asettamiin kriminalisointivelvoitteisiin.

⁷⁰ Frände ym. 2018, s. 474.

⁷¹ Ks. HE 34/2004 vp, s. 101. Törkeää ihmiskauppaa koskeva pykälä sisältää nyt ihmisryöstösäännöksen mukaiset tekomuodot, ihmiskauppaa koskevien Palermon yleissopimuksen lisäpöytäkirjan ja Euroopan unionin puitepäätöksen mukaiset vakavimmat tekomuodot sekä puitepäätöksen mukaiset raskauttavien asianhaarojen vallitessa tehdyt tekomuodot.

- 1) käytetään 3 §:ssä tarkoitettujen keinojen sijasta tai lisäksi väkivaltaa, uhkausta tai kavaluutta,
- 2) aiheutetaan tahallisesti tai törkeällä huolimattomuudella toiselle vaikea ruumiinvamma, vakava sairaus tai hengenvaarallinen tila taikka näihin rinnastettavaa erityisen tuntuva kärsimystä,
- 3) rikos kohdistuu kahdeksatoista vuotta nuorempaan lapseen tai henkilöön, jonka kyky puolustaa itseään on olennaisesti heikentynyt, tai
- 4) rikos tehdään osana 6 luvun 5 §:n 2 momentissa tarkoitettun järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaa (8.5.2015/564)

ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentekijä on tuomittava törkeästä ihmiskaupasta vankeuteen vähintään kahdeksi ja enintään kymmeneksi vuodeksi.

Törkeästä ihmiskaupasta tuomitaan myös se, joka alistaa toisen orjuuteen tai pitää toista orjuudessa, kuljettaa orjia tai käy kauppaa orjilla, jos teko kokonaisuutena arvostellen on törkeä.

Yritys on rangaistava.

Törkeän ihmiskaupan käsitteleminen on tutkielmani tavoitteen saavuttamiseksi tarpeellista lähinnä tunnusmerkistön mukaisten keinojen osalta. Vain kaikki keinot huomioimalla voin saada todellisen kuvan siitä, milloin tietyyntyyppiseen tapaukseen voidaan soveltaa ihmiskaupan tunnusmerkistöjä. Muut kvalifiontiperusteet ovat sellaisia, että ne joka tapauksessa edellyttävät ihmiskaupan perusmuotoisen tekemuodon täyttymistä sekä keinojen, tekotapojen että teon tarkoituksen osalta, joten niitä en käy tutkielmassani tätä tarkemmin läpi.

Ihmiskauppasäännösten taustalla ovat Suomea sitovat kansainväliset sopimukset ja EU-oikeus, erityisesti Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskeva lisäpöytäkirja ja Euroopan unionin puitepäättös ihmiskaupan torjunnasta (2002/629/YOS), joka on myöhemmin korvattu ihmiskauppadirektiivillä.⁷² Koska ihmiskauppasääntelyn tausta on kansainvälisissä velvoitteissa, voidaan tulkintakysymyksissä laillisuusperiaatteen asettamisessa rajoissa kiinnittää huomiota myös tärkeimpiin ihmiskauppaa säänteleviin kansainvälisiin sopimuksiin ja instrumentteihin.⁷³

Ihmiskaupan kriminalisoimiseen velvoittavat kansainväliset asiakirjat asettavat lähtökohdaksi sen, että ihmiskaupan uhrin suostumus hyväksikäyttöön on merkityksetön, jos jotakin

⁷² HE 34/2004 vp, s. 92.

⁷³ Frände ym. 2018, s. 475.

ihmiskaupan keinoa on käytetty suostumuksen saamiseksi.⁷⁴ Uhrin suostumus ei siis poista ihmiskaupparikoksen oikeudenvastaisuutta tai tee tekoa rankaisemattomaksi.

Ihmiskaupparikokset ovat niissä käytettyjen keinojen perusteella jo sellaisia, ettei uhri voi yleensä antaa niihin pätevää suostumustaan, vaikka tietäisikin millaisen hyväksikäytön kohteeksi on joutumassa. Merkitystä ei ole myöskään sillä, missä vaiheessa tekoa suostumus on annettu (värväysvaiheessa vai teon myöhemmässä vaiheessa).⁷⁵

2.3 Millaisia tilanteita on olemassa?

2.3.1 Yleistä

Pakkoavioliiton käsitteelle ei ole olemassa kansainvälistä, oikeudellista määritelmää.⁷⁶

Myöskään Suomen voimassa olevassa lainsäädännössä ei ole määritelty pakkoavioliittoa tai avioliittoon pakottamista. Lain esitöidenkin kuvaus pakkoavioliitoista on hyvin puutteellinen: Hallituksen esityksessä kuvataan pakkoavioliittoon liittyvä ihmiskauppa yhtenä orjuuteen verrattavissa olevana käytäntönä ja viitataan YK:ssa vuonna 1956 solmittuun lisäsopimukseen orjuuden, orjakaupan, orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamisesta.⁷⁷ Kun lainsäätäjän soveltamisohje on näin kaukaa historiasta ja näin abstraktilla tavalla kuvattu, on sitä vaikea soveltaa siihen todellisuuteen, jossa tällä hetkellä elämme.⁷⁸ Jotta ihmiskauppasäännösten soveltuvuutta pakkoavioliiton piirteitä omaaviin tilanteisiin voidaan tutkielmassa myöhemmin analysoida tarkemmin, onkin nähdäkseni tärkeää ensin tarkastella, millaisia tilanteita on olemassa – ja minkälaisien tilanteiden tarkastelu ihmiskauppasäännösten valossa voisi näin ollen olla tarpeen.

Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen eri selvityksissä ilmenneitä, Suomessa esiintyviä pakkoavioliiton piirteitä omaavia tilanteita. Koska pakkoavioliiton määritelmä on kansainvälisissä sopimuksissa vahvasti sidottu liiton solmimisvaiheeseen liittyvään pakottamiseen, tarkastelen tällaisten tilanteiden esiintyvyyttä ja ominaispiirteitä ensiksi. Sen jälkeen siirrän tarkastelun siihen, millaisia avioliiton tai parisuhteen erotilanteeseen liittyviä

⁷⁴ HE 103/2014 vp, s. 15.

⁷⁵ LaVM 15/2014 vp, s. 4.

⁷⁶ UNDOC 2020, s. 16.

⁷⁷ HE 103/2014 vp, s. 8.

⁷⁸ Koskenoja – Turkia 2018, s. 76–77.

pakottamisen tilanteita Suomessa on ilmennyt. Kolmanneksi käsittelen rajanvetoa solmimis- ja erotilanteeseen liittyvän pakottamisen välillä ja tuon esiin tutkimuksissa esiin nousseen tiedon siitä, että näiden tilanteiden välinen rajanveto voi olla käytännössä joskus epäselvä.

2.3.2 Solmimisvaiheeseen liittyvä pakko

Eri selvityksissä on tullut esiin, että Suomessa on havaittu ensinnäkin ulkomailla solmittuja, ulkomaalaisten välisiä pakkoavioliittoja. Tällainen avioliitto voi Suomessa tulla ilmi esimerkiksi turvapaikanhakuprosessissa.⁷⁹ Useimmiten kyse on tytöistä, jotka on pakotettu nuorena avioliittoon itseään vanhemman miehen kanssa. Tytöt ovat saattaneet yrittää palata takaisin vanhempien luo, mutta vanhemmat ovat palauttaneet tyttären miehelleen. Suomeen tultuaan nainen on sitten pyrkinyt pääsemään pois pakkoavioliitosta.⁸⁰ Tällaisen ulkomailla solmitun avioliiton taustalla voi olla monia syitä. Avioliitto voidaan esimerkiksi solmia vastineeksi tietystä rahasummasta, se voi olla velan maksun väline tai sitten kyseessä voi olla keino sovittelua perheiden välisiä kiistoja.⁸¹

Eri toimijat ovat havainneet Suomessa myös tapauksia, joissa Suomessa asuva maahanmuuttajataustainen nuori, useimmiten tyttö, lähetetään ulkomaille ja naitetaan ulkomailla asuvan miehen kanssa.⁸² Avioliiton molemmat osapuolet voivat olla nuoria, mutta toisaalta puolisoitten välinen ikäero voi olla myös suuri. Avioliittoon pakotettu nainen voi olla alaikäinen tai täysi-ikäinen, ja liiton taustalla voi olla sekä kulttuurisia tekijöitä että oleskeluluvan saamiseen liittyviä syitä.⁸³ Vaikka ylirajaiset pakkoavioliitot vaikuttavat olevan yleisempiä, myös Suomen sisällä solmittuja pakkoavioliittoja on havaittu.⁸⁴

Kolmanneksi Suomessa esiintyy myös tapauksia, joissa Suomessa asuva ulkomaalaistaustainen mies hakee puolison kotimaastaan ja menee naimisiin kotimaassaan

⁷⁹ Ks. esim. Toivonen 2017.

⁸⁰ Tällaisten tilanteiden tunnistaminen esimerkiksi turvapaikanhakuprosessissa voi kuitenkin olla haastavaa, eivätkä läheskään kaikki tapaukset luultavasti tulekaan viranomaisten tietoon. Kervinen – Ollus 2019, s. 64.

⁸¹ International Labour Organization and Walk Free Foundation 2017, s. 43.

⁸² Kervinen – Ollus 2019, s. 60 ja Toivonen 2017.

⁸³ Toivonen 2017.

⁸⁴ Hansen ym. 2016, s. 84.

ja/tai Suomessa.⁸⁵ Tällaiset tilanteet ovat erityisen ongelmallisia, koska vaimon riippuvaisuus miehestä korostuu sekä taloudellisesti että sosiaalisesti puuttuvan suomen kielen taidon vuoksi. Ulkomailta haettu vaimo saattaa näissä tapauksissa olla myös miehen ikään verrattuna huomattavan nuori, mikä edelleen korostaa puolisoitten välisten valta-asemien epäsymmetrisyyttä.⁸⁶

2.3.3 Eroavaiheeseen liittyvä pakko

Edellä käsiteltyjen tilanteiden lisäksi Suomessa on havaittu myös pakkoavioliiton muoto, jossa Suomessa asuva Suomen kansalainen solmii avioliiton ulkomaisen naisen kanssa. Näissä tapauksissa avioliitto on solmittu ensin yhteisymmärryksessä, mutta tosiasiaa ulkomaalainen puoliso joutuu avioliitossa monin tavoin hyväksikäytetyksi. Hyväksikäyttö voi olla muun muassa seksuaalista ja taloudellista, eikä naisella ole uhkailun ja alistamisen vuoksi tosiasiallisia mahdollisuuksia poistua liitosta.⁸⁷ Tällaisessa tilanteessa uhkailu ja alistaminen, joiden vuoksi nainen ei pääse halutessaan lähtemään liitostaan, tapahtuvat puolison toimesta. Uhka ei siis tule perheen tai suvun taholta, eivätkä avioliittoon pakottamisen taustalla ole kulttuuriset syyt. Lisäksi pakottaminen liittyy avioliiton päättymisvaiheeseen avioliiton solmimishetken sijaan.

Avioliiton päättymisvaiheeseen liittyvää pakottamista ilmenee siis myös avioliitoissa, joiden solmimiseen ei ole välttämättä liittynyt kulttuurisia tai yhteisöllisiä syitä. Tällaisia tilanteita voi olla myös kahden Suomen kansalaisen välisissä, vapaaehtoisesti solmituissa avioliitoissa, joista toinen osapuoli ei myöhemmin pääse eroamaan. Toisaalta tilannetta muistuttaa myös parisuhde, josta toinen osapuoli ei esimerkiksi väkivallan pelon vuoksi pysty irtautumaan, vaikka haluaisi.

Lähisuhdeväkivalta on Suomessa merkittävä ihmisoikeusongelma, joka koskettaa erityisesti naisia. Parisuhteessa tapahtuva väkivalta on merkittävä lähisuhdeväkivallan muoto.⁸⁸

⁸⁵ Syynä nuoren puolison hakemiseen kotimaasta voi olla se, ettei mies halua puolisoonsa Suomessa kasvanutta naista. Kervinen – Ollus 2019, s. 60–64.

⁸⁶ Mustasaari 2008, s. 222.

⁸⁷ Toivonen 2017.

⁸⁸ Lähisuhdeväkivallan ja naisiin kohdistuvan väkivallan yleisyyteen on kiinnitetty huomiota mm. kansainvälisten ihmisoikeusjärjestöjen Suomea koskevissa maaportteissa. Ks. esim. United Nations Human Rights Committee 2021, kohta 18. Lähisuhdeväkivalta- käsitteellä viitataan myös muissa läheissuhteissa kuin parisuhteissa tapahtuvaan väkivaltaan, mutta parisuhteessa tapahtuva väkivalta on merkittävä

Parisuhdeväkivallalla tarkoitetaan väkivaltaa, jossa tekijä ja uhri ovat tai ovat olleet keskenään suhteessa. Tilastokeskuksen lähisuhdeväkivaltaa vuonna 2021 selvittänyt tutkimus osoittaa, että merkittävä osa naisista ja miehistä on kokenut väkivaltaa parisuhteessaan joskus elämänsä aikana, ja etenkin naiset ovat kokeneet toistuvaa, vakavaa väkivaltaa.⁸⁹ Naisten kokema parisuhdeväkivalta myös muuttuu usein ajan myötä vakavammaksi.⁹⁰

Naisiin kohdistuvan väkivallan tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että tekijän käyttämä väkivalta liittyy monesti hänen pyrkimyksensä kontrolloida uhria eri tavoin.⁹¹ Väkivaltaisissa parisuhteissa elävät naiset usein kokevat väkivallasta sellaista häpeää ja syyllisyyttä, että he eristäytyvät ulkopuolisesta maailmasta, tai sitten mies eristää heidät siitä. Pitkään jatkunut väkivalta vaikuttaa naisen kykyyn toimia ja arvioida omaa toimintaansa, sillä väkivaltaisessa parisuhteessa eläminen muokkaa naisen käsityksiä itsestään, parisuhteesta ja väkivallasta. Parisuhteessa tapahtuva väkivalta voi näin ollen vaikeuttaa suhteesta irtautumista.⁹²

Monissa tutkimuksissa onkin tullut esiin, että väkivaltaisissa parisuhteissa elävät naiset pelkäävät erityisesti erotilanteeseen liittyvää väkivaltaa.⁹³ Pelko ei ole turha, sillä monet tutkimukset ovat osoittaneet, suomalainen kyselytutkimus mukaan luettuna, että miehen väkivaltaisuus ei pääty eroon ja naisen hengenvaara on suurimmillaan eron hetkellä.⁹⁴ Ei ole harvinaista, että pahoinpitelijä uhkaa tappaa naisen, lapset, naisen vanhemmat tai/ja itsensä, jos nainen lähtee. Erotilanne on usein erityisen väkivaltainen, ja monet naiset ovat

lähisuhdeväkivallan muoto: Esimerkiksi vuosina 2010–2018 17 % henkirikosten uhreista oli parisuhdekumppanin surmaamia naisia. Kimpimäki 2020, s. 332 ja Lehti 2018, s. 27–28.

⁸⁹ Naisista joka kolmas ja miehistä joka kuudes oli kohdannut fyysistä väkivaltaa tai sillä uhkailua parisuhteessaan joskus elämänsä aikana. Henkistä väkivaltaa oli parisuhteessaan kokenut 49 prosenttia naisista ja 42 prosenttia miehistä. Tilastokeskus 2022, s. 5–6.

⁹⁰ Niemi-Kiesiläinen 2005, s. 228. Kun tarkastellaan väkivallan kokemuksia lyhyemmältä ajalta ja lievempien kokemusten osalta, naisten ja miesten kokemukset näyttävät samanlaisina. Kun taas tarkasteluun otetaan mukaan väkivallan ajallinen kehitys, sen taipumus muuttua vakavammaksi ja raaemmaksi ajan myötä, naisten osuus väkivallan kokijoina korostuu. Piispa – Heiskanen 2017, s. 84.

⁹¹ Ks. esim. Niemi 2013, s. 240 ja Niemi-Kiesiläinen 2005, s. 228.

⁹² On kuitenkin huomattava, ettei puolison kontrolli ole aina yksin se tekijä, joka estää toisen puolison eroaikkeet: Parisuhteesta lähtemisestä voivat tehdä vaikeaa myös esimerkiksi yhteinen omaisuus, parisuhteen mukanaan tuoma status ja turvallisuuden tunne, emotionaalinen sitoutuminen parisuhteeseen ja halu tulla rakastetuksi sekä kotiin liitetyt merkitykset. Piispa 2004, s. 41–66.

⁹³ Niemi-Kiesiläinen 2004, s. 43.

⁹⁴ Piispa 2004, s. 66.

menettäneet henkensä eron jälkeen tai ilmoitettuaan eroaikeestaan. Naisen lähtemistä voi vaikeuttaa myös taloudellinen riippuvuus erityisesti tilanteissa, joissa nainen ei ole kodin ulkopuolella töissä; Toisaalta myös työssä käyvät, mutta puolisoaan vähemmän tienaavat naiset voivat olla taloudellisesti riippuvaisia puolisostaan. Useimmat naiset eivät myöskään ajattele jättävänsä lapsiaan väkivaltaisen miehen luo.⁹⁵

Väkivallan pelko ja taloudelliset syyt voivat siis olla tekijöitä, jotka saattavat toisen puolisoista seurauksiltaan pakkoa vastaavaan tilanteeseen, jossa avioliitosta tai parisuhteesta lähteminen ei tosiasiallisesti ole mahdollista tai ainakaan helppoa. Lisäksi parisuhteessa harjoitettu kontrolli ja eristäminen voivat vaikuttaa siihen, miten kykeneväinen henkilö on ymmärtämään tilanteensa vakavuutta ja tekemään eropäätöstä itsenäisesti. Kulttuuristen syiden sijaan tällaisten avioliitton tai parisuhteeseen pakottamistekojen taustalla voi olla muita asioita. Esimerkiksi parisuhdeväkivallan syynä voi suomalaisen rikosuhritutkimuksen mukaan olla mustasukkaisuutta tai halua nöyryyttää toista osapuolta.⁹⁶ Nämä syyt voivat myös olla sellaisia, jotka johtavat haluun kontrolloida puolisoa ja estää puolison eroaikeet.⁹⁷

Näitä tilanteita ei välttämättä osata arvioida ihmiskauppana, sillä ne kategorisoituvat ensisijaisesti erilaisiksi parisuhdeväkivaltatilanteiksi. Esitän kuitenkin, että tällaiset tilanteet ainakin muistuttavat pakkoavioliittoja ja voisivat tulla arvioitaviksi myös ihmiskauppana. Niissä harjoitettu fyysinen ja psyykinen kontrollointi voi lähentyä ihmiskaupassa käytettyjä keinoja ja tekotapoja, kuten riippuvaisen aseman hyväksikäyttöä ja määräysvaltaan ottamista, ja toisaalta puolison olosuhteet avioliitossa tai parisuhteessa voivat monilla tavoin olla ihmisarvoa loukkaavat.

2.3.4 Suostumuksen käsite ja rajanveto solmimis- ja erovaiheeseen liittyvän pakon välillä

Usein avioliittoon pakottaminen yhdistyy yhteisölliseen väkivaltaan. Suomessa on tyttöjä, joihin kohdistuu vahvaa yhteisöllistä valvontaa ja jotka elävät vahvasti perheen kontrollin

⁹⁵ Niemi-Kiesiläinen 2004, s. 43.

⁹⁶ Tutkimuksessa tarkasteltiin naisten ja miesten kokemaa parisuhdeväkivaltaa, mutta ei erityisesti erotilanteeseen liittyvää väkivaltaa. Danielsson – Salmi 2012, s. 4.

⁹⁷ Mustasukkaisuuden sijaan onkin monissa tutkimuksissa alettu puhua kontrollista. Tavallaan kysymys on saman ilmiön eri nimityksistä, mutta niillä on kuitenkin selvä ero: Mustasukkaisuus on tunne, mutta kontrolli on toimintaa. Niemi 2013, s. 240.

alaisuudessa. Tyttöjen kontrollointi liittyy usein tyttöjen rooliin perheen kunnian ylläpitäjinä: Jos perhe pelkää tytön menettävän siveytensä, tyttö saatetaan perheen tai suvun harjoittaman kontrollin seurauksena pakottaa avioliittoon. Jos tyttö ei käyttäydy perheen sääntöjen mukaisesti, hän saattaa joutua perheensä hylkäämäksi.⁹⁸

Eryteisesti sellaisten avioliittojen tapauksissa, joiden solmiminen liittyy jollakin tapaa yhteisöllisiin tekijöihin, nousee esiin kysymys järjestetyn avioliiton ja pakkoavioliiton välisestä rajanvedosta. Järjestetyllä avioliitolla tarkoitetaan avioliittoa, joka on jollakin tavalla järjestetty jonkun muun kuin avioliiton osapuolten taholta.⁹⁹ Usein esimerkiksi nuorten avioitumisen suunnitteluun ja järjestelyyn osallistuu moninainen joukko perheenjäseniä tai laajempaakin yhteisöä.¹⁰⁰ Järjestetyt avioliitot ovat yleisiä suuressa osassa maailmaa ja lisääntyneen maahanmuuton myötä niiden määrä on kasvanut myös Suomessa. On tärkeää, että pakkoavioliittoja käsiteltäessä ei samalla tuomita järjestettyjä avioliittoja vain siksi, että ne sopivat huonosti yhteen länsimaisen nykykulttuurin romanttisen rakkauden ideaalin kanssa.¹⁰¹

Vaikka järjestetyn avioliiton ja pakkoavioliiton erottaminen toisistaan on selkeästi yritys hyväksyä erilaisia kulttuurisia käytäntöjä, tällainen kaksijakoisuus saattaa kuitenkin tehdä näkymättömäksi joitakin hienovaraisempia pakottamisen muotoja.¹⁰² Raja järjestetyn avioliiton ja pakkoavioliiton välillä voikin käytännössä olla joskus epäselvä, eikä selvärajan erottelun tekeminen vapaasti valitun avioliiton, järjestetyn avioliiton ja pakkoavioliiton välillä ole aina eletyssä elämässä helppoa.¹⁰³ Alun perin vapaaehtoisesta tai

⁹⁸ Kervinen – Ollus 2019, s. 61. Monissa yhteiskunnissa yksittäisen miehen, perheen tai yhteisön ”kunnia” liittyy perustavanlaatuisella tavalla naisten käyttäytymisen ja seksuaalisuuden valvontaan. Naisten kohdalla rakastuminen, avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin ryhtyminen, avioeron hakeminen tai oman aviomiehen valitseminen ovat tekoja, joiden katsotaan rikkovan ”sopivan” seksuaalisen käyttäytymisen rajoja. Welchman ym. 2008, s.1.

⁹⁹ Järjestetyt avioliitot ovat tunnettuja erityisesti Islamin oikeudessa. Mikkola 2013, s. 857.

¹⁰⁰ Hansen ym. 2016, s. 85.

¹⁰¹ Järjestetty avioliitto ei välttämättä ole pakkoavioliitto, vaan voi perustua myös molempien osapuolten täyteen suostumukseen. Ks. Hansen ym. 2016, s. 79.

¹⁰² Chantler ym. 2011, s. 27.

¹⁰³ Hansen ym. 2016, s. 79. Järjestettyjen avioliittojen tapauksissa voi olla vaikeaa arvioida pakkotilan olemassaoloa. Interinational Labour Organization and Walk Free Foundation 2017, s. 45.

järjestetystä avioliitosta voi myös tulla pakkoavioliitto, jos puoliso ei halutessaan pääse irtautumaan liitosta.¹⁰⁴

Pakkoavioliittojen taustalla on hyvin erilaista ja eriasteista pakkoa. Pakko voi olla fyysistä, henkistä, hengellistä, taloudellista tai kaikkia yhdessä.¹⁰⁵ Joskus varsinaista pakottamista ei tapahdu, mutta yhteisöllinen painostus on niin vahvaa, että avioliiton vapaaehtoisuus voidaan siitä huolimatta kyseenalaistaa.¹⁰⁶ Pakottamiseksi tulisikin katsoa paitsi henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen uhka, niin myös esimerkiksi se, että avioliiton vanhempien tahdosta solmiva tyttö suostuu avioliittoon pelätessään vanhempiensa tai toisen heistä tappavan itsensä, jos liitto ei solmita.¹⁰⁷

Suostumuksen ja pakon välistä rajaa on vaikea määritellä yksiselitteisesti. Nuorelle saatetaan esimerkiksi järjestää matkoja perheen lähtömaahan, jossa hänelle järjestetään tapaamisia useiden puolisoehdokkaiden kanssa. Järjestettyyn avioliittoon liitetään kuitenkin pakkoavioliittoa enemmän vapautta ja osapuolten harkintaa: Saako lähtömaahan viety tyttö halutessaan kieltäytyä valitsemasta ketään miehistä?¹⁰⁸

2.4 Valitut tyyppitapaukset ja niiden perustelut

Tekemäni erilaisia pakkoavioliittoja koskevan tarkastelun perusteella voidaan todeta, että erilaisia pakkoavioliittoa muistuttavia tilanteita on runsaasti ja jokaisella tapauksella on omat erityispiirteensä. Pakkoavioliittoon voi liittyä esimerkiksi taustalla olevia kulttuurisia syitä, perheen ja suvun painostusta sekä yhteisöllistä väkivaltaa. Toisaalta väkivallan uhka ja painostus voivat tulla myös pelkästään puolison taholta ja liittyä esimerkiksi tarpeeseen kontrolloida toista puolisoa. Avioliittoon pakottaminen voi tapahtua liiton solmimisen hetkellä tai vasta myöhemmin, kun toinen puolisoista haluaisi erota. Toisaalta myös

¹⁰⁴ Toivonen 2017.

¹⁰⁵ Toivonen 2017.

¹⁰⁶ Nuori voi kokea vanhempien ja suvun vastustamisen liian vaikeaksi, vaikka ei haluaisikaan avioliittoa. Painostamisessa saatetaan myös käyttää muita kunniaan liittyvän väkivallan muotoja, kuten eristämistä. Hansen ym. 2016, s. 79–80.

¹⁰⁷ Toivonen 2017.

¹⁰⁸ Ks. Hansen ym. 2016, s. 79–80.

tavalliseen parisuhteeseen voi liittyä uhkaa ja painostusta, joiden vuoksi toinen puolisoista ei uskalla erota suhteesta, vaikka haluaisi.

Ihmiskaupassa on kysymys toisen ihmisen hyväksi käyttämisestä, haavoittuvuuden hyödyntämisestä ja kontrolloinnista.¹⁰⁹ Ihmiskauppa katsotaan ensisijaisesti vapautteen kohdistuvaksi rikokseksi, jossa rikoksen tekijä loukkaa uhrin vapautta ja turvallisuudentunnetta alistamalla hänet oman määräämisvaltansa alle. Uhri menettää mahdollisuuden toimia haluamallaan tavalla, kadottaa vaihtoehtoiset toimintamallit ja pysyy hyväksikäytössä. Fyysisen vapaudenriiston sijaan ihmiskaupassa tyypillisintä on psyykkisten hallintakeinojen käyttö ja niillä vaikuttaminen ihmisen päätöksentekokykyyn.¹¹⁰

Tässä luvussa tehdyn tarkastelun perusteella voidaan todeta, että pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet muistuttavat monilta osin ihmiskauppaa: Ne loukkaavat henkilön vapautta ja niissä uhri menettää (usein psyykkisten hallintakeinojen käytön seurauksena) mahdollisuuden irtautua avioliitosta tai parisuhteesta halutessaan. Tilanteisiin liittyy useita ihmiskauppatapauksissa tyypillisesti havaittuja elementtejä, kuten seksuaalista hyväksikäyttöä, pakottamista, uhrin haavoittuvuuden hyödyntämistä sekä kontrollia, jonka avulla uhri saadaan pidettyä olosuhteissa, joissa häntä käytetään hyväksi.¹¹¹ Käsittelemäni pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet ovat verrannollisia muihin ihmiskauppatapauksiin ja ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltuvuutta niihin on siksi perusteltua tutkia.

Tekemäni tarkastelun perusteella olen valinnut kaksi tyyppitapausta, joiden avulla arvioin ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymistä eri tilanteissa. Arvioin sitä, miten hyvin ihmiskaupan keinot ja tekotavat soveltuvat näihin tyyppitapauksiin, sekä sitä, millä edellytyksin tapauksissa on kyse ihmiskauppatunnusmerkistön mukaisista ihmisarvoa loukkaavista olosuhteista. Ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden osalta arvioinnissa on ensin tarkasteltava, voivatko jotkin pakkoavioliiton muodot olla itsessään ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita, vai täytyykö ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden täytyä muutoin. Tämän

¹⁰⁹ Autio – Karjala 2012, s. 184.

¹¹⁰ Koskenoja 2016, s. 20.

¹¹¹ Tämän kaltaisia yhdistäviä pakkoavioliitoille tyypillisiä elementtejä on havaittu myös esimerkiksi UNODC:n pakkoavioliittojen ja ihmiskaupan välisiä yhdistäviä tekijöitä koskevassa tutkimuksessa. UNODC 2020, s. 59.

jälkeen voidaan tarkastella, millä edellytyksin valitsemani tyyppitapaukset täyttävät tunnusmerkistön ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen osalta.

Ensimmäinen valitsemani tyyppitapaus on avioliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu. Tämä vaikuttaa olevan tyypillinen tapaus Suomessa havaituissa tilanteissa, jotka osataan määritellä pakkoavioliitoiksi.¹¹² Tässä luvussa tehdyn tarkastelun perusteella Suomessa havaituissa tilanteissa, joihin liittyy avioliiton solmimisvaiheeseen liittyvä suostumuksen puute, on usein kyse siitä, että perhe tai sukulaiset painostavat (usein iältään nuoren) naisen avioliittoon. Toinen esiin tullut tilanne on, että ulkomaalaistaustainen mies hakee lähtömaastaan itselleen puolison. Kuljetan näitä kahta esimerkkitalannetta mukana käsitellessäni tyyppitapauksen soveltumista tunnusmerkistöön. Avioliitto voidaan molemmissa tilanteissa solmia joko Suomessa tai ulkomailla. Joka tapauksessa tilanteita yhdistää se, että niissä toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avioliitto. Tarkastelen vain avioliittoja, jotka ovat Suomessa tai jossain muussa valtiossa oikeudellisesti päteviä.

Toinen valitsemani tyyppitapaus on avioliitto tai parisuhde, jonka solmimiseen tai aloittamiseen molemmat puoliset ovat antaneet vapaan ja täyden suostumuksensa. Myöhemmin toinen puolisoista ei pääsekään irtautumaan tilanteesta halutessaan. Ihmiskaupan keinoja ei siis ole käytetty ennen suhteen solmimista tai solmimisen hetkellä, vaan keinojen käyttäminen alkaa avioliiton tai parisuhteen aloittamisen jälkeen. Tämän tyyppitapauksen alle menevät, Suomessa esiintyvät tilanteet ovat edellä tässä luvussa tekemäni tarkastelun perusteella hieman moninaisempi joukko kuin ensimmäisen tyyppitapauksen tilanteet. Olen ryhmitellyt tilanteet kolmeen esimerkkitalanteeseen, joita kuljetan mukana käsitellessäni ihmiskaupan keinojen, tekotapojen ja teon tarkoituksen sopivuutta niihin.

Ensimmäinen esimerkkitalanne ovat järjestetyt avioliitot, joista toinen puolisoista ei myöhemmin halutessaan pääse eroamaan joko puolisonsa tai sukunsa häneen kohdistaman uhkan tai painostamisen vuoksi. Toinen tilanne on tapaus, jossa suomalainen mies hakee itselleen aviopuolison ulkomailta, ja avioliittoon on alun perin suostuttu, mutta tosiasiallisesti puoliso joutuu liitossa monin tavoin hyväksikäytetyksi. Kolmas esimerkkitalanne on sellainen,

¹¹² On huomattava, että joskus myös molemmat puolisoista on voitu pakottaa avioliittoon. Tällaisia tilanteita ei kuitenkaan tässä luvussa tehdyn tarkastelun perusteella ole juurikaan havaittu Suomessa. Tilanteiden oikeudellinen arviointi olisi lisäksi luultavimmin ihmiskauppasäännöksen näkökulmasta hyvin saman kaltaista kuin sellaistenkin tilanteiden, joissa vain toinen puolisoista on pakotettu avioliittoon. Näiden syiden vuoksi tällaisten tilanteiden erillinen tarkastelu on perusteltua jättää tutkimuksen ulkopuolelle.

johon ei liity perheen tai suvun painostusta, vaan puoliset ovat omasta tahdostaan, ilman että ihmiskaupan keinoja on käytetty, aloittaneet parisuhteen. Parisuhde kuitenkin muuttuu myöhemmin väkivaltaiseksi, eikä toinen parisuhteen osapuolista ole enää puolisonsa painostuksen vuoksi kykeneväinen irtautumaan tilanteesta.

Viimeinen tilanne kattaa tosiseikoiltaan hyvin monenlaisia tilanteita ja menee myös melko kauas perinteisestä pakkoavioliiton käsitteestä. Otan sen kuitenkin mukaan tarkasteluun, koska tällaisia tilanteita esiintyy Suomessa, ja näillä tilanteilla on piirteitä, joiden perusteella niiden voidaan katsoa ainakin muistuttavan ihmiskauppaa ja pakkoavioliittoja. Tutkielmani tarkoituksena on myös tarkastella ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisen ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen soveltamisalan rajoja, ja tämä viimeinen esimerkkitalanteeni tarjoaa mahdollisuuden siihen.

Pyrin tutkimaan ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltumista erilaisiin pakkoavioliiton kaltaisiin tilanteisiin mahdollisimman laajasti ja erilaiset tilanteet huomioon ottaen. Valitsemani tyyppitapaukset ovat hyvin yleisluonteisia, sillä olen halunnut, että tässä luvussa tekemäni tarkastelun perusteella Suomessa ilmenevät pakkoavioliiton muodot ja niiden kaltaiset tilanteet tulisivat mahdollisimman laajasti tarkastelun kohteeksi. Kansainväliset sopimukset velvoittavat kriminalisoimaan nimenomaan avioliiton solmimiseen pakottamisen, joten rajanveto solmimisajankohtaan liittyvän ja avioliiton kestäessä alkaneen pakottamisen välillä vaikuttaa perustellulta, kun halutaan tutkia ihmiskauppasäännöksen soveltamisen rajoja. Tyyppitapausten sisälle määrittelemäni esimerkkitalanteet auttavat tilanteiden tapauskohtaisessa arvioinnissa ja mahdollistavat tunnusmerkistön riittävän yksityiskohtaisen tarkastelun.

3 Ihmiskaupan tunnusmerkistöön vertaaminen

3.1 Avioliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu

3.1.1 Teossa käytetyt keinot

Istanbulin sopimuksen sanamuodon mukaan rangaistavaa tulisi olla toisen henkilön pakottaminen solmimaan avioliitto. Tämän avioliittoon pakottamisen määritelmän mukaan ratkaisevaa on siis se, että henkilö on *pakotettu* tilanteeseensa, ja niin ikään se, että henkilön voidaan katsoa *solmineen avioliiton*. Ihmiskaupan tunnusmerkistö käsittää siinä mielessä laajemman skaalan tekoja, että ihmiskauppateossa keinona voidaan käyttää painostamista, riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttöä, erehdyttämistä tai erehdyksen hyväksikäyttöä, korvauksen maksamista toista määräysvallassaan pitävälle henkilölle sekä sellaisen korvauksen vastaanottamista. Usein avioliittoon pakottamisessa voisi oletettavasti olla kyse riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäytöstä tai painostamisesta, vaikka muutkin keinot voivat joissain tapauksissa tulla kyseeseen.¹¹³ Ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymisen kannalta uhrin suostumuksella ei ole merkitystä, joten mikäli jokin keino täyttyy, ei varsinaista Istanbulin sopimuksen tarkoittamaa pakottamista ole tarvinnut tapahtua.

Luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella voidaan todeta, että avioliittoon pakottamisen uhrien kokema pakko voi olla hyvin erilaista eri tilanteissa. Se voi olla luonteeltaan fyysistä, henkistä, hengellistä, taloudellista tai kaikkia näitä yhdessä.¹¹⁴ Pakko voi joissain tapauksissa olla hyvin räikeää, kuten fyysistä väkivaltaa tai sillä uhkailua, mutta toisissa tapauksissa taas hyvin hienovaraista, jolloin ulkopuolisen voi olla vaikea havaita sitä. Pakkoelementtiä tarkasteltaessa tulisikin pakon ja vapaan tahdon vastakkainasettelun sijasta korostaa pakon asteittaisuutta ja hienovaraisuutta.¹¹⁵ Ihmiskaupan tunnusmerkistö tunnistaa elementtejä kuten riippuvaisen aseman ja turvattoman tilan, joiden vuoksi uhri voi olla alttiimpi joutumaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.

¹¹³ Näin myös oikeusministeriö 2021, s. 65.

¹¹⁴ Toivonen 2017.

¹¹⁵ Hong 2020, s. 8.

Lain esitöiden mukaan ihmiskaupan kohteen riippuvainen asema voi johtua esimerkiksi perhe-, sukulaisuus-, työ-, vuokra- tai velkasuhteesta tai oleskelusta jossakin laitoksessa. Lisäksi esitöissä mainitaan esimerkkeinä riippuvuus huumausaineen toimittajasta, laitton maassa oleskelu sekä tilanne, jossa viranomaiselle uhataan paljastaa uhrin tekemä rikos. Joskus riippuvainen asema syntyy siitä, että ihmiskauppialla on hallussaan uhrin passi tai muu tärkeä asiakirja.¹¹⁶ Oikeuskäytännön perusteella riippuvainen asema voi johtua myös osapuolten välisestä ikäerosta.¹¹⁷ Lisäksi eristyneisyys suomalaisesta yhteiskunnasta voi asettaa uhrin tekijästä riippuvaiseen asemaan.¹¹⁸

Joka tapauksessa riippuvaisen aseman käsite liittyy ensisijaisesti rikoksentekijän ja uhrin väliseen suhteeseen. Siinä on kyse vallan väärinkäytöstä, jossa tekijä käyttää väärin omaa asemaansa ja saa sitä kautta uhrissa aikaan riippuvuussuhteen.¹¹⁹ Rikoksen tekijän ja uhrin henkilökohtaisen suhteen selvittely onkin ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymisen arvioinnissa tärkeää. Henkilökohtainen suhde uhrin ja tekijän välillä voi aiheuttaa riippuvuussuhteen ja tällä tavoin vaikeuttaa hyväksikäytöltä suojautumista.¹²⁰

Riippuvaisen aseman hyväksikäyttäminen voi keinona täytyä monessa pakkoavioliittotapauksessa, sillä niissä uhrin ja tekijän välillä on usein henkilökohtainen suhde. Avioliittoon pakotettu uhri on usein nuori, ja tekijä taas monesti uhrin sukulainen, esimerkiksi vanhempi. Kyseessä voi olla myös tilanne, jossa uhri on saapunut itselleen vieraaseen maahan turvapaikanhakijana, pakolaisena tai muuna vierailijana ilman kielitaitoa. Tällöin riippuvaisuus vanhemmista tai muista mukana olevista sukulaisista korostuu.¹²¹ Jos tekijänä taas on puoliso, joka on hakenut aviopuolison itselleen kotimaastaan, on riippuvainen asema nähdäkseni vieläkin selkeämmin olemassa: lähtömaasta haettu puoliso on usein kielitaidoton, eikä hänellä välttämättä ole Suomessa puolisonsa lisäksi muuta turvaverkostoa.

¹¹⁶ HE 103/2014 vp, s. 6.

¹¹⁷ RHO R 19/262.

¹¹⁸ Kun uhri on eristynyt suomalaisesta yhteiskunnasta, ei tekijän välttämättä tarvitse käyttää esimerkiksi väkivaltaa kontrolloidakseen uhria. Jyrkkiö-Shamsi 2018, s. 99.

¹¹⁹ HE 103/2014 vp, s. 6.

¹²⁰ Kun tekijä on uhrin tuttu ja uhrin ja tekijän välillä on luottamussuhde, hyväksikäytön kohteeksi saattaminen on helpompaa. Roth 2010, s. 282.

¹²¹ Oikeusministeriö 2021, s. 66.

Turvattomassa tilassa henkilö voi hallituksen esityksen mukaan olla esimerkiksi vaikean taloudellisen tilanteen, asunnottomuuden, vakavan sairauden, päihteiden käytön, nuoren iän tai pakolaisuuden vuoksi. Turvaton tila voi liittyä myös henkilön vaikeaan sosiaaliseen asemaan, joka voi johtua esimerkiksi aikaisemmasta prostituutiosta. Turvattomuutta lisääviä tekijöitä ovat henkilön psyykkiseen tilaan vaikuttaneet kokemukset esimerkiksi seksuaalisesta tai muusta väkivallasta. Esimerkiksi nuorella henkilöllä turvattomaan tilaan voivat vaikuttaa lapsena koettu seksuaalinen hyväksikäyttö tai laiminlyödyksi tuleminen.¹²²

Turvattomasta tilasta voidaan siis puhua silloin, kun jokin uhrin elämän olosuhde tai ominaisuus tekee hänet haavoittuvaiseksi ja altistaa hänet normaalia enemmän hyväksikäytölle. Kansainvälisissä velvoitteissa käytetään turvattoman tilan sijaan haavoittuvuuden käsitettä – keino täyttyy, kun tekijä on käyttänyt uhrin haavoittuvaista asemaa hyväkseen.¹²³ On kuitenkin huomattava, että turvattomasta tilasta on kyse vain, jos henkilöllä ei ole muuta todellista ja hyväksyttävää vaihtoehtoa kuin alistua väärinkäyttöön. Yksinään esimerkiksi henkilön lähtömaan huonompi elintaso verrattuna kohdemaahan ei vielä saa aikaan turvaton tilaa.¹²⁴ Turvaton tila voisi kuitenkin mahdollisesti syntyä myös pakkoavioliittoja edeltävässä tilanteessa, jos avioliiton solmiva henkilö on haavoittuvassa asemassa esimerkiksi nuoren ikänsä tai perheen taloudellisen tilanteen vuoksi.

Lain esitöissä todetaan koostetusti, että riippuvaisella asemalla ja turvattomalla tilalla viitataan rikosentekijän ja uhrin väliseen epätasapainoiseen valta-asemaan ja uhrin haavoittuvuuden väärinkäyttöön.¹²⁵ Turvattoman tilan ja riippuvaisen aseman ero on se, että turvaton tila liittyy uhuriin itseensä, kun taas riippuvainen asema liittyy tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen. Riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö voi perustua psyykkisiin keinoihin, kuten auktoriteettiaseman väärinkäyttöön tai muuhun kontrollikeinoon, eikä niiden käytöstä syntynyt vakava alistussuhde yleensä ilmene fyysisinä merkkeinä.¹²⁶ Riippuvaisen aseman ja turvattoman tilan hyväksikäyttö vaikuttavat tässäkin mielessä

¹²² HE 103/2014 vp, s. 6.

¹²³ HE 103/2014 vp, s. 6-7.

¹²⁴ Ks. esim. Vantaan KO R 16/2931. Helsingin hovioikeus on hyväksynyt käräjäoikeuden perustelut riippuvaisesta asemasta ja turvattomasta tilasta, HelHO R 17/1626. Asiassa katsottiin, että asianomistajalla oli ollut todellinen toisintoimimismahdollisuus, mitä osoitti mm. se, että asianomistaja oli vastustanut vastaajan vaatimuksia.

¹²⁵ HE 103/2014 vp, s. 6.

¹²⁶ LaVM 15/2014 vp, s. 3.

molemmat sopivan hyvin pakkoavioliittotapauksiin. Avioliittoon pakottaminen on tekona sellainen, että tekijällä täytyy olla jonkinlainen valta-asema teon kohteeseen nähden, jotta avioliiton solmiminen ylipäänsä saadaan tapahtumaan vastoin toisen puolison tahtoa.

Psyykkisin keinoin tapahtuva vallan väärinkäyttö voi täyttää myös tunnusmerkistön mukaisen painostamisen. Painostaminen toteutuu hallituksen esitöiden mukaan yleensä tilanteissa, joissa rikosentekijä on painostettua vahvemmassa asemassa ja siihen perustuen voimakkaasti taivuttaa uhrin. Ilmaisuu ”voimakkaasti” voi koskea sekä sitä intensiteettiä, jolla uhuriin vaikutetaan, että taivuttamisen kestoa, tai molempia. Painostamisen täytyy kuitenkin olla voimakkuudeltaan sellaista, että sen voidaan katsoa vaikuttavan uhrin tahdonmuodostukseen, kun otetaan huomioon teon olosuhteet ja rikoksen uhrin henkilöön liittyvät seikat.¹²⁷

Painostamisessa saatetaan vedota nimenomaisesti siihen, että ihmiskaupan tarkoituksen mukaiseen toimintaan ryhtymättä jättäminen on uhrin kannalta epäedullista. Painostaja voi uhkaamisen tai kiristämisen tavoin yksilöidä uhrille tapahtuvia haitallisia seurauksia, kuten arkaluonteisten asioiden kertominen uhrin lähipiirille tai uhrille lain mukaisesti kuuluvan etuuden menettäminen. Epäedullisia seurauksia ei kuitenkaan tarvitse yksilöidä tarkemmin, jotta painostaminen voisi täytyä: riittää, että tekijä on antanut ymmärtää, että kieltäytymisestä seuraa jotakin uhrille haitallista. Painostaminen voi ilmetä myös tilanteen olosuhteista ilman nimenomaista tiettyihin seikkoihin vetoamista, mutta olosuhteiden on kuitenkin oltava sellaisia, että tekijä voi ottaa niiden vaikutuksen huomioon.¹²⁸

Kun arvioidaan painostamisen täyttymistä teon keinona, on tilannetta, asianosaisten asemaa ja heidän välistään suhdetta arvioitava kokonaisuutena. Painostaminen voi muistuttaa riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttöä, sillä painostamisen kohde on monesti turvattomassa tilassa tai riippuvaisessa asemassa. Painostamisen voidaankin usein katsoa olevan tuloksetta nimenomaan, kun se kohdistuu riippuvaisessa asemassa tai turvattomassa tilassa oleviin.¹²⁹ On huomattava, että painostamisessa ei ole kyse väkivallalla

¹²⁷ HE 103/2014 vp, s. 50.

¹²⁸ Jos olosuhteet sen sijaan ovat sellaisia, ettei rikosentekijä voi ottaa huomioon niiden vaikutusta painostettavaan, ei ihmiskaupan tunnusmerkistön edellyttämä tahallisuusvaatimus täyty. HE 103/2014 vp, s. 50.

¹²⁹ HE 103/2014 vp, s. 50.

uhkaamisesta. Väkivallalla uhkaaminen tekee rikoksesta lähtökohtaisesti törkeän, mikäli kokonaistörkeysvaatimus täyttyy.¹³⁰

Painostamisen lisäämisellä ihmiskaupan tunnusmerkistöön on pyritty varmistamaan se, etteivät sellaiset epäasialliset tahdonmuodostukseen vaikuttamisen muodot, jotka eivät kuitenkaan ole riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttöä, jää rankaisematta. Jos siis riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö ei tapauksessa täyty, kyse voi silti olla painostamisesta. Tällainen tilanne voisi olla esimerkiksi sellaisen uhrin kohdalla, joka vielä asuu vanhempiensa luona, mutta ei kuitenkaan ole enää alaikäinen.¹³¹

Toisaalta sen tunnistaminen, milloin painostaminen nimenomaisesti tähtää avioliittoon pakottamiseen, voi olla haasteellista. Esimerkiksi kunniakäsityksiin voi myös liittyä monenlaista painostamista ja kontrollointia, joka ei kuitenkaan tähtää suoraan avioliittoon pakottamiseen.¹³² Nähdäkseni tällaisessa tilanteessa tahallisuuden osoittaminen voi olla vaikeaa erityisesti, kun tekijänä ovat uhrin vanhemmat: Vanhempien koko lapsen elämän ajan harjoittama sosiaalinen kontrolli ei ole välttämättä tähdännyt siihen, että nuori helpommin suostuisi avioliittoon, mutta vastoin nuoren todellista tahtoa solmittu avioliitto voi kuitenkin olla seurausta pitkään jatkuneesta sosiaalisesta kontrollista, jonka vuoksi nuori ei uskalla sanoa vanhemmilleen vastaan. Toisaalta tällaisessa tilanteessa voitaisiin luultavasti myös katsoa pitkään jatkuneen sosiaalisen kontrollin muodostaneen sellaisen riippuvuussuhteen vanhemman ja lapsen välille, että kyse olisi riippuvaisen aseman hyväksikäytöstä.

Ihmiskaupan tunnusmerkistössä mainitaan myös erehdyttäminen teon keinona. Lain esitöiden mukaan erehdyttämisen on liityttävä kokonaisuuden kannalta olennaisiin seikkoihin.

Esimerkiksi vähäinen poikkeama työstä luvatussa palkasta ei vielä merkitse sitä, että henkilöä olisi erehdytetty ihmiskaupan tunnusmerkistön edellyttämällä tavalla. Erehdyttämisestä voi kuitenkin olla kyse silloinkin, kun henkilö tietää olevansa esimerkiksi matkustamassa työhön pornografisissa esityksissä tai prostituoiduksi, mutta hänelle on annettu valheellisia tietoja työn tai toiminnan olosuhteista tai siitä saatavasta korvauksesta.¹³³ Erehdyttämisen lisäksi tunnusmerkistössä mainittu keino voi sanamuodon mukaisesti täytyä myös uhrin erehdyksen

¹³⁰ HE 103/2014 vp, s. 50.

¹³¹ Oikeusministeriö 2021, s. 67.

¹³² Oikeusministeriö 2021, s. 67.

¹³³ HE 103/2014, s. 7.

hyväksi käyttämisestä. Luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella pakkoavioliitto solmitaan joskus siten, että nuori lähetetään matkalle perheen kotimaahan, jossa hänet on tarkoitus pakottaa naimisiin. Matkan tarkoitus ei kuitenkaan ole aina nuorelle selvä. Tällaisessa tilanteessa voisi luultavasti tulla kyseeseen erehdyttäminen teon keinona.¹³⁴

Korvauksen maksaminen toista vallassaan pitävälle henkilölle on eräänlaista toisen ostamista käyttöön. Tällöin uhria vallassaan pitävä henkilö luovuttaa uhrin ”ostajalle” tai jollekin tämän käyttämälle välikädelle saamansa korvauksen vuoksi. Korvauksen vastaanottamista taas on hallituksen esityksessä luonnehdittu toisen myymiseksi.¹³⁵ Korvauksen maksaminen toista määräysvallassaan pitävälle henkilölle ja sellaisen korvauksen vastaanottaminen ovat keinoja, joiden täyttyminen tai edes arvioitavaksi tuleminen on harvinaisempaa kuin muiden keinojen.¹³⁶

Avioliittoon pakottamisen tilanteissa korvauksen maksaminen teossa käytettynä keinona voi luultavasti joskus tulla kysymykseen, sillä kyse voi olla olosuhteista, joissa uhri ei ole alun perinkään suostunut avioliittoon mutta esimerkiksi perheellä tai suvulla on tästä huolimatta ollut valta luovuttaa hänet puolisoiksi. Mikäli tällainen tilanne olisi käsillä ja esimerkiksi aviomiehen voitaisiin katsoa ostavan puolison itselleen, voisi korvauksen maksaminen keinona täytyä. On kuitenkin huomattava, että monien maiden avioliittoperinteisiin kuuluu rahan ja/tai muiden etuuksien vaihtaminen puolisoiden perheiden välillä (myötäjäiset tai niin kutsuttu pride price). Nämä saattavat vaikeuttaa ihmiskaupan tunnusmerkistön tarkoittaman korvauksen maksamisen tunnistamista.¹³⁷

Edellä käsiteltyjen keinojen sijasta tai lisäksi tekijä saattaa käyttää myös törkeämpiä keinoja, kuten väkivaltaa, uhkausta tai kavaluutta. Näiden keinojen käyttäminen voi olla peruste sille, että tekoa arvioidaan törkeänä ihmiskauppana, jos kokonaistörkeysvaatimus täyttyy.¹³⁸

Törkeän ihmiskaupan keinoista on kyse, jos teossa käytetään jonkin perustunnusmerkistössä mainitun keinojen sijasta tai lisäksi väkivaltaa, uhkausta tai kavaluutta. Väkivalta on voiman

¹³⁴ Jos uhri painostetaan avioliittoon kotimaassa, myös painostaminen teon keinona voisi täytyä.

¹³⁵ HE 103/2014, s. 7.

¹³⁶ Koivukari ym. 2022, s. 112.

¹³⁷ UNODC 2020, s. 68. Esimerkiksi islamilaisissa maissa varallisuutta yleensä siirtyy avioliiton solmimisen yhteydessä, mutta kyse ei kuitenkaan ole vaimon ostamisesta, vaan morsiusrahasta (mahr), joka turvaa vaimon asemaa avioerossa tai puolison kuollessa. Mikkola 2007, s. 173.

¹³⁸ Ks. esim. Frände ym. 2018, s. 476.

käyttöä jonkin vastuksen murtamiseksi ja se voidaan kohdistaa paitsi henkilöön itseensä, myös johonkuhun kolmanteen, johon kohdistettavalla väkivallalla henkilö saadaan suhtautumaan tekijän haluamin tavoin. Uhkauksessa uhattavalle luodaan mielikuva jostakin mahdollisesti kohtaamassa olevasta pahasta siten, että uhkauksen esittäjällä on valta vaikuttaa siihen, toteutuuko tuo uhkakuva vai ei. Paha, jolla uhataan, voi olla esimerkiksi uhattavan tai hänen läheisensä pahoinpiteleminen. Toisaalta se voi olla myös jokin laillinen asia, kuten rikosilmoituksen tekeminen.¹³⁹ Kavaluus on erehdyttämistä, joka on perusmuotoisen ihmiskaupan mukaista erehdyttämistä vakavampaa ja koskee jotakin ”aivan olennaista seikkaa”.¹⁴⁰

Avioliiton solmimiseen pakottamisen tilanteissa voi luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella joskus olla kyse siitä, että henkilö pakotetaan avioliittoon esimerkiksi väkivallalla uhkaamalla. Tällöin kyse on törkeän ihmiskaupan keinosta, joten nämäkin tapaukset tulevat muiden tunnusmerkistötekijöiden täytyessä ihmiskaupan tai törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltamisalaan riippuen siitä, täytyykö teon kokonaistörkeysvaatimus vai ei.

Tarkastelemassani tyyppitapauksessa toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avioliitto. Tyyppitapaukseni alle menevistä esimerkkitalanteista ensimmäisessä perhe tai sukulaiset painostavat nuoren avioliittoon. Toisessa esimerkkitalanteessa ulkomaalaistaustainen, Suomessa asuva henkilö hakee lähtömaastaan itselleen puolison. Tällöinkin puoliso on usein huomattavan nuori, ja lähtömaasta Suomeen vasta muuttaneen puolison asema on toista huonompi myös esimerkiksi puutteellisen kielitaidon vuoksi.

Näissä molemmissa tilanteissa vaikuttaisi olevan perusteita sille, että riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö ihmiskaupan keinona täytyisi. Toisaalta vaikka nämä eivät täytyisikään, esimerkiksi tilanteessa jossa perhe painostaa jo täysi-ikäistä nuorta solmimaan avioliiton, saattaa painostaminen silti täytyä. Painostaminen voisi olla kyseessä esimerkiksi, jos nuoren vanhempi antaa ymmärtää, että avioliitosta kieltäytymisellä on nuorelle haitallisia seurauksia. Näitä seurauksia ei tarvitse erikseen yksilöidä: Sosiaalisen kontrollin alaisena kasvanut nuori voi hyvin olla perillä siitä, minkälaisia seurauksia

¹³⁹ Frände ym. 2018, s. 486.

¹⁴⁰ HE 34/2004 vp, s. 102.

kieltäytymisellä voi olla, vaikkei niitä hänelle avioliittoon painostamisen tilanteessa erikseen enää ääneen sanottaisikaan.

Näin ollen ihmiskaupan keinot, erityisesti turvattoman tilan tai riippuvaisen aseman hyväksikäyttö, vaikuttavat sopivan tyyppitapaukseeni hyvin. Painostaminen täydentää näitä keinoja varmistamalla, että selkeän valta-aseman ja uhrin haavoittuvuuden väärinkäytön lisäksi myös muu epäasiallinen tahdonmuodostukseen vaikuttaminen avioliiton solmimisen hetkellä tulee ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisten keinojen piiriin.

3.1.2 Tekotavat

Ihmiskaupparikoksen tekotavat on lueteltu rikoslain 25 luvun 3 §:n 1 momentin loppuosassa. Tekotapoihin kuuluvat määräysvaltaan ottaminen, värväminen, luovuttaminen, kuljettaminen, vastaanottaminen ja majoittaminen. Tekotavat vastaavat ihmiskauppadirektiivin 2 artiklaa. Henkilön luovuttaminen, kuljettaminen, vastaanottaminen ja majoittaminen ovat siirtämiseen liittyviä tekotapoja. Nämä tekotavat eivät ole aiheuttaneet oikeuskäytännössä juurikaan tulkintaongelmia.¹⁴¹

Tunnusmerkistön mukainen henkilön luovuttaminen voi tapahtua uhria vallassaan pitävän tai jonkin kolmannen henkilön toimesta. Luovutuksesta voidaan maksaa korvausta, mutta korvauksen maksaminen ei ole tekotavan täyttymisen edellytys. Kuljettaminen tekotapana taas kattaa kaikenlaisen henkilön siirtämisen paikasta toiseen, kaikissa matkan vaiheissa. Kuljettajan ei siis tarvitse kuljettaa henkilöä koko matkaa, vaan jo esimerkiksi lähtöpaikasta johonkin matkan välietappiin kuljettaminen täyttää tunnusmerkistön. Samoin henkilön vastaanottaminen voi toteutua sekä matkan välivaiheessa, että lopullisessa kohteessa. Tunnusmerkistössä viimeisenä mainittu tekotapa majoittaminen voi vastaanottamisen tavoin tapahtua sekä matkan aikana, että lopullisessa kohteessa. Se ei tarkoita pelkästään pysyvemmän olinpaikan järjestämistä, vaan myös lyhytaikaisempaa kätkemistä, tosin sen täytyy kuitenkin kestoltaan olla sellaista, että sillä on merkitystä ihmiskaupparikoksen toteuttamisen kannalta. Majoittaja ei välttämättä pidä uhria vallassaan, minkä vuoksi tekotapa on mainittu tunnusmerkistössä erikseen.¹⁴²

¹⁴¹ Koivukari ym. 2022, s. 140–141.

¹⁴² HE 103/2014 vp, s. 7.

Mikäli esimerkiksi nuorelle on järjestetty avioliiton solmimista varten matka kotimaahan, voisi kyse olla kuljettamisesta. Muutkin siirtämiseen liittyvät tekotavat voivat luultavasti tapauskohtaisesti tulla kysymykseen, mutta usein pakkoavioliitoissa voi kuitenkin olla kyse tilanteista, joissa varsinaista siirtämistä tai majoittamista tarkoituksena saattaa uhri ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin ei ole tapahtunut. Henkilö voi kuitenkin joutua ihmiskaupan kohteeksi myös ilman, että häntä siirretään paikasta toiseen.¹⁴³ Tällöin tekotavoista kyseeseen tulevat värvääminen ja määräysvaltaan ottaminen. Koska määräysvaltaan ottaminen on tekotapana värväämistä vakavampi¹⁴⁴, sitä on syytä tarkastella ensiksi.¹⁴⁵

Aikaisemmassa, vuoden 2004 rikoslain säännöksessä tekotapa oli muotoiltu ”toisen valtaan ottamiseksi”, ja tekotavan tausta oli aiemmassa rikoslain 25 luvun 3 §:n ihmisryöstöä koskevassa säännöksessä. Säännöksen 1 momentin 1 ja 2 kohdassa oli kysymys toisen valtaan ottamisesta, joka oli toteutettu väkivallalla, uhkauksella tai kavaluudella.¹⁴⁶ Rikoslakia muutettiin vuonna 2015, jolloin kohta muotoiltiin nykyisellä tavalla ”ottaa toisen määräysvaltaansa”.

Aiemman ihmiskaupparikoksen tekotapoja käsittelevän hallituksen esityksen HE 34/2004 vp mukaan toisen ottamisella valtaan tarkoitettiin sitä, että henkilö menettää vapautensa ja joutuu valtaanottajan määräämisvallan alaiseksi niin, että kysymys on pidemmälle menevästä toiminnasta kuin pelkästä vapaudenriistosta.¹⁴⁷ Tekotapa ei kuitenkaan ollut nimenomaisesti yhdistettävissä mihinkään kansainvälisissä velvoitteissa käytettävään ilmaisuun, ja lisäksi kyseisen tekotavan kynnyksen oli katsottu olevan hyvin korkea.¹⁴⁸

Lain esitöiden mukaan teon vakavuuden ja paheksuttavuuden kannalta ratkaisevaa merkitystä ei ole sillä, onko uhri menettänyt vapautensa vai ei. Olennaista sen sijaan on se, että hän on ihmiskaupan keinojen käyttämisen vuoksi menettänyt mahdollisuuden toimia haluamallaan

¹⁴³ Rajojen ylittäminen tai paikasta toiseen liikkuminen eivät ole ihmiskaupan olennaisia tunnusmerkkejä, vaan olennaista on henkilön joutuminen pakotus- tai erehdytystoimien kohteeksi. Kimpimäki 2015, s. 407.

¹⁴⁴ Ero syntyy rangaistuksen määräämisvaiheessa – molemmat tekotavat riittävät kuitenkin täyttämään tunnusmerkistön.

¹⁴⁵ Näin on tehty myös esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa 2014:80.

¹⁴⁶ Ks. HE 94/1993 vp, s. 108.

¹⁴⁷ HE 34/2004 vp, s. 95

¹⁴⁸ HE 103/2014 vp, s. 23.

tavalla.¹⁴⁹ Ilmaisun ”ottaa toisen määräysvaltaansa” katsottiin vastaavan tätä tavoitetta paremmin kuin aiempi ”toisen valtaan ottaminen”.

Tekotavan täyttymiseksi riittävää on, että rikosentekijä käyttää uhriinsa nähden määräysvaltaa, joka yleensä syntyy ihmiskaupan keinojen käytöstä (esimerkiksi turvattoman tilan tai riippuvaisen aseman hyväksikäyttö, painostaminen tai törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistössä mainittu uhkauksen käyttäminen). Keinojen käyttämisen vuoksi henkilölle ei jää muuta vaihtoehtoa kuin alistua rikosentekijän määräysvaltaan ryhtymällä toimimaan jossakin ihmiskaupan tarkoituksessa tai jatkamaan sellaista toimintaa.¹⁵⁰

Lain esitöissä todetaan, että ulkoisesti määräysvaltaan joutuminen voi ilmetä esimerkiksi liikkumisen ja vapaa-ajan toimintojen rajoittamisena, kuten muihin ihmisiin yhteydenpidon kieltäminen tai suomen kielen opiskelun estäminen. Uhrille on voitu asettaa myös muita hänen elämäänsä rajoittavia sääntöjä, joiden rikkomisesta voi seurata sanktio. Määräysvalta on kuitenkin ennen kaikkea uhrin psyykkistä kontrolloimista, eivätkä psyykkisen kontrollin keinot välttämättä näy ulospäin. Alistaminen voi olla monitahoista psyykkistä painostamista tai pakottamista, mistä syntyneen pelkotilan vuoksi uhri ei pysty toimimaan oman tahtonsa mukaisesti.¹⁵¹ Pakkoavioliittotapauksissa painostaminen on usein juurikin tämän kaltaista, psyykkistä painostamista, joka voi ilmetä erilaisina uhrin elämää koskevin rajoituksina, mutta joka ei toisaalta näy ulospäin välttämättä ollenkaan. Koska määräysvaltaan ottaminen voi ilmetä myös psyykkisenä painostamisena, tunnusmerkistön mukainen tekotapa täyttyy myös useissa sellaisissa pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tapauksissa, joissa painostaminen on hienovaraisempaa.

Näin ollen pakkoavioliittotilanteissa, joissa ihmiskaupan keinona katsotaan olevan painostaminen tai turvattoman tilan tai riippuvaisen aseman hyväksikäyttö, voi määräysvalta syntyä näiden keinojen käyttämisestä. Kun tekijä käyttää tätä määräysvaltaansa saadakseen uhrin solmimaan avioliiton, kyse olisi määräysvaltaan ottamisesta. Koska painostaminen tai riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö tulevat teon keinoina kyseeseen molemmista tyyppitapaukseni alle menevissä esimerkkitalanteissa, vaikuttaa myös määräysvaltaan ottaminen tämän perusteella sopivan kyseisiin tilanteisiin.

¹⁴⁹ HE 103/2014 vp, s. 24.

¹⁵⁰ HE 103/2014 vp, s. 24.

¹⁵¹ HE 103/2014 vp, s. 51.

Lain esitöiden mukaan värväminen tarkoittaa henkilön houkuttelemista tai pyytämistä ihmiskaupan kohteeksi. Tekotapa toteutuu vasta silloin, kun henkilö suostuu ”värvättäväksi”. Suostumisen voidaan katsoa tapahtuneen, kun hän ryhtyy joihinkin suostumusta tarkoittaviin toimiin, esimerkiksi lähtee matkalle, jonka tarkoituksena on siirtyminen ulkomaille seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. Ennen kuin henkilö ryhtyy tämän kaltaisiin toimiin, kyse on rangaistavasta yrityksestä.¹⁵² Värväminen voi tapahtua hyvin eri tyyppisten tekojen perusteella ja missä tahansa ihmiskauppateon vaiheessa. Värväminen voi täytyä esimerkiksi silloin, kun ihmiskauppias on pyytänyt tai houkuttellut uhrin työhön, prostituutioon tai ”lähtemään mukaansa”, mutta oikeuskäytännössä myös pelkkä kehottaminen ja toisaalta vakavakin painostaminen on voitu katsoa värväämiseksi.¹⁵³

Värväämisen on katsottu olevan kyseessä esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2014:80. Tapauksessa vastaaja oli esittänyt asianomistajalle tekaistuja uhkausviestejä ja niihin liittyvällä väkivallan uhalla saanut vastentahtoisien asianomistajan suostuteltua ja peloteltua aloittamaan seksuaalipalvelujen tarjoamisen ja myöhemmin myös pidättäytymään palvelujen lopettamisesta.¹⁵⁴ Saman kaltaista väkivallan uhan hyväksi käyttämistä voi olla myös pakkoavioliittotilanteissa. Jos esimerkiksi henkilön sukulaiset tai perhe kertovat, että avioliitosta kieltäytymiseen liittyy väkivallan uhka, kyse on epäilemättä värväämisestä.¹⁵⁵ Toisaalta pelkkä kehottaminenkin voi olla värväämistä, joten varsinaista uhkaa ei tarvitse välttämättä olla, vaan riittää, että tekijä jollakin tavalla houkuttelee uhrin avioliittoon.

Näin ollen värväminen voisi olla kyseessä myös esimerkiksi silloin, kun Suomessa asuva ulkomaalaistaustainen henkilö hakee lähtömaastaan itselleen puolison. Tekijä voi houkutella puolisoehdokkaan mukaansa esimerkiksi kertomalla hyvästä elämästä Suomessa. Mikäli ihmiskaupan keino, esimerkiksi erehdyttäminen, täytyisi, teko voitaisiin luultavasti katsoa värväämiseksi. Myös värväminen voi siten sopia useisiin pakkoavioliittotapauksiin, mutta

¹⁵² HE 103/2014 vp, s. 7. Ei ole täysin selvää, tarkoitetaanko esitöissä lausutulla sitä, että värvättävän tulisi jollakin tavalla olla selvillä työn olosuhteista eli ihmiskaupasta. Tekotapaa arvioitaessa on kuitenkin kiinnitettävä huomiota ihmiskaupan keinoihin, joihin kuuluu mm. erehdyttäminen. Tällöin ei luonnollisesti voida edellyttää, että värvätty ihmiskaupan uhri tietää ja suostuu ihmiskaupan kohteeksi. Melander 2022, s. 846.

¹⁵³ Koivukari ym. 2022, s. 142. Ks. myös KKO 2014:80, jossa huomattavan vakavassa painostamisessa oli kyse värväämisestä.

¹⁵⁴ KKO 2014:80, perustelujen kohdat 44 ja 45.

¹⁵⁵ Myös muulla tavalla uhkaaminen voi täyttää tunnusmerkistön värväämisen osalta. Tapauksessa KKO 2015:89 värväämiseksi katsottiin se, kun vastaaja oli saanut asianomistajan esiintymään yksityisissä striptease-esityksissä uhkaamalla levittää asianomistajasta ottamiaan alastonkuvia ja myöhemmin tietoja tämän striptease-esityksistä.

toisaalta määräysvaltaan ottaminen luonnehtii katsoakseni värväämistä paremmin avioliittoon pakotetun uhrin tilannetta. Värvääminen voisi kuitenkin tulla kyseeseen tilanteissa, joissa määräysvaltaan ottamista ei syystä tai toisesta voida katsoa tapahtuneen (esimerkiksi tilanteet, joissa keinona on käytetty jotain muuta kuin turvattoman tilan tai riippuvaisen aseman hyväksikäyttöä tai painostamista).

Yhteenvedona voidaan todeta, että ihmiskaupan tunnusmerkistö sopii tekotapojenkin osalta tyyppitapaukseeni melko hyvin.¹⁵⁶ Erityisesti määräysvaltaan ottaminen luonnehtii useissa tapauksissa sitä tekotapaa, jolla uhri on saatettu avioliittoon vastoin tahtoaan joko sukulaisten tai puolison toimesta. Jos määräysvaltaan ottaminen ei kuitenkaan jostain syystä toteutuisi, voisi kyseeseen tulla lievempänä tekemuotona värvääminen tai tapauskohtaisesti jokin siirtämiseen liittyvistä tekotavoista.

3.1.3 Ihmisarvoa loukkaava olosuhde teon tarkoituksena

Ihmiskaupan rikostunnusmerkistön mukaisesti ihmiskaupparikoksessa on täyttyvä sekä jokin aiemmin käsitellyistä tekotavoista että jokin teossa käytettävistä keinoista. Sen lisäksi teon on tapahduttava tarkoituksessa saattaa henkilö seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi, pakkotyöhön, muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin tai elimien ja kudosten poistamiseksi. Edellä käsitellyn mukaisesti ihmiskaupan keinot ja tekemuodot vaikuttavat sopivan tyyppitapaukseeni suhteellisen hyvin. Seuraavaksi tulee vielä tarkastella, millä edellytyksin tyyppitapaukseni täyttää tunnusmerkistön mukaisen teon tarkoituksen eli tarkoituksen saattaa henkilö ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin. En tarkastele lähemmin muita teon tarkoituksia, koska pakkoavioliitot sisältyvät lain esitöidenkin mukaan nimenomaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.¹⁵⁷

Kuitenkin erityisesti ”muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin” saattamisessa, mutta myös muissa säännöksessä mainituissa teon tarkoituksissa on päällekkäisyyttä. Käsitteiden ei tältä osin ole edes tarkoitus olla tarkkarajaisia tai toisensa poissulkevia.¹⁵⁸ Tunnusmerkistössä käytettävä sana ”muihin” voi antaa sen kuvan, että seksuaalinen hyväksikäyttö ja pakkotyö olisivat esimerkkejä ihmisarvoa loukkaavista olosuhteista. Kuitenkaan säännöksen

¹⁵⁶ Myös esim. Olsson 2019, s. 102 on arvioinut ihmiskaupan tunnusmerkistön tekotapojen toteutuvan monessa avioliittoon pakottamisen tapauksessa.

¹⁵⁷ HE 34/2004 vp, s. 97.

¹⁵⁸ Koivukari ym. 2022, s. 77–78.

perusteluissa ei tältä osin kiinnitetä huomiota kyseiseen sanaan, vaan niissä yksinkertaisesti todetaan kolmantena teon tarkoituksena olevan henkilön saattaminen ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.¹⁵⁹ Pakkotyön tai seksuaalisen hyväksikäytön määritelmien täyttyminen ei siis edellytä ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamisen täyttymistä.¹⁶⁰ Pakkotyö ja seksuaalinen hyväksikäyttö ovat itsessään hyväksikäyttötarkoituksia, jotka täyttävät ihmiskaupan tunnusmerkistön. Pakkoavioliitto sen sijaan sisältyy ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin, joten sen kohdalla ei ole samalla tavoin selvää, täyttääkö se itsessään teon tarkoituksen osalta ihmiskaupan tunnusmerkistön.

Ihmiskauppasäännöksen tulkinnassa onkin oikeuskäytännön ja -kirjallisuuden perusteella epäselvyyttä siitä, tarkoittaako pakkoavioliitto jo itsessään ihmisarvoa loukkaavaa olosuhdetta vai tuleeko olosuhteiden pakkoavioliitossakin olla sellaiset, että ne tarkoittaisivat joka tapauksessa ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita.¹⁶¹ Tämän tutkiminen on olennaista, jotta voidaan tarkastella, millä edellytyksin tyyppitapaukseni täyttää tunnusmerkistön mukaisen ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen määritelmän.

Lain esitöiden mukaan ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden käsite riippuu ajankohdasta ja kulttuurista. Tällaisina olosuhteina voidaan kuitenkin pitää ainakin niitä orjuuteen verrattavia järjestelmiä ja käytäntöjä, jotka on mainittu Yhdistyneissä kansakunnissa vuonna 1956 hyväksytyssä lisäsopimuksessa orjuuden, orjakaupan ja orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamisesta.¹⁶² Sopimuksen 1 artiklan mukaan jäsenvaltiot sitoutuvat lopettamaan velkaorjuuden ja maaorjuuden. Lisäsopimuksen 1 artiklan c-kohdassa rinnastetaan orjuuteen myös sopimuksessa kuvatut pakkoavioliiton muodot. Ainakin lisäsopimuksessa mainitun kaltaiset pakkoavioliitot siis ovat lain esitöiden sanamuodon mukaan ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita itsessään, ilman että olosuhteiden pakkoavioliitossa tarvitsee enää olla ihmisarvoa loukkaavat.

Lisäsopimuksessa mainitut tilanteet kattavat ensinnäkin sellaisen avioliittoon pakottamisen, joka tehdään raha- tai muuta suoritusta vastaan. Kun henkilö on tyyppitilanteessani pakotettu

¹⁵⁹ HE 34/2004, s. 97.

¹⁶⁰ Ks. esim. HE 103/2014, s. 37.

¹⁶¹ Koivukari ym. 2022, s. 105.

¹⁶² HE 34/2004, s. 97.

solmimaan avioliitto, tapaus tulisi siis ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen soveltamisalaan, jos jollakin henkilöllä on ollut ”oikeus” antaa tai luovuttaa hänet avioliittoon ilman että tällä on oikeus kieltäytyä, ja jos avioliiton solmimisen johdosta perheelle, suvulle tai muulle henkilölle annetaan maksu tai muu suoritus. Tällaista maksua ei kuitenkaan juurikaan tullut ilmi Suomessa eri selvitysten perusteella havaituissa pakkoavioliitoissa¹⁶³, joten tämän pakkoavioliiton määritelmän ulkopuolelle jää paljon tapauksia, jotka voivat muilta osin muistuttaa lisäsopimuksessa tarkoitettuja tilanteita.

Toiset kaksi lisäsopimuksessa mainittua tilannetta liittyvät siihen, että naisen omistusoikeus olisi aviomiehellä ja/tai tämän perheellä tai suvulla. Ajatukset siitä, että aviomies voi luovuttaa naisen kolmannelle tai nainen voidaan luovuttaa perintönä aviomiehen kuoltua, korostavat naisen asemaa enemmän esineenä kuin oikeuksia omaavana ihmisenä. Tällainen tilanne on kiistatta ihmisarvoa loukkaava, mikä ilmenee myös lain esitöistä. Esitöiden mukaan ihmisen käsittäminen kaupan kohteeksi voidaan katsoa ihmisarvoa ja koskemattomuutta loukkaavaksi.¹⁶⁴ Luvussa 2 tekemäni tarkastelun perusteella tällainen tilanne, jossa nainen on käytännössä aviomiehensä esineoikeudellista omaisuutta, vaikuttaisi kuitenkin olevan Suomessa harvinaisempi, tai ainakaan tällaisia tilanteita ei tunnisteta.

Lisäsopimuksessa mainitut, ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen soveltamisalaan menevät pakkoavioliitot ovat siis melko suppea joukko tapauksia, eivätkä lisäsopimuksen tyyppittelemät tilanteet välttämättä kuvaa nykytilaa kovinkaan hyvin. On myös huomattava, että lisäsopimuksen sanamuodon perusteella nämä pakkoavioliiton muodot koskisivat vain tilanteita, joissa avioliittoon pakotettu osapuoli on nainen. Lainsäätäjän tarkoituksena ei rikoslain ihmiskauppasäännöksen osalta kuitenkaan voida katsoa olleen asettaa teon rangaistavuuden edellytykseksi uhrin sukupuolta. Henkilö voi joutua ihmiskaupan uhriksi sukupuolesta riippumatta. Vaikuttaa perustellulta, että myös jotkin muut pakkoavioliiton muodot voisivat itsessään olla ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita.

¹⁶³ Edellä käsitellyn mukaisesti avioliiton solmimiseen voi joissakin kulttuureissa liittyä esimerkiksi morsiusraha, joka ei kuitenkaan ole sama asia kuin henkilön ostaminen. Luvussa 2 tarkastelemissani selvityksissä ei tullut esiin tapauksia, joissa henkilö olisi ostettu puolisoiksi.

¹⁶⁴ Esitöissä todetaan seksuaalipalvelujen ostamistilanteista, että niitä voidaan pitää ihmisarvoa loukkaavina erityisesti siinä suhteessa, että näissä tilanteissa ihminen voidaan käsittää kaupan kohteeksi, mikä voidaan katsoa ihmisarvoa ja koskemattomuutta loukkaavaksi. HE 34/2004 vp, s. 60.

Tätä argumenttia tukevat Istanbulin sopimuksen ratifiointia koskevat esityöt, joiden mukaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamisena voidaan ihmiskauppasäännöksen tarkoittamalla tavalla pitää myös muunlaisia pakkoavioliiton muotoja, kunhan ihmiskauppasäännöksen muut edellytykset, eli jokin mainituista keinoista ja tekotavoista, täyttyvät. Tämä viittaa siihen suuntaan, että muutkin kuin lisäsopimuksessa mainitut pakkoavioliiton muodot voivat itsessään, ilman muun tyyppistä ihmisarvon loukkaamista tai loukkaamistarkoitusta olla ihmiskauppasäännöksessä tarkoitettuja ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita.¹⁶⁵

Istanbulin sopimuksen ratifiointia koskevissa lain esitöissä todetaan lisäksi, että Suomen lainsäädäntö jo nykyisellään riittää kattamaan sopimuksen vaatimuksen pakkoavioliittojen kriminalisoinnista, ja viitataan pakkoavioliittojen osalta nimenomaan ihmiskauppaa ja törkeää ihmiskauppaa koskeviin säännöksiin (eikä esimerkiksi pakottamista koskeviin säännöksiin).¹⁶⁶ Tämä huomioiden voidaan argumentoida, että ainakin Istanbulin sopimuksen mukaisten pakkoavioliittojen olisi tultava ihmiskauppasäännöksen soveltamisalaan siten, että ne voidaan katsoa itsessään ihmisarvoa loukkaaviksi olosuhteiksi.

Jotta voidaan tarkastella, millaiset tilanteet ovat Istanbulin sopimuksen mukaisia pakkoavioliittoja ja siten itsessään ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita, täytyy tutkia Istanbulin sopimuksen mukaista avioliittoon pakottamisen määritelmää. Istanbulin sopimuksen mukaisessa avioliittoon pakottamisessa on sopimuksen selitysmuistion mukaan kyse nimenomaan teosta, jossa pakotetaan henkilö solmimaan avioliitto:

196. The type of conduct criminalised in paragraph 1 is that of forcing an adult or a child to enter into a marriage. The term “forcing” refers to physical and psychological force where coercion or duress is employed. The offence is complete when a marriage

¹⁶⁵ HE 155/2014, s. 51–52. Tämä johtopäätös on tehty myös valtioneuvoston ihmiskauppasäännösten soveltamiskäytäntöä selvittäneessä tutkimuksessa, Koivukari ym. 2022, s. 105–106. Samalla tavoin on argumentoinut myös Olsson 2019, s. 103. Myös YK:n tekemissä selvityksissä on todettu, että avioliitto, joka on solmittu ihmiskaupan keinojen käyttämisen seurauksena, on ihmiskauppaa riippumatta siitä, löytyykö todisteita esim. seksuaalisesta tai työperäisestä hyväksikäytöstä, sillä pakkoavioliitto katsotaan itsessään hyväksikäytön muodoksi. Ks. UNODC 2020, s. 73. Vrt. kuitenkin Mäkipää 2021, s. 69: ”-- perusteluissa käytetyt muut kuvaukset rangaistavista teoista voivat ohjata avioliittoon pakottamisenkin osalta tulkintaa siihen suuntaan, että avioliittoon pakottaminen muodostuisi ihmisarvoa loukkaavaksi olosuhteeksi vasta esimerkiksi jonkinlaiseen hyväksikäyttöön yhdistettynä.”

¹⁶⁶ HE 155/2014 vp, s. 51–52.

is concluded to which at least one party has – due to the above circumstances – not voluntarily consented to.¹⁶⁷

Selitysmuistion sanamuoto “forcing an adult or a child to enter into a marriage” viittaa nimenomaan tilanteisiin, joissa pakottaminen tapahtuu avioliiton solmimisen hetkellä. Määritelmän ulkopuolelle jäävät tilanteet, joissa puolisoit ovat solmineet avioliiton vapaaehtoisesti, mutta toinen puolisoista ei myöhemmin olekaan vapaa lähtemään avioliitosta halutessaan. ”Pakottaminen” kattaa sekä fyysisen että psyykkisen pakon, ja rikos on täytetty, kun on solmittu avioliitto, johon vähintään toinen osapuolista ei fyysisen tai psyykkisen pakottamisen vuoksi ole vapaaehtoisesti antanut suostumustaan.

Istanbulin sopimuksessa ei lajitella avioliittoon pakottamisen tekoja vakavuudeltaan sen mukaan, millaiset avioliiton aikaiset olosuhteet tulevat olemaan, vaan kriminalisointivelvoite kohdistuu kaikkiin tilanteisiin, joissa henkilö on pakotettu solmimaan avioliitto. Tämä korostaa avioliittoon pakottamisen vakavuutta ihmisoikeusloukkauksena jo itsessään, ilman, että avioliittoon täytyy liittyä esimerkiksi muunlaista väkivaltaa. On tämänkin vuoksi perusteltua, että avioliiton solmimiseen pakottaminen täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisen ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen määritelmän ilman, että olosuhteisiin tulisi sisältyä muunlaista ihmisarvon loukkaamista.

On huomattava, että kun ihmiskaupan keinoa ja tekotapaa on käytetty, teon kohteen suostumuksella ei ole merkitystä.¹⁶⁸ Näin ollen vaikuttaisi siltä, että ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymisen kannalta Istanbulin sopimuksen mukaista termiä ”pakottaminen” ei ole tarpeen tarkastella yksityiskohtaisesti. Ihmiskaupan keinot ja tekotavat ottavat edellä todetun mukaisesti melko hyvin huomioon erilaiset fyysisen ja psyykkisen pakottamisen keinot, jotka on mainittu Istanbulin sopimuksen selitysmuistiossa. Ihmiskaupan tunnusmerkistön tulisi täytyä sillä perusteella, että keinoa ja tekotapaa on käytetty henkilön saattamiseksi avioliittoon.

¹⁶⁷ Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence Istanbul, 11.V.2011. Council of Europe Treaty Series - No. 210 (jäljempänä Istanbulin sopimuksen selitysmuistio), kohta 196.

¹⁶⁸ Esim. UNODC on antanut ohjeet siitä, että ihmiskaupassa suostumuksella ei ole merkitystä silloin, kun ihmiskaupan keinoja on käytetty, riippumatta siitä, mikä hyväksikäyttötarkoitus on kyseessä. UNODC 2020, s. 72.

Kun pakkoavioliitto katsotaan itsessään ihmisarvoa loukkaavaksi olosuhteeksi, poistuu teon tahallisuuteen liittyvä ongelma tällaisten tilanteiden kohdalla. Pakkoavioliiton järjestäjä on usein perheenjäsen tai sukulainen, joka saattaa ajatella, että avioliitto on siihen pakotetulle henkilölle hyväksi. Tällöin ”tarkoitus saattaa henkilö ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin” ei välttämättä toteutuisi tilanteessa, jossa tekijä ei tiedä, että olosuhteet pakkoavioliiton aikana tulevat olemaan ihmisarvoa loukkaavat. Kun kuitenkin pakkoavioliitto katsotaan jo itsessään ihmisarvoa loukkaavaksi olosuhteeksi, tulisi tahallisuuden täytyä pelkästään sen perusteella, että tekijän tarkoitus on saattaa uhri avioliittoon vastoin tämän tahtoa.¹⁶⁹

Ihmiskauppasäännöksen soveltamisalaan pitäisi siis tulla kaikkien Istanbulin sopimuksen mukaisen avioliittoon pakottamisen tilanteiden riippumatta siitä, ovatko olosuhteet pakkoavioliitossa muuten ihmisarvoa loukkaavat. Edellytyksenä on vain, että jotkin tunnusmerkistön mukaisista keinoista ja tekotavoista täytyvät. Muut pakkoavioliiton piirteitä omaavat tilanteet, joita ei kuitenkaan voida suoraan määrittellä ainakaan Istanbulin sopimuksen mukaisiksi pakkoavioliitoiksi, eivät sen sijaan itsessään välttämättä ole ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita. Niiden kohdalla täytyy arvioida ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen täyttymistä erikseen.

Istanbulin sopimus ei ilmaise solmimishetkeen liittyvän suostumuksen puutteen ja avioliiton käsitteen lisäksi muita oikeudellisesti relevantteja lähtökohtia pakkoavioliiton määritelmälle.¹⁷⁰ Valitsemani tyyppitapaus, jossa toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avioliitto, vastaa täysin pakkoavioliitolle Istanbulin sopimuksessa annettua määritelmää. Tyyppitapauskuteni on näin ollen itsessään ihmisarvoa loukkaava olosuhde, eikä muilla tapaukseen liittyvillä seikoilla pitäisi olla merkitystä.

¹⁶⁹ Näin on esittänyt myös Olsson 2019, s. 102.

¹⁷⁰ Istanbulin sopimuksessa tai sen selitysmuistiossa ei ole mainintaa avioliiton kaltaisista suhteista, vaan siinä yksinkertaisesti todetaan, että rikos on täytetty silloin, kun on solmittu avioliitto, johon vähintään toinen osapuolista ei ole vapaaehtoisesti suostunut. Istanbulin sopimuksen selitysmuistio s. 34, kohta 196. Tämän perusteella voidaan päätellä, että avioliiton pitäisi olla oikeudellisesti pätevä, jotta se voi tulla Istanbulin sopimuksen soveltamisalaan. Toisaalta esimerkiksi GREVIO on huomauttanut, että vaatimus avioliiton oikeudellisesta pätevyydestä voi vaarantaa Istanbulin sopimuksen pakkoavioliiton uhreille tarjoaman suojan; Ks. GREVIO’s (Baseline) evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). Montenegro 2018, kohta 184.

3.2 Vapaaehtoisesti alkanut avioliitto tai parisuhde

3.2.1 Teossa käytetyt keinot

Toinen tarkastelemani tyyppitapaus on avioliitto tai parisuhde, joka on alkanut vapaaehtoisesti, mutta josta toinen puolisoista ei myöhemmin halutessaan pääse eroamaan. Tyyppitapaukseni alla on kolme jo edellä luvussa 2.4 esiteltyä esimerkkitilannetta. Ensimmäisessä esimerkkitilanteessa henkilö on solminut järjestetyn avioliiton, josta ei myöhemmin pääsekään eroamaan puolison tai sukunsa painostuksen vuoksi. Toisessa tilanteessa suomalainen mies on hakenut ulkomailta itselleen aviopuolison ja avioliitto on solmittu ensin yhteisymmärryksessä, mutta tosiasiaassa Suomeen tuotu puoliso joutuu avioliitossaan hyväksikäytetyksi eikä pääse irtautumaan tilanteesta puolisonsa painostuksen vuoksi. Kolmas tilanne on alun perin vapaaehtoisesti aloitettu parisuhde, joka myöhemmin muuttuu väkivaltaiseksi ja josta toinen puolisoista ei enää ole puolisonsa painostuksen vuoksi kykeneväinen irtautumaan.

Istanbulin sopimuksen sanamuoto ei kata tekoja, joissa avioliitto on solmittu vapaaehtoisesti. Ihmiskaupan tunnusmerkistö ei kuitenkaan itsessään edellytä mitään tiettyä pakkoavioliiton määritelmää, jotta teko voisi tulla tunnusmerkistön soveltamisalaan. Aiemmin luvussa 4.1 olen tarkastellut ihmiskaupan keinoja laajemmin, joten nyt tarkastelu on perusteltua rajoittaa vain siihen, miten hyvin keinot sopivat käsillä olevaan tyyppitapaukseen.

Koska riippuvainen asema voi johtua perhe- tai sukulaisuussuhteesta,¹⁷¹ voi se hyvin tulla kyseeseen ihmiskaupan keinona tässä tyyppitapauksessa. Kun henkilö on ensin suostunut avioliittoon tai sen kaltaiseen suhteeseen muttei halutessaan pääsekään eroamaan siitä, on tekijä luultavimmin joko puoliso tai henkilön muu perheenjäsen tai sukulainen. Toinen puolisoista ei välttämättä koe pystyvänsä eroamaan esimerkiksi järjestetystä avioliitostaan, jos muu perhe ja sukulaiset uhkaavat eron vuoksi hylätä hänet. Jos henkilö on tässä tilanteessa nuori tai esimerkiksi itselleen vieraassa maassa, korostuu riippuvaisuus perheestä ja sukulaisista ja se korostuisi erityisesti eron jälkeen, kun puolison tuomaa turvaa ei enää ole. Toisaalta jos kyseessä on vanhempi henkilö, ei riippuvaista asemaa välttämättä synny etenkään, jos hän on Suomesta kotoisin tai muuttanut Suomeen jo pidemmän aikaa sitten ja ehtinyt oppia kieltä sekä luoda kontakteja maahan.

¹⁷¹ HE 103/2014 vp, s. 6.

Riippuvaisessa asemassa on kyse vallan väärinkäytöstä, jossa tekijä käyttää väärin omaa asemaansa ja saa sitä kautta uhrissa aikaan riippuvuussuhteen.¹⁷² Kun tekijä on puoliso, voi riippuvaisen aseman hyväksikäyttö myös täyttyä useissa tapauksissa jo sen perusteella, että tekijän ja uhrin välillä ilmeisesti on henkilökohtainen suhde (avioliitto tai parisuhde). Lisäksi esimerkiksi tilanteessa, jossa suomalainen mies hankkii itselleen aviopuolison ulkomailta, voi ulkomailta tuotu puoliso olla lähes tai kokonaan kielitaidoton, hän on itselleen vieraassa maassa eikä tunne Suomesta välttämättä puolisonsa lisäksi ketään. Riippuvainen asema on selvästi olemassa. Toisaalta myös järjestetyn avioliiton tapauksessa puoliso voi olla toista vahvemmassa asemassa esimerkiksi paremman kielitaitonsa tai vanhemman ikänsä vuoksi. Jos liittoon liittyy jonkinlaista väkivaltaa, on väkivallan tekijä luultavasti uhriin nähden myös vahvemmassa asemassa ja pystyy sen vuoksi estämään uhrin eroaikkeet.

Kolmannessa esimerkkitilanteessani puoliset ovat parisuhteessaan alun perin olleet siinä määrin tasa-arvoisessa asemassa, ettei ihmiskaupan keinoja voida katsoa käytetyn suhteen alkaessa. Myöhemmin toinen puolisoista ei kuitenkaan pääse eroamaan suhteesta, koska pelkää esimerkiksi puolisonsa häneen kohdistamaa väkivallan uhkaa. Väkivallan uhka voi kohdistua myös yhteisiin lapsiin tai tekijä saattaa uhata satuttaa itseään. Suhteeseen liittyvä manipulointi, toisen elämän ja ihmissuhteiden rajoittaminen sekä väkivalta voivat katsoakseni olla tekijöitä, jotka saattavat suhteen toisen osapuolen puolisostaan riippuvaiseen asemaan. Toisaalta jos henkilöllä on myös muita ihmissuhteita, oma työpaikka tai muita asemaansa vahvistavia tekijöitä, ei riippuvaisen aseman välttämättä voida katsoa syntyneen.

Turvattomalla tilalla tarkoitetaan tilannetta, jossa henkilö on haavoittuvainen ja normaalia alttiimpi hyväksikäytölle jonkin elämänsä olosuhteen vuoksi. Turvattomaan tilaan henkilö voi joutua esimerkiksi vaikean taloudellisen tilanteen, nuoren iän tai pakolaisuuden vuoksi.¹⁷³ Tällöin esimerkiksi järjestettyyn avioliittoon suostunut henkilö, joka ei myöhemmin pääsekään eroamaan liitostaan, voi näiden syiden vuoksi olla turvattomassa tilassa, jota puoliso tai suku voi käyttää hyväksi painostaessaan henkilöä jäämään avioliittoon. Myös vapaaehtoisesti alkaneessa suomalaisen miehen ja ulkomailta Suomeen muuttaneen naisen välisessä avioliitossa nainen voi olla turvattomassa tilassa esimerkiksi taloudellisen tilanteensa vuoksi.

¹⁷² HE 103/2014 vp, s. 6.

¹⁷³ HE 103/2014 vp, s. 6–7.

Turvattomuutta lisääviä tekijöitä ovat henkilön kokemukset esimerkiksi seksuaalisesta tai muusta väkivallasta.¹⁷⁴ Kolmannessa esimerkkitilanteessani turvaton tila voisi katsoakseni syntyä suhteessa käytettävän väkivallan myötä. Voidaan argumentoida, että jatkuva fyysinen, seksuaalinen ja/tai henkinen väkivalta vaikuttaa henkilön psyykkiseen tilaan ja asettaa hänet näin ollen turvattomaan tilaan. Mielestäni tässä tilanteessa voitaisiin jopa katsoa, että puoliso on itse aiheuttanut suhteen toiselle osapuolelle turvattoman tilan, jota sittemmin käyttää hyväksi. Vielä, jos tähän tilanteeseen yhdistyy henkilön vaikea taloudellinen tilanne (ei omaa työpaikkaa, asuminen puolison omistamassa asunnossa tms.), täytyvät useammatkin turvattoman tilan tunnusmerkit.

Jos riippuvainen asema tai turvaton tila eivät täyty, voi kyse olla painostamisesta.¹⁷⁵ Painostaminen edellyttää, että rikoksentekijä on painostettua vahvemmassa asemassa ja siihen perustuen voimakkaasti taivuttaa uhria.¹⁷⁶ Tarkastelemissani esimerkkitilanteissa täytyy siis ensinnäkin arvioida, onko tekijä uhria vahvemmassa asemassa. Järjestetyssä avioliitossa uhrin sukulaiset saattavat olla uhria vahvemmassa asemassa esimerkiksi, jos uhrilla ei ole puolisonsa ja sukunsa lisäksi muuta turvaverkkoa. Puolison toista vahvempi asema suhteessa voisi olla kyseessä myös esimerkiksi silloin, kun toinen puolisoista on toista huomattavasti heikommassa taloudellisessa asemassa. Vahvempi asema voi olla kyseessä myös, jos vain toinen puolisoista on suomen kielen taitoinen ja osaa toimia suomalaisessa yhteiskunnassa – tällainen tilanne voi olla järjestetyn avioliiton lisäksi myös toisessa esimerkkitilanteessani, jossa tekijä on suomalainen ja uhri muuttanut avioliiton perässä Suomeen ulkomailta.

Painostamisessa voidaan vedota esimerkiksi siihen, että avioliitosta eroaminen olisi uhrin kannalta epäedullista. Esimerkiksi puoliso voi uhata kertoa kumppanistaan arkaluonteisia tietoja tämän lähipiirille, jos tämä lähtee suhteesta. Haitallisia seurauksia ei kuitenkaan tarvitse yksilöidä, vaan riittää, että tekijä antaa ymmärtää, että kieltäytymisestä seuraa jotakin uhrille haitallista. Toisaalta tämäkään ei ole välttämätöntä, sillä painostaminen voi ilmetä myös tilanteen olosuhteista, kunhan tekijä voi ottaa olosuhteiden vaikutuksen huomioon.¹⁷⁷ Jos esimerkiksi perhe tai suku painostaa uhria jäämään alun perin järjestettyyn avioliittoon,

¹⁷⁴ HE 103/2014 vp, s. 6.

¹⁷⁵ Ks. Oikeusministeriö 2021, s. 67.

¹⁷⁶ HE 103/2014 vp, s. 50.

¹⁷⁷ HE 103/2014 vp, s. 50.

voi olla, että uhri on tietoinen eroamisen haitallisista seurauksista, vaikkei niitä hänelle yksilöitäisikään.

On muistettava, että väkivallalla uhkaaminen tekee rikoksesta (kokonaistörkeysvaatimuksen täytyessä) lähtökohtaisesti törkeän.¹⁷⁸ Myös muunlainen uhkaaminen sekä väkivallan käyttäminen ovat edellä luvussa 3.1.1 käsitellyn mukaisesti törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisia keinoja, joten jos niitä on käytetty, tekoa voidaan arvioida törkeänä ihmiskauppana edellyttäen, että kokonaistörkeysvaatimus täyttyy. Kaikissa tyyppitilanteeni alaan mahtuvissa tapauksissa, joissa henkilö on ensin suostunut avioliittoon tai sen kaltaiseen tilanteeseen muttei myöhemmin pääse eroamaan siitä halutessaan, voi olla kyse väkivallasta tai uhkaamisesta. Tekemäni pakkoavioliiton kaltaisia tilanteita koskevan tarkastelun perusteella väkivalta ja uhkaaminen itseasiassa sisältyvät moniin tämän kaltaisiin tapauksiin, joissa on kyse erotilanteeseen liittyvästä pakosta tai painostamisesta. Näin ollen törkeän ihmiskaupan keinot soveltuvat useisiin tyyppitapaukseni mukaisiin tilanteisiin.

Erehdyttäminen teon keinona ei luultavasti avioliiton tai parisuhteen kestäessä alkaneen pakottamisen tapauksissa voi täytyä. Jotta kyse olisi tilanteesta, jossa ihmiskaupan keinoja ei ole käytetty vielä avioliittoa tai parisuhdetta solmittaessa, täytyisi erehdyttämisen olla tapahtunut vasta suhteen aloittamisen jälkeen. Avioliitossa tai parisuhteessa väkivaltainen osapuoli voi kyllä väkivallan teon jälkeen luvata muuttuvansa ja tällä tavoin houkutellessa uhrin jäämään parisuhteeseen. Sen näyttäminen, että erehdyttäminen olisi tällaisessa tilanteessa tarkoituksellista, lienee kuitenkin haastavaa. Usein tunnusmerkistön täytyminen erehdyttämisen osalta onkin enemmän näyttökysymys kuin oikeudellinen soveltamis- tai tulkintaongelma.¹⁷⁹ Erehdyttämisen ei voida katsoa soveltuvan kovin hyvin nyt käsillä olevaan tyyppitapaukseen.

Koska korvauksen maksaminen ja vastaanottaminen liittyvät eräänlaiseen omistusoikeuden siirtymiseen¹⁸⁰, ne eivät keinoina nähdäkseni sovellu erotilanteeseen liittyvän pakottamisen tilanteisiin. Näissä tilanteissa kun ei ole alun perin ollut kyse siitä, että toinen puolisoista olisi ”ostanut” toisen ilman tämän suostumusta, vaan tilanteet ovat nimenomaan alkaneet vapaaehtoisesti. Olosuhteet ovat vasta myöhemmin muuttuneet sellaisiksi, ettei niistä

¹⁷⁸ HE 103/2014 vp, s. 50.

¹⁷⁹ Koivukari ym. 2022, s. 135.

¹⁸⁰ HE 103/2014, s. 7.

poistuminen ole teon kohteelle mahdollista. Varsinaista ”omistusoikeuden” siirtymistä ei tällöin ole tapahtunut.

Lain esitöiden mukaan ihmiskaupan keinoja ei tarvitse käyttää alusta asti, vaan teko voi muodostua ihmiskaupaksi vasta myöhemmin esimerkiksi toimintaan alun perin vapaaehtoisesti suostuneen halutessa lopettaa sen.¹⁸¹ Ihmiskaupan keinot soveltuvat tässä mielessä yhtä hyvin sekä avioliiton solmimishetkeen liittyvän pakottamisen tilanteisiin, että erovaiheeseen liittyvän pakottamisen tilanteisiin.

Edellä käsitellyn perusteella teon keinoista erityisesti riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö sekä painostaminen sopivat hyvin esimerkkitalanteisiin, joissa avioliitto tai muu suhde on alkanut vapaaehtoisesti. Ainoastaan tilanteissa, joissa suhteeseen pakotettu puoliso vaikuttaa näennäisesti olevan toisen puolison kanssa yhtä vahvassa asemassa, voi tulla ongelmia sen näyttämässä, että tekijällä on jonkinlainen vahvempi asema teon kohteeseen nähden. Ihmiskaupan tunnusmerkistö kuitenkin mahdollistaa monenlaisen henkisenkin väkivallan ja kontrollin huomioimisen, joten luultavimmin jokin tunnusmerkistön mukaisista keinoista voi täytyä useimmissa tyyppitapaukseni alle menevissä tilanteissa, kunhan teon kohteen tahdonmuodostukseen on tosiasiaa onnistuttu vaikuttamaan.

Tunnusmerkistön soveltumista tyyppitapaukseni lisää se, että kaikki väkivalta ja sillä uhkailu kuuluvat törkeän tekemuodon tunnusmerkistön mukaisiin keinoihin. Luvussa 2 tekemäni tarkastelun perusteella vaikuttaa siltä, että väkivaltaisissa avioliitoissa tai parisuhteissa myös erotilanteessa väkivalta tai sen uhka ovat usein läsnä. Näin ollen tapausten tulisi käytettyjen keinojen puolesta tulla ihmiskaupan tunnusmerkistöjen soveltamisalaan.

3.2.2 Tekotavat

Luvussa 3.1.2 käsiteltiin tarkemmin ihmiskaupan tekotapoja, joten tässä luvussa on perusteltua jättää tekotapojen yleisempi kuvailu ja keskittyä siihen, miten hyvin tekotavat, määräysvaltaan ottaminen, värväminen, luovuttaminen, kuljettaminen, vastaanottaminen ja majoittaminen, soveltuvat tyyppitapaukseni sisältyviin esimerkkitalanteisiin.

Siirtämiseen liittyvien tekotapojen osalta voidaan todeta, että kuten avioliiton solmimishetkeen liittyvän pakottamisen tilanteissa, myös erovaiheeseen liittyvässä

¹⁸¹ HE 103/2014 vp, s. 50.

pakottamisessa on useammin kyse tilanteista, joissa varsinaista siirtämistä tai majoittamista tarkoituksena saattaa uhri ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin ei ole tapahtunut. Kun teon kohde painostetaan jatkamaan avioliitossa, sen kaltaisessa tilanteessa tai parisuhteessa tahtomattaan, on luultavasti vielä harvemmin kyse siirtämiseen liittyvistä tekotavoista kuin avioliiton solmimiseen pakottamisen tilanteissa.

Ainakaan luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella Suomessa havaittujen tapauksien tunnusmerkkinä ei ole teon kohteen siirtäminen varsinkaan, kun kyse on erotilanteeseen liittyvästä pakottamisesta. Esimerkiksi tilanteessa, jossa suomalainen henkilö on hakenut itselleen puolison ulkomailta, on siirtyminen ulkomailta Suomeen toki tapahtunut, mutta sen tarkoituksena ei kuitenkaan ole välttämättä vielä ollut puolison saattaminen ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin. Varsinainen painostaminen jäämään avioliittoon tapahtuu vasta Suomessa, kun puoliso haluaisi tilanteesta pois. Toki teon kohde saattaa esimerkiksi majoittua puolisonsa omistamassa asunnossa, mutta tämä tuskin vielä tarkoittaa sitä, että majoittamista voitaisiin katsoa käytetyn tekotapana henkilön ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamiseksi. Tunnusmerkistön täytyminen määräysvaltaan ottamisen ja värväämisen osalta vaikuttaisi näissäkin tapauksissa olevan todennäköisempää.

Määräysvaltaan ottaminen on edellä todetun mukaisesti tapahtunut, kun rikoksenteijä on käyttänyt teon kohteeseen nähden määräysvaltaa, joka yleensä syntyy ihmiskaupan keinojen käyttämisestä.¹⁸² Koska ihmiskaupan keinoista erityisesti riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö, painostaminen sekä törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistössä mainittu uhkauksen käyttäminen toteutuvat monissa erotilanteeseen liittyvän pakottamisen tilanteissa, täytyy tunnusmerkistö jo tämän perusteella usein myös määräysvaltaan ottamisen osalta. Määräysvalta on ennen kaikkea uhrin psyykkistä kontrolloimista, eikä tunnusmerkistön täytyminen edellytä määräysvallan näkymistä ulospäin.¹⁸³ Tekotapa sopii siis hyvin myös erotilanteeseen liittyvän pakottamisen tilanteisiin, joissa tekijä jo lähtökohtaisesti pyrkii kontrolloimaan teon kohdetta estämällä eroamisen.

Koska määräysvaltaan ottaminen sopii niin hyvin tarkastelemaani tyyppitapaukseen, ei värvääminen välttämättä tule tapauksissa arvioitavaksi. Värvääminen voi kuitenkin sopia myös avioliiton tai parisuhteen kestäessä alkaneen pakottamisen tilanteisiin. Esimerkiksi

¹⁸² HE 103/2014 vp, s. 24.

¹⁸³ HE 103/2014 vp, s. 51.

ratkaisussa KKO 2014:80 värväämisen katsottiin toteutuneen, kun vastaaja oli saanut asianomistajan suostuteltua ja peloteltua ensin aloittamaan seksuaalipalvelujen tarjoamisen, mutta myöhemmin myös pidättäytymään toiminnan lopettamisesta.¹⁸⁴ Kun tekijä painostaa teon kohdetta jäämään avioliittoon tai parisuhteeseen, jossa olosuhteet ovat ihmisarvoa loukkaavat, voi siis värvääminenkin toteutua, vaikka se kuulostaakin ensisijaisesti tekotavalta, jolla teon kohde houkutellaan jonkin toiminnan aloittamiseen.

3.2.3 Ihmisarvoa loukkaava olosuhde

Edellä luvussa 3.1.3 päädyttiin siihen lopputulokseen, että Istanbulin sopimuksen tarkoittamat pakkoavioliitot ovat itsessään ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita. Toinen tyyppitapaukseni ei vastaa Istanbulin sopimuksen mukaista pakkoavioliiton määritelmää, sillä siinä avioliiton tai parisuhteen solmimisen hetkellä tai sitä ennen ei ole käytetty ihmiskaupan keinoja.¹⁸⁵

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin käyty keskustelua siitä, että pakkoavioliittoina voitaisiin pitää myös suostumuksellisesti alkaneita avioliittoja, joissa olosuhteet ovat myöhemmin muuttuneet sellaisiksi, ettei toinen puolisoista ole vapaa irtautumaan liitosta halutessaan.¹⁸⁶

Tästä huolimatta lain esitöissä viitatu kansainväliset oikeuslähteet määrittelevät pakkoavioliitoiksi vain tapaukset, joissa puoliso(t) on pakotettu solmimaan avioliitto.

Oikeuskäytäntö tapauksissa on hyvin hajanaista, mutta ratkaisuissa on kuitenkin otettu se linja, että ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen olemassaoloa on arvioitu erikseen tapauksissa, joissa avioliitto tai parisuhde on alkanut suostumuksellisesti.¹⁸⁷ Ei ole saatavilla vahvaa tukea

¹⁸⁴ KKO 2014:80, perustelujen kohdat 44 ja 45.

¹⁸⁵ Osa toisen tyyppitapaukseni mukaisista tilanteista jää Istanbulin sopimuksen määritelmän ulkopuolelle toki myös siitä syystä, että niissä ei välttämättä ole solmittu oikeudellisesti pätevää avioliittoa, vaan kyse voi olla pelkästään parisuhteesta.

¹⁸⁶ Painostuksen ja väkivallan keinot, joilla puolison jääminen liittoon pyritään varmistamaan, voivat olla samanlaisia kuin ne keinot, joilla vastentahtoinen puoliso tyyppillisesti pakotetaan avioliiton solmimiseen. Ks. Hong 2020, s. 11. Myös Euroopan Neuvosto on päätöslauselmassaan 2233 (2018) määritellyt pakkoavioliiton paitsi liitoksi, johon vähintään toinen puolisoista ei ole antanut vapaata ja täyttä suostumustaan, myös liitoksi, jossa vähintään toinen puolisoista ei ole vapaa lähtemään liitosta ja jättämään puolisoaan. Council of Europe: Resolution 2233 (2018): Forced Marriage in Europe, kohta 3.

¹⁸⁷ Ks. oikeuskäytännöstä avioliitto- ja parisuhdetyyppisissä tapauksissa tarkemmin Koivukari ym. 2022, s. 101–110.

sille, että vapaaehtoisesti alkanut avioliitto tai varsinkaan parisuhde voisi olla itsessään ihmisarvoa loukkaava olosuhde.¹⁸⁸

On päädyttävä siihen lopputulokseen, että jos avioliitto tai parisuhde on alkanut vapaaehtoisesti, on tunnusmerkistön täyttymistä ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen osalta arvioitava erikseen. On kuitenkin kiistatonta, että myös vapaaehtoisesti alkanut olosuhde, joka myöhemmin muuttuu sellaiseksi, ettei siitä poistuminen ole enää mahdollista, voi tulla ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltamisalaan.¹⁸⁹ Ihmiskaupan määritelmän täyttymisen kannalta merkityksellistä ei näet aina ole se, mitä tekijän ja uhrin välillä on tapahtunut niin sanotussa rekrytointivaiheessa, vaan kiinnostavampaa on, miten tilanne on kehittynyt hyväksikäyttövaiheessa sen jälkeen, kun uhri on jo aloittanut tietyn toiminnan.¹⁹⁰

Oikeuskäytäntöä tutkittaessa huomataan, että tuomioissa, joissa ihmisarvoa loukkaavaa olosuhdetta on arvioitu teon ainoana tai ensisijaisena tarkoituksena, tyypillisin tapaus on tilanne, jossa tekijä on parisuhteessa tai parisuhteen kaltaisessa tilanteessa alistanut ja kontrolloinut uhria eri tavoin ja käyttänyt tätä seksuaalisesti hyväksi tai raiskannut tämän.¹⁹¹ Myös tyyppitapauksessani tilanne on usein tämän kaltainen: Vaikka avioliitto tai parisuhde on alkanut vapaaehtoisesti ja ilman, että ihmiskaupan keinoja on käytetty, muuttuvat olosuhteet myöhemmin sellaisiksi, ettei toinen puolisoista pääse halutessaan irtautumaan tilanteesta. Usein irtautumisen estävät juurikin teon kohteen alistaminen ja kontrollointi. Joudutaan pohtimaan kysymystä siitä, milloin olosuhteet, joihin teon kohde on saatettu, ovat olleet ihmisarvoa loukkaavat.

¹⁸⁸ On ylipäänsä kiisteltyä, voidaanko pakkoavioliittoja missään tilanteissa pitää itsessään ihmisarvoa loukkaavina olosuhteina vai pitäisikö olosuhteiden muutoin olla ihmisarvoa loukkaavat. Vaikka tutkielmassani olen päättänyt lopputulokseen, että tiettyjen pakkoavioliiton muotojen tulisi jo nykyisen rikoslain nojalla itsessään olla ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita, on perusteltua pitää rikosoikeudellinen pakkoavioliiton määritelmä tältä osin suppeana. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate edellyttää rikostunnusmerkistöltä riittävää täsmällisyyttä ja ennakoitavuutta; Ks. lisää laillisuusperiaatteesta esim. Melander 2015, s. 646. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei muiden pakkoavioliiton piirteitä omaavien tilanteiden uhreja voitaisi auttaa sen perusteella, että he ovat joutuneet ihmiskaupan uhriksi.

¹⁸⁹ Lakivaliokunta on todennut, että ihmiskaupan tunnusmerkistön täytyminen voi tulla arvioitavaksi esimerkiksi siinä tapauksessa, että pykälän mukaisilla keinoilla ja tekotavoilla henkilöä estetään lopettamasta prostituution harjoittaminen. Tällöin keinon käyttäminen siis kohdistuu tietyn toiminnan lopettamisen estämiseen sen sijaan, että henkilö yritettäisiin saada aloittamaan jokin toiminta. LaVM 4/2004 vp, s. 7.

¹⁹⁰ Ihmiskauppa ei ole hetkellistä kaupantekoa vaan prosessi, jossa uhrin ja tekijän väline valtatasapaino voi muuttua ja jossa uhrista voi tulla tekijästä riippuvainen tai erityisen haavoittuvainen vasta, kun hyväksikäyttö on jo alkanut. Roth 2010, s. 287.

¹⁹¹ Koivukari ym. 2022, s. 103.

Lain esitöiden mukaan ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden käsite riippuu ajankohdasta ja kulttuurista. Tällaisina olosuhteina voidaan kuitenkin pitää ainakin joitakin orjuuteen verrattavia järjestelmiä ja käytäntöjä, kuten velkaorjuutta, maaorjuutta ja tiettyjä pakkoavioliiton muotoja. Ihmisarvoa loukkaava olosuhde on kyseessä myös, jos henkilö on saatettu olosuhteisiin, joissa hän joutuu elättämään itsensä kerjäämällä tai rikollisin keinoin.¹⁹² Ihmisarvoa loukkaava olosuhde voi siis pitää sisällään monenlaisia tilanteita. Vaikka parisuhdetyyppisiä tilanteita ei ole mainittu lain esitöissä erikseen, ne voivat silti olla ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita, sillä luettelo ei ole tyhjentävä.¹⁹³

Joidenkin tuomioiden perusteella vaikuttaisi siltä, että ihmisarvoa loukkaava olosuhde olisi hyväksikäyttötarkoituksena vakavampi kuin muut teon tarkoitukset. Esimerkiksi Pirkanmaan käräjäoikeuden antamassa ihmiskauppatuomiossa vuodelta 2012 on arvioitu asianomistajien joutuneen pakkotyöhön, mutta ei kuitenkaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.

Ihmisarvoa loukkaavat olosuhteet on siis nähty vakavampina olosuhteina kuin pakkotyön määritelmän täyttävät olosuhteet. Vaikka asianomistajat olivat tehneet pitkiä työpäiviä ilman vapaapäiviä, eivät olosuhteet olleet ihmisarvoa loukkaavat etenkin sen vuoksi, että kohtuuttoman pitkien työpäivien teettäminen oli ollut väliaikaista ja johtunut osittain myös vastaajista riippumattomista syistä.¹⁹⁴ Rikoslain sanamuoto tai lain esityöt eivät kuitenkaan viittaa siihen suuntaan, että ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden tulisi sisältää vakavampia ihmisoikeuksien loukkauksia kuin muiden teon tarkoitusten.

Turun hovioikeuden antamassa tuomiossa vuodelta 2016 on arvioitu ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen olemassaoloa asiassa, jossa vastaajat olivat houkutelleet ja erehdyttäneet asianomistajan mukaansa ja elämään heidän kanssaan. Vastaajat olivat ottaneet asianomistajan määräysvaltaansa muun muassa käyttämällä väkivaltaa, uhkailemalla ja alistamalla. Asianomistaja oli alistunut seksuaaliseen kanssakäymiseen toisen vastaajista kanssa ja synnyttänyt olosuhteissaan kolme lasta, joiden äidiksi oli kirjattu toinen vastaajista. Hovioikeus arvioi tuomiossa, että fyysisen liikkumisvapauden rajoittaminen, pelkoon

¹⁹² HE 34/2004 vp, s. 97.

¹⁹³ Ks. esim. THO R 15/783. Tuomiossa todetaan, että asianomistajan olosuhteet eivät suoraan olleet vastanneet yhtäkään lainkohdassa, sen esitöissä ja kansainvälisissä sopimuksissa mainituista esimerkeistä, mutta esimerkkiluettelot eivät kuitenkaan ole tyhjentäviä.

¹⁹⁴ Pirkanmaan KO R 12/2271. Turun hovioikeus on antanut asiassa tuomion THO R 12/1529, jossa ei ole kuitenkaan enää ollut kyse ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden täyttymisestä, vaan käräjäoikeuden perustelut on näiltä osin hyväksytty.

perustuva toimintakyvyttömyys ja psyykkinen vallassa pitäminen, yhteydenpitorajoitukset, seksuaaliseen kanssakäymiseen alistuminen, ehkäisyn poisto, lasten kirjaaminen toisen henkilön nimiin ja käytetty väkivalta olivat tehneet olosuhteista kokonaisuutena arvioiden sellaiset, että niitä oli pidettävä ihmiskauppaa koskevan säännöksen mukaisina ihmisarvoa loukkaavina olosuhteina.¹⁹⁵

Kyseisessä tuomiossa hovioikeus on arvioinut, etteivät asianomistajan olosuhteet olleet suoraan vastanneet yhtäkään lain esitöissä mainituista, ihmisarvoa loukkaavaa olosuhdetta koskevista esimerkeistä. Samassa asiassa kärjäoikeus on kuitenkin katsonut, että asianomistajan ottaminen vastaajan ”naiseksi” oli sisältänyt pakkoavioliiton piirteitä. Vaikka kärjäoikeus on katsonut tapauksen sisältävän pakkoavioliiton piirteitä ja hovioikeus ei, arviointi on kuitenkin ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden osalta ollut samankaltaista. Kärjäoikeus on ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden osalta arvioinut muun muassa asianomistajaan kohdistunutta liikkumisvapauden rajoittamista ja yhteydenpitorajoituksia, ”naiseksi” ottamista ja lasten kirjaamista toisen henkilön nimiin. Tuomion perusteella ei ole täysin selvää, mikä merkitys arvioinnissa on annettu sille, että tapaus on sisältänyt pakkoavioliiton piirteitä, kun sitä ei kuitenkaan ole arvioitu suoranaiseksi pakkoavioliitoksi.¹⁹⁶

Tarkastellut tuomiot liittyvät varsin poikkeuksellisia piirteitä omaavaan tapaukseen. Niiden perusteella ei kuitenkaan ole poissuljettua, ettei ihmisarvoa loukkaava olosuhde voisi täytyä myös vähemmän poikkeuksellisissa tilanteissa. Hovioikeuden tuomiossa on ainakin omaksuttu näkökulma, jonka mukaan mikään yksittäinen tekijä ole ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden arvioinnissa merkittävä, vaan olosuhteita on arvioitava kokonaisuutena.

Luvussa 2 tekemäni tarkastelun perusteella pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa esiintyy näissä tuomioissa arvioiduista tekijöistä ainakin liikkumisvapauden ja yhteydenpidon rajoittamista, psyykkistä vallassa pitämistä, vastentahtoista seksuaalista kanssakäymistä ja väkivaltaa. On vielä jossain määrin epäselvää, riittäisikö esimerkiksi vain yksi näistä siihen, että olosuhteiden voitaisiin katsoa kokonaisuudessaan olevan ihmisarvoa loukkaavat, vai pitäisikö olosuhteiden sisältää useita ihmisarvoa loukkaavia seikkoja.

¹⁹⁵ THO R 15/783.

¹⁹⁶ Pirkanmaan KO R 15/1067.

Edellä kuvatun käräjäoikeuden tuomion perusteella vaikuttaa siltä, että tapauksessa ilmeneviä pakkoavioliiton piirteitä on käytetty yhtenä argumenttina sen tueksi, että ihmiskaupan tunnusmerkistö täytyisi ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen osalta. Jos siis tapauksessa tunnustetaan pakkoavioliiton piirteitä, voisi ihmisarvoa loukkaava olosuhde täytyä helpommin verrattuna tapaukseen, jossa näitä piirteitä ei tunnusteta. Hovioikeus vaikuttaa kuitenkin arvioineen, että tapauksessa pitäisi olla kyseessä ainakin jonkinlainen avioliitto, jotta siinä voitaisiin tuomioistuimessa arvioida olevan pakkoavioliiton piirteitä. Ainakaan tässä tuomiossa parisuhdetyyppinen tilanne, jossa asianomistaja oli otettu vastaajan ”naiseksi”, ei hovioikeuden mukaan vielä muistuttanut pakkoavioliittoa.¹⁹⁷

Tyyppitapaukseni alle menevistä esimerkkitalanteista ainakin tilanteisiin kaksi ja kolme vaikuttaa usein liittyvän monenlaisia ihmisoikeuksien loukkauksia, kuten taloudellista, seksuaalista ja fyysistä väkivaltaa sekä psyykkistä kontrollointia. Toisessa esimerkkitalanteessa, jossa suomalainen henkilö hakee ulkomailta itselleen puolison, joka kuitenkin joutuu avioliitossa hyväksikäytetyksi, toteutuvat luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella usein monet hyväksikäytön muodot, kuten taloudellinen ja seksuaalinen hyväksikäyttö. Näille on edellä käsitellyissä tuomioissa annettu merkitystä ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen arvioinnissa. Tässä tilanteessa on myös solmittu avioliitto, joten tapauksella luultavimmin voitaisiin tuomioistuimessa katsoa olevan pakkoavioliiton piirteitä. Ainakin tilanteet, joissa teon kohde on avioliitossa ollut vakavien oikeudenloukkausten kohteena, voisivat täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistön ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen osalta.

Luvussa 2 tehdyn tarkastelun perusteella kolmanteen esimerkkitalanteeseen liittyy usein psyykkistä kontrollointia ja eristämistä, kuten yhteydenpidon rajoittamista muihin ihmisiin. Lisäksi parisuhteeseen voi liittyä fyysistä ja/tai seksuaalista väkivaltaa tai näiden uhkaa. Näillekin väkivallan ja hyväksikäytön muodoille voidaan edellä kuvatun tavoin antaa ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen arvioinnissa merkitystä. Tilanteessa ei välttämättä voida tuomioistuimessa katsoa olevan pakkoavioliiton piirteitä, sillä kyseessä on parisuhde, mutta jos suhteeseen liittyy esimerkiksi fyysistä ja/tai seksuaalista väkivaltaa, psyykkistä kontrollointia ja eristämistä, voivat olosuhteet kokonaisarvioinnin perusteella olla ihmisarvoa loukkaavat, jos siinä tapahtuneet oikeudenloukkaukset ovat riittävän vakavia. Voidaan

¹⁹⁷ Käräjäoikeus taas viittaa tuomiossaan siihen, että asianomistajan ”naiseksi” ottaminen sisältäisi pakkoavioliiton piirteitä. Pirkanmaan KO R 15/1067, THO R 15/783.

argumentoida, että tämäntyyppinen tilanne omaa niin paljon ihmiskaupan piirteitä, että sen ainakin pitäisi tulla nykyisen ihmiskauppasäännöksen soveltamisalaan.

Ensimmäisessä esimerkkitilanteessa on kyseessä järjestetty avioliitto, josta toinen puolisoista ei myöhemmin halutessaan pääsekään irtautumaan. Jos avioliiton olosuhteisiin liittyy vakavia oikeudenloukkauksia, voi kyseessä kokonaisarvioinnin perusteella olla ihmisarvoa loukkaava olosuhde samoin kuin toisessa ja kolmannessa esimerkkitilanteessa. Suhteeseen itsessään ei kuitenkaan välttämättä liity väkivaltaa, hyväksikäyttöä tai minkäänlaista rajoittamista sinänsä. Irtautumisen sen sijaan voivat estää uhrin omat sukulaiset, jotka kohdistavat teon kohteeseen painostusta, kuten väkivallan uhkaa. Tällöin ei välttämättä voida katsoa, että teon kohteen olosuhteet olisivat ihmisarvoa loukkaavat. Tilanne ei myöskään nykyisen lainsäädännön nojalla ole itsessään pakkoavioliiton piirteidensä vuoksi ihmisarvoa loukkaava olosuhde, sillä ihmiskaupan keinojen käyttö liittyy avioliiton erovaiheeseen.

Ihmiskauppasääntelyn ulkopuolelle näyttävät jäävän kaikkien kolmen esimerkkitilanteen mukaiset avioliitot ja parisuhteet silloin, kun niiden olosuhteisiin ei sisälly tarpeeksi vakavia ihmisoikeuksien loukkauksia. Nykyinen ihmiskauppasääntely ei anna perusteita sille, että avioliitto, josta puoliso ei halutessaan pääse eroamaan, olisi itsessään ihmisarvoa loukkaava olosuhde. Varsinkin ensimmäinen esimerkkitilanne, jossa puoliso ei välttämättä kohdistaa eroa haluavaan osapuoleen minkäänlaista painostusta, vaan painostajina toimivat omat sukulaiset, jää herkästi ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltamisalan ulkopuolelle. Olosuhteet voivat periaatteessa olla tällaisessa avioliitossa muutoin hyvät ja puolisoiden välinen suhde tasa-arvoinen ja kunnioittava. Voi jopa olla, että puoliset ovat yhtä mieltä eroaikeistaan, mutta ympäröivä yhteisö estää eroamisen.

Kun olosuhteet myöhemmin avioliitossa tai parisuhteessa muuttuvat käytännössä toisen puolison ihmisarvoa loukkaaviksi, joudutaan pohtimaan, onko tekijän nimenomainen tarkoitus ollut saattaa toinen puoliso ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin tai pitää häntä tällaisissa olosuhteissa vastentahtoisesti. Jos kyse on enemmänkin esimerkiksi yksittäistä kaltoinkohtelua tarkoittavista tilanteista, ei tarkoitus saattaa ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin välttämättä toteudu.¹⁹⁸ Ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttymisen esteenä voikin usein pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa, jotka eivät kuitenkaan täytä Istanbulin sopimuksen mukaista pakkoavioliiton määritelmää, olla tekijän tarkoituksen

¹⁹⁸ Koivukari ym. 2022, s. 106.

toteennäyttäminen. Vaikka näyttökysymykset eivät olekaan tutkimukseni ydinalueella, on tämä kuitenkin syytä tiedostaa.

Lisäksi pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tilanteissa oikeuskäytännössä on vastaajan teon alkuvaiheen (avioliiton solmimisvaiheen) tarkoitukselle annettu huomattavasti suurempi merkitys kuin muun tyyppisissä ihmiskauppatapauksissa. Oikeuskäytännössä ei olekaan riittävällä tavalla kyetty pakkoavioliiton piirteitä omaavissa tapauksissa huomioimaan sitä, että tarkoitus saattaa henkilö ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin voi täytyä vasta myöhemmässä vaiheessa tekoa yhtä hyvin kuin muutkin teon tarkoitukset.¹⁹⁹ Voidaan todeta, ettei oikeuskäytäntö tältä osin ole johdonmukaista erityyppisten ihmiskauppatapausten välillä. Kun tähän vielä lisätään ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden (kuten väkivallantekojen) todisteluun liittyvät ongelmat, alkaa tunnusmerkistön soveltaminen tyyppitapaukseni mukaisiin tilanteisiin vaikuttaa melko haastavalta.

¹⁹⁹ Teon tarkoitus voi täytyä esimerkiksi siten, että tekijä estää teon kohdetta irtautumasta tilanteesta. Koivukari ym. 2022, s. 106–111.

4 Johtopäätökset

Pakkoavioliitto on vakava ihmisoikeuksien loukkaus, joka voi täyttää ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistön, jos teossa on käytetty jotakin ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaista keinoa ja tekotapaa ja jos pakkoavioliitto voidaan katsoa ihmisarvoa loukkaavaksi olosuhteeksi. Olen tutkielmassani arvioinut kahta pakkoavioliiton piirteitä sisältävää tyyppitapausta siitä näkökulmasta, voivatko ne täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistön ja jos, niin millä edellytyksin. Ensimmäinen tyyppitapaukseni on avioliitto, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu, ja toinen tyyppitapaus taas täysin vapaaehtoisesti alkanut avioliitto tai parisuhde, joka sen kestäessä muuttuu sellaiseksi, ettei toinen puolisoista pääsekään enää irtautumaan tilanteesta.

Kun kyse on avioliitosta, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu, ihmiskaupan keinoista erityisesti riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttö sekä painostaminen kattavat avioliittoon pakottamisen teot melko laajasti. Avioliittoon pakottaminen liittyy usein yhteisön tarpeeseen kontrolloida nuorten käyttäytymistä, ja näissä tilanteissa uhri on monesti nuori ja tekijän ja uhrin välillä on henkilökohtainen suhde, kuten vanhemmuus- tai muu sukulaisuussuhde, joka aiheuttaa riippuvaisen aseman. Turvattoman tilan hyväksikäyttö taas voi toteutua esimerkiksi tilanteessa, jossa puolison taloudellinen asema on heikko tai hänellä on taustalla kokemuksia väkivallasta. Painostaminen täydentää näitä keinoja tilanteissa, joissa riippuvaista asemaa tai turvatonta tilaa ei voida katsoa olevan, mutta tekijällä kuitenkin on jonkinlainen valta-asema uhriin nähden. Lisäksi avioliittoon pakottamisen tapauksissa voivat toteutua törkeän ihmiskaupan keinoista väkivalta tai uhkaaminen.

Myös ihmiskaupan tekotavoista erityisesti määräysvaltaan ottaminen soveltuu hyvin tilanteisiin, joissa toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avioliitto. Koska määräysvalta yleensä syntyy juuri ihmiskaupan keinojen käyttämisestä, kuten turvattoman tilan tai riippuvaisen aseman hyväksikäytöstä tai painostamisesta, täytyy se tekotapana useimmissa tilanteissa, joissa henkilö on pakotettu solmimaan avioliitto. Värvääminen täydentää tekotapoja tilanteissa, joissa määräysvaltaan ottamista ei voida katsoa tapahtuneen. Koska pelkkä kehottaminenkin voi olla värväämistä, täytyy tunnusmerkistö tekotapojen osalta melko varmasti ensimmäisessä tyyppitapauksessani.

Tutkimukseni perusteella Istanbulin sopimuksen mukaisten pakkoavioliittojen pitäisi olla itsessään ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita. Istanbulin sopimus velvoittaa kriminalisoimaan avioliiton solmimiseen pakottamisen, eli nimenomaan ensimmäisen tyyppitapaukseni mukaiset tilanteet. Avioliiton, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu, pitäisi tulla ihmiskauppasäännöksen soveltamisalaan, sillä se täyttää tunnusmerkistön sekä keinon, tekotavan että teon tarkoituksen osalta. Avioliittoon ei tarvitse liittyä muunlaista hyväksikäyttöä, vaan pitäisi riittää, että henkilö on saatu solmimaan avioliitto ihmiskaupan keinoja ja tekotapoja käyttäen.

Ihmiskaupan keinoista erityisesti riippuvaisen aseman ja turvattoman tilan hyväksikäyttö sekä painostaminen sopivat hyvin myös toiseen tyyppitapaukseeni. Riippuvaisen aseman synnyttävä osapuolten välinen henkilökohtainen suhde oletettavasti on olemassa, kun puoliset ovat avioliitossa tai parisuhteessa ja solmineet sen alun perin täysin vapaaehtoisesti. Jos avioliittoon tai parisuhteeseen liittyy esimerkiksi fyysistä tai henkistä väkivaltaa, voi väkivalta olla toisen puolison turvattomuutta lisäävä tekijä. Tällöin myös törkeän ihmiskaupan keinoista väkivalta ja uhkaaminen täytyvät herkästi. Ihmiskaupan tekotavoista tähänkin tapaukseen sopii määräysvaltaan ottaminen, joka syntyy ihmiskaupan keinojen käyttämisestä. Koska keinot sopivat tapaukseen hyvin, myös määräysvaltaan ottaminen tekotapana täyttyy luultavasti useimmissa tapauksissa.

Avioliitto tai parisuhde, joka vasta sen kestäessä saa pakkoavioliitolle ominaisia piirteitä, ei täytä Istanbulin sopimuksen mukaista pakkoavioliiton määritelmää eikä sen pitämiseksi itsessään ihmisarvoa loukkaavana olosuhteena löydy perusteita lain esitöistä tai oikeuskäytännöstä. Tällöin ihmisarvoa loukkaavan olosuhteen olemassaoloa on arvioitava erikseen. Tällainen tilanne voi täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistön, jos uhrin olosuhteiden voidaan kokonaisuutena katsoa olevan ihmisarvoa loukkaavat. Arvioinnissa voidaan ottaa huomioon esimerkiksi uhrin fyysisen liikkumisvapauden rajoittaminen, psyykkinen vallassa pitäminen, yhteydenpitorajoitukset ja suhteessa käytetty väkivalta.²⁰⁰ Kyse on kokonaisarvioinnista, jossa ratkaisevaa eivät ole niinkään yksittäiset tekijät, vaan uhrin olosuhteet kokonaisuutena. Ihmiskauppa on rikoksena vakava, ja ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden olemassaolo edellyttää vakavia oikeudenloukkauksia avioliiton tai parisuhteen sisällä.

²⁰⁰ Ks. esim. THO R 15/783.

Pakkoavioliiton piirteitä omaavista tilanteista ne, joissa toinen puolisoista on pakotettu solmimaan avioliitto, tulevat siis lähtökohtaisesti sellaisinaan ihmiskaupan tunnusmerkistöjen soveltamisalaan. Sen sijaan avioliiton tai parisuhteen kestäessä alkaneen pakottamisen tilanteet tulevat tunnusmerkistön soveltamisalaan edellyttäen, että olosuhteet avioliitossa tai parisuhteessa ovat ihmisarvoa loukkaavat eli niihin sisältyy vakavia ihmisoikeuksien loukkauksia, kuten liikkumisvapauden rajoittamista sekä fyysistä ja/tai psyykkistä väkivaltaa.

Tilanteet, joiden yksityiskohdat voivat suurelta osin olla täysin samat (puoliso joutuu elämään avioliitossa vasten tahtoaan) tulevat siis arvioitaviksi eri tavalla riippuen siitä, onko avioliiton solmimisen ajankohtaan liittynyt ihmiskaupan keinojen käyttämistä. Ne keinot, joilla puoliso pakotetaan avioliiton solmimiseen, voivat edellä todetun mukaisesti olla samankaltaisia kuin keinot, joilla puoliso pakotetaan pysymään avioliitossa. Uhrin olosuhteet voivat molemmissa tilanteissa olla samanlaiset, samoin kuin tekijän käyttämät ihmiskaupan keinot ja tekotavat, mutta jos ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita ei ole olemassa muutoin, vain solmimisvaiheessa tapahtunut pakottaminen näyttäisi tulevan arvioituksi ihmiskauppana.

Tilanne on ristiriitainen erityisesti ottaen huomioon, että ihmiskaupan tunnusmerkistön pitäisi voida täytyä yhtä lailla tapauksissa, joissa henkilöä estetään lopettamasta tietyn toiminnan harjoittaminen, kuin tapauksissa, joissa henkilöä painostetaan jonkin toiminnan aloittamiseen.²⁰¹ Näiden tilanteiden erilainen arviointi on nähdäkseni ongelmallista erityisesti järjestettyjen avioliittojen kohdalla, sillä suostumuksen ja pakon välistä rajaa avioliiton solmimisen hetkellä voi olla vaikeaa määritellä yksiselitteisesti. Kun toinen puolisoista myöhemmin pyrkii irtautumaan avioliitostaan, miten voidaan varmistua siitä, ettei avioliiton solmimishetkeen ole liittynyt sellaista kontrollointia tai painostamista, joka täyttäisi jonkin ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisista keinoista ja tekotavoista?

Vaikka avioliiton, jonka solmimiseen toinen puolisoista on pakotettu, pitäisi täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistö, oikeuskäytäntö kuitenkin osoittaa, että tilanne on oikeassa elämässä jossain määrin epäselvä.²⁰² Voidaankin argumentoida, että ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltuvuus Istanbulin sopimuksen määritelmän täyttäviin

²⁰¹ Ks. esim. LaVM 4/2004 vp, s. 7 ja Koivukari ym. 2022, s. 111.

²⁰² Ihmiskauppana tuomioistuimissa käsitellyt teot, joissa on joitain pakkoavioliiton piirteitä, vahvistavat käsitystä, että näiltä osin ei ole täysin selvää, miten ihmiskauppasäännöksiä tulisi soveltaa ja tulkita. Koivukari ym. 2022, s. 106.

pakkoavioliittotapauksiin ei välttämättä riittävällä tavalla käy ilmi tunnusmerkistöä. Laillisuusperiaate edellyttää rikoslainsäädännöltä riittävää täsmällisyyttä,²⁰³ ja tämä huomioiden voidaan todeta, että pakkoavioliiton lisääminen ihmiskaupan tunnusmerkistön mukaisiin hyväksikäyttötarkoituksiin voisi selkeyttää oikeustilaa. Lain esitöissä voitaisiin tämän osalta tarkemmin eritellä mitä pakkoavioliitolla tarkoitetaan, ja ottaa kantaa myös siihen, voidaanko pakkoavioliitoiksi määritellä tapaukset, joissa puoliso pakotetaan pysymään alun perin vapaaehtoisesti solmitussa avioliitossa vastoin tahtoaan.

Tutkielmani selventää pakkoavioliiton piirteitä omaavien tilanteiden arviointia erityisesti silloin, kun puolisoiden välinen avioliitto on oikeudellisesti pätevä, sekä silloin, kun puolisoiden välillä on parisuhde, mutta ei minkäänlaista avioliittoa. Tärkeä jatkotutkimusaihe olisi vielä se, miten niin kutsuttuja uskonnollisia tai kulttuurisia avioliittoja, jotka eivät kuitenkaan ole missään valtiossa oikeudellisesti päteviä, tulisi arvioida ihmiskaupan tunnusmerkistöä sovellettaessa. Tällaisen tilanteen vaikutukset puolisoille voivat tietyn yhteisön sisällä olla samankaltaisia kuin oikeudellisesti pätevänkin liiton vaikutukset,²⁰⁴ mutta sitä ei kuitenkaan välttämättä voida arvioida tuomioistuimessa samalla tavalla kuin oikeudellisesti pätevää avioliittoa. Tutkielmassani nämä tilanteet putoavat parisuhdekäsitteen alle, jotta niiden arviointi olisi mahdollisimman johdonmukaista ottaen huomioon voimassa oleva lainsäädäntö. Tämä ei kuitenkaan välttämättä turvaa uhrien oikeuksia tarkoituksenmukaisella tavalla, ja oikeustilan selventäminen tällaisten liittojen osalta olisikin ensiarvoisen tärkeää.

Myös tunnusmerkistön subjektiivisen puolen arviointi jää tutkielmani ulkopuolelle. Näyttökysymykset muodostuvat luultavasti ihmiskaupan tunnusmerkistön arvioinnissa usein kriittisiksi. Vaikka olen selventänyt tunnusmerkistön objektiivisen puolen tarkastelua, jäävät ihmiskauppatapauksissa vielä jäljelle esimerkiksi kysymykset tahallisuudesta sekä muun muassa erilaisten väkivallanteiden toteennäyttämistä. Näitä olisikin syytä vielä tutkia tarkemmin.

²⁰³ Frände ym. 2020, s. 51.

²⁰⁴ Hong 2020, s. 12.